

HATÁRTALAN

Réggészeti

ára: 990 Ft
előfizetve: 750 Ft

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

V. évfolyam 4. szám - 2020

www.hatartalanregeszeti.hu

SOSEMVOLT ÁLLATOK

- ◆ Tülkös madarak
- ◆ Képtelen bestiárium
- ◆ Egyiptomi keveréklények
- ◆ A nagyszentmiklósi kincs mitikus lényei

Pénzek
színes
világa

Kitaszítottak?

Fjordok
vidékén

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT:

Érdeklődjön a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címen.

FIZESSEN ELŐ A KÖVETKEZŐ LAPSZÁMOKRA!

A TÖRÖK FÉLHOLD HOSSZÚ ÁRNYÉKA Az oszmán kor Magyarországon

Az oszmán hódítás gyökeres változásokat hozott Európa életében. A terjeszkedő világbirodalommal már Luxemburgi Zsigmondnak is meggyűlt a baja, de a Hunyadiak és a Jagellók voltak azok, akiknek már élethalál harcot kellett vívniuk velük. 1526-ban még aligha sejthette bárki, hogy a törökök nem csupán rövid látogatást tesznek majd Magyarországon, de 150 évre rendezkednek be itt. Az általuk okozott pusztítás jó időre megtorpantotta a középkori-kora újkori Magyarország történeti, gazdasági, kulturális fejlődését, ugyanakkor az oszmánok magukkal hozták jellegzetes anyagi kultúrájukat,

szokásaikat, építészeti tudásukat. A Hódoltság kora ezért is roppant érdekes fejezete Magyarország történetének, hiszen egy Egyiptomtól, Perzsiától egészen a Kárpát-medencéig terjedő birodalom peremterületévé vált az ország jelentős része, ahol ázsiai hatásokkal jellegzetes balkáni és közép-európai elemek keveredtek, miközben az ország északnyugati, nyugati része a Habsburg Birodalom részeként hagyományos európai mintákat követett. Az utóbbi évtizedek modern hazai régészeti kutatásai a török kor számos újabb emlékét hozta felszínre, amelyek több tekintetben is új fénybe helyezik eddigi ismereteinket. Ezek áttekintésére vállalkozik a Határtalan Régészet 2021-es első száma.

Előfizetve a magazin 990 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail-címre! (Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum

Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004

A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente

Ára: 990 Ft

Előfizetve: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető

Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor

Bácsmegi Gábor

Képszerkesztő

Keresztes Noémi Ninetta

Litauszki Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor

Szell Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés

Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)

Donka Gergely

Szerkesztőség

Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Telefon: +36-62-549-040

Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala

www.hatartalanregeszt.hu

A magazin Facebook-oldala

Határtalan Régészet

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés

Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető

Hunya Ágnes

Terjesztés

LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül, Relay, Inmedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban, kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása

HÍRVLÁG Press Kft.

Telefon/fax: +36-1-411-0491

E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti

Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,

Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen

és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen

és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ

+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ

+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

Sosemvolt állatok

A mesék, a különböző legendák vagy mitológiai történetek, de még a világvallások szent könyvei is telis-tele vannak különleges, csodálatos vagy épp ártó, rémisztő lényekkel, különféle állatalakokkal. Az esetek döntő többségében a természetből nagyon is jól ismert állatok, így különféle

rovarok (skarabeusz, skorpió stb.), hüllők (kígyók, krokodilok stb.), tengeri állatok (polipok, tintahalak) vagy épp ragadozó emlősök (nagymacskák, farkasok stb.) jelentek/jelennek meg a fenti történetek szereplőiként. De mind az említett történetekben és könyvekben, mind a régészeti leletek garmadáján gyakorta ábrázolnak olyan állatokat is, amelyek semmilyen, a valódi életből, avagy a biológia-tankönyvekből jól ismert állattal nem azonosíthatók vagy akár csak rokoníthatók. E különleges lények egy része különböző, a természetben is megfigyelt állatok jól azonosítható „alkatrészeiből” áll össze, mint például a ragadozó madár csőrrel és karmokkal, de gyakorta oroszlántesttel és farkkal ábrázolt griffek. De e különleges, sosemvolt lények másik része esetében még a kiindulópontként felhasznált állatok sem igazán azonosíthatók. Régóta izgatja például a kutatókat, hogy a világ szinte minden táján jól ismert legendás sárkányok mintaképét vajon melyik, az emberi történelem hajnalán is létező hüllő nyújthatta? Avagy az ember megjelenését megelőzően évmilliókkal kihalt dinoszaurosok lettek volna a mintaképek, amiknek jóval korábban megkövült maradványaival itt-ott akár már az ősemlék is találkozhatott. A pontos választ nem ismerjük. Az azonban kétségtelen, hogy az őskortól kezdve számtalan kultúra és civilizáció ábrázolt nem csupán általunk is jól ismert állatfajokat, de olyan különleges, sosemvolt állatokat és lényeket is, amelyek az emberi képzelőerő határtalan voltára nyújtanak még ma is számtalan régészeti bizonyítékot. Idei utolsó számunkban épp e bizonyítékok nyomába eredünk!

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

◆ Címlapsztori	5
Képtelen bestiárium – CSIPPÁN PÉTER	5
Lovak, szarvasmarhák és tülkös madarak... Késő bronzkori állatbrázolások a Kárpát-medencéből – KÓSA POLETT	12
Keveréklények az ókori Egyiptomban 1. – GYÓRY HEDVIG	16
Mitikus állatok és hibrid lények a görög-római világban – GABLER DÉNES	22
Mitikus lények a nagyszentmiklósi kincs edényein – BOLLÓK ÁDÁM	28
Képzeltbeli lények a 10. századi Kárpát-medencei régészeti emlékeken – BOLLÓK ÁDÁM	32
◆ Kontextus	36
Nagy Sándor és a keleti szörnyek – NÉMETH GYÖRGY	36
A gyöngykapylótól a sárkányig – Egy Corvina képzelt lényei – GRADVOHL EDINA	41
A vikingek és „sosemvolt” állataik – KATONA CSETE	44
Szent György és a sárkány: valóság, legenda, jelkép – TÓTH ENDRE	49
◆ Lelő-hely	53
A sárkányok hangja – WALTER DOROTTYA	53
◆ Kinczsásás halottal	58
Sárkányok és egyéb állatfajták – TÓTH CSABA	58
◆ Archeokaland	62
„Lángolva jött a sárkány, hullámzó gyűrűin siklott, sietett végzete felé” – Egy avar kori tárgyon megjelenő mitikus lény nyomában – KISS P. ATTILA ..	62
A Selyemút és Kelet-Európa a 6–9. században – POLGÁR SZABOLCS	66
HR interjú: Pénzek színes világa, és ami mögötte van	72
◆ Helló, tudomány!	74
Életre keltett arcvonások – Életre keltett történetek – KUSTÁR ÁGNES – ÁRPÁS KÁROLY – BALIKÓ ANDRÁS – VOLLMUTH KRISZTIÁN – MAGYAR LÓRÁNT	74
Kítaszítottak? – Egy leprás férfi a 11. századból – PÁLFI GYÖRGY – KUSTÁR ÁGNES – SCHEFFER KRISZTINA – SZIKOSSY ILDIKÓ – PAP ILDIKÓ.	78
Pannónia a Karoling-korban – STRAUB PÉTER	82
◆ Mizújs?	86
Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR	86
◆ Blogoló	88
Ásatás a gyönyörű fjordok vidékén – SZILÁGYI KATA	88
◆ Indiana Jones és barátai	94
Képregény – FEKETE BRIGITTA – FELFÖLDI SZABOLCS	94
Recept – Mitikus lények a tányéron – ZAY ORSOLYA	97
Játék	98

KÉPTÉLEN BESTIÁRIUM

5

„Egy vérből valók vagyunk, ti meg én”

(Rudyard Kipling: *A dzsungel könyve*, Benedek Marcell fordítása)

„Mindnyájan tudjuk – kezdi Borges a *Képzelt lények könyve* 1969-es angol nyelvű kiadásához írott előszavában –, hogy van valami lomha élvezet az öncélú, világtól elrugaszkodott tudásban.” Talán senki nem írja le jobban az érzést, amikor az ember a mesevilág sárkányainak, avagy a mítoszok szörnyeinek nyomába ered, pláne, ha archaeozoológusként időről időre szembekerül a képtelenebbnél képtelenebb lényekről szóló történeti forrásokkal, megfejtésre váró bizarr ábrázolásokkal, régészeti leletekkel. Mit tehet hát az egyszerű állattanász, ha ilyen esetekben várnak tőle szakvéleményt? Természetesen listákat ír. Feljegyzi a megfigyeléseket, fellapozza az ókori szerzők részletes leírásait, hogy aztán menthetetlenül elveszzen ebben az abszurd vadonban, mert afelől biztosíthatok mindenkit, hogy a befelé vezető út könnyedén járható, de ember legyen a talpán, aki kitalál a fent említett dzsungelből, hiszen, ahogyan Borges is mondja: a téma kimeríthetetlen.

Cynocephalusok Marco Polo művének egyik kiadásában

A Nürnbergi krónika egyik ábrázolása (1493)

Minótauros – feketealakos görög vázafestmény

A történeti források képzelt lényei

Kalandozásunkat kezdhethetnénk a mítoszok ismert és kevésbé ismert fenevadjaival, mint Ekhidna [minden szörnyek ósanyja a görög mitológiában – a szerk.] szörnyű gyermekei, pl. a Hüdra, a Szfinx, a Khimaira és Kerberosz, az Alvilág őre, a tavakban, barlangokban lakó sárkánygyíkok, vagy mint a Labürinthosz közepén tanyázó Minótauros. De beszélhetnénk itt az egyiptomi vagy hindu mitológiák félig ember – félig állat isteneiről, esetleg citálhatánk a paleolitikum „szarvas istenét” is, amelynek ábrázolását a dél-franciaországi Les Trois Frères-barlangból ismerjük.

Kétségtelen, hogy bármelyik úton indulunk el, fantasztikus lényekkel találkozunk. Forduljunk hát az e tekintetben talán kevésbé ismert – és ezért izgalmasabb – európai középkor és kora újkor kriptozoológiája felé.

A judaizmus, a kereszténység és az iszlám közös vonása, hogy nem igazán rendelkeznek saját szörnyetegekkel. A Bibliában ugyanakkor azért találkozhatunk a Behemóttal, a tengeri szörny Leviathánnal, valamint a *Jelenések könyve* is említ egy, a tengerből feljövő hatalmas tízszarvú, hétfejű fenevadat. A gazdagon illusztrált késő reneszánsz bestiáriumokban – bár ezek túlnyomórészt az ókori forrásokból táplálkoznak – azonban megjelennek a germán, vagy sokszor bizánci forrásokon keresztül a keleti szörnyalakok is, amelyek a népi folklorisztikus teremtményekkel együtt jól megférnek az ismert „hétköznapi” állatokkal. E sajátos kavalkád ismeretlen lényeinek közös tulajdonsága, hogy időben és térben kellően távoliak ahhoz, hogy

igazán hihetőek legyenek a kor embere számára. A fent említett gyűjteményes munkák – a teljesség igénye nélkül: Hartmann Schedel: *Nürnbergi krónika* (1493), Fortunio Liceti: *De Monstris* (1616), Ulisse Aldrovandi: *Monstrorum Historia* (1642) – szinte egytől egyig elsősorban a római Plinius *Historia Naturalis*-ára hagyatkoznak, és kritika nélkül átemelik többek között az olyan képtelen, emberszerű lényeket is, amilyenek például az egy lábú, ám napérezékeny *sciapodok*, akik egyetlen hatalmas lábfejükkel védik magukat a nap sugarai ellen, vagy akár a számos népi folklórban megjelenő kutyafejű *cynocephalusok*, akik állati prémekekbe csavarják testüket és napon szárított nyers húst esznek.

Ezen antropomorf lények létezése tehát teljesen magától értetődő lehetett a kor emberei számára, igaz, földrajzi szempontból hol itt, hol ott voltak honosak. A Marco Polo utazásait megörökítő *Il Milione* 15. századi kiadásai (a fennmaradt példányok között gyakorlatilag nem találunk két azonosat) például önkényesen beemelik őket illusztrációként, holott a Karakoron mögötti síkság különböző részeit taglaló fejezetben (I. könyv 56. fejezet) nem is esik szó ezekről a szörnyekről. Irodalmi vonatkozások tekintetében kijelenthetjük, hogy máig népszerűek. Gustave Flaubert *Szent Antal megkísértése* című munkájában, valamint Umberto Eco *Baudolinójában* is szerepelnek.

Számos, a középkori népi hiedelmekből, félelmekből születő képtelen fenevaddal még a 18–19. században is találkozhatunk. Ezek egyik legnépszerűbb és széles körben ismert fajtája a szarvas nyulak (*Cornuleporidae*) népes családja. A szarvas nyulak pontos eredete bizonytalan, az

„Szarvas isten”, Les Trois Frères-barlang (Franciaország)

A Leviathán középkori ábrázolása

7

azonban bizonyos, hogy a középkor végére Nyugat-Európa-szerte bukkannak fel az egyes „tájfajták” a helyi folklórokban. A szarvas nyúl (*Lepus cornutus*) leírásával komoly tudományos munkák is foglalkoznak. Első leírását Conrad Gessner (1516–1565) svájci természettudós munkájában, a *Historiae animalium*ban találjuk, amely szerint az állat Szászországban honos. Létező állatként mutatja be a későbbiekben a francia természettudós, Pierre Joseph Bonaterre (1752–1804) 1789-es *Tableau Encyclopedique et Methodique* című munkájában, sőt a párizsi kiadású 1819-es *Nouveau dictionnaire d'histoire naturelle* is mint ritka, de valós fajt írja le. A szarvas nyúl *Rasselbock* néven

futott Thüringiában és *Wolpeltinger* néven Bajorországban. Igaz, ez utóbbi szárnyakkal és hegyes szemfogakkal is rendelkező jószág volt. A szarvas nyúl azonban nem csupán túléli középkori szörnytársai legjavát, hanem neki indul és meghódítja az Újvilágot is, igaz ott már *Jackalope* néven jeleskedik, és az emberi beszéd utánzására is képes.

A szarvas nyulak eredetére vonatkozóan azonban tudományos magyarázattal is rendelkezünk. Nagy valószínűséggel a *Shope papilloma* vírus okozta, kóros bőrelváltozásokban sejtethjük e szörnyek eredetét, amely valóban szarvszerű kinövéseket okoz az állat fején.

Egy metszett
Fortunio Liceti
De Monstris című
kötetéből (1616)

Képtelen bestiárium

A bestiáriumok szörnyetegei mellett természetesen megjelennek a valóban létező állatok is, jóllehet néhol megdöbbentő tulajdonságokat ruháznak rájuk.

Miskolczi Gáspár (1628–1696)

1702-ben megjelent *Egy jeles vadkert Avagy az oktalan állatok históriája* című munkája az

első magyar nyelvű összefoglaló állattani munka.

Ebből megtudhatjuk például, hogy az egyes állatok kimondottan nemes lelkűek:

„Az Eléfántok igen kegyelmesek. Nem is csak magoknál apróbb

s erőtlenebb állatokhoz, hanem még a kietlen helyen bolygó boldogtalan emberekhez, sőt még az Eléfántok közzé eltaposásnak és elszagattásnak okáért törvény szerint vetett híres lator emberekhez is; mert azt ők könnyen meg nem cselekszik, hanemha elsőben borral derekasan megrészegítettnek.”

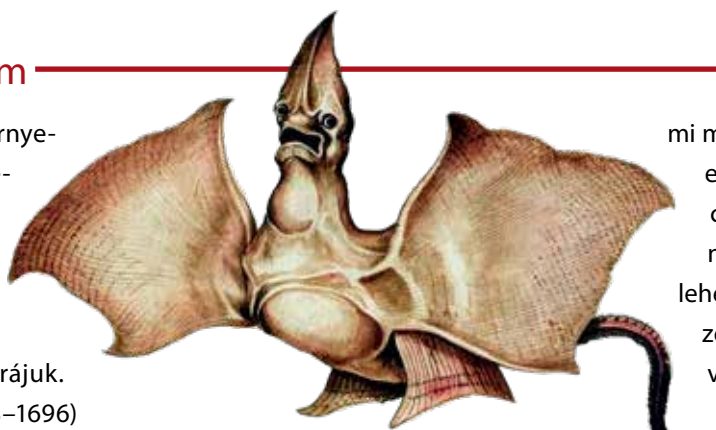
Míg mások, így például a farkasok sajátos kölcsönhatásban vannak az emberrel:

„Csudálatos természeti ellenkezés vagon az ember és a Farkas között, úgyhogy ha a Farkas elébb meglátja az embert, menten az embernek torka béreked és szólása megnehézedik. Ha pedig az ember látja meg elébb, tehát a Farkas minden ő fenéségét levetkezi.”

Fontos megjegyeznünk, hogy bár Miskolczi a bibliai és ókori hiedelmek mentén indul el az állatok viselkedésének ábrázolása kapcsán, ám sok esetben kétségeinek is hangot ad, valamint e pozitív és negatív tulajdonságokat kora társadalmának szokásaira is kivetíti.

Tudományos koholmányok, félreértett leletek

Nem csoda, hogy a középkor és a kora újkor embere hitt ezeknek a mitikus lényeknek a létezésében, hiszen az ókori szerzők iránymutatásain túl – szerencsés esetben – kézzelfogható bizonyítékok is a rendelkezésére álltak. Hiszen

Egy metszett Ulisse Aldrovandi *Monstrorum Historia* című kötetéből (1642)

mi más is lehetne egy, a földből előkerülő hatalmas mamutcsont, mint az egykori sárkányok bizonyítéka? Mi más is lehetne egy részleges, töredezett, ámde hatalmas csontváz, mint egy égből aláhulló angyal porhüvelye? Ilyen ereklyékkel a mai napig találkozhatunk például

ul a krakkói Szent Szaniszló és Szent Vencel-székesegyház kapuzatának falán.

A földben rejlő, megkövesedett állatmaradványok magyarázata természetesen a későbbi

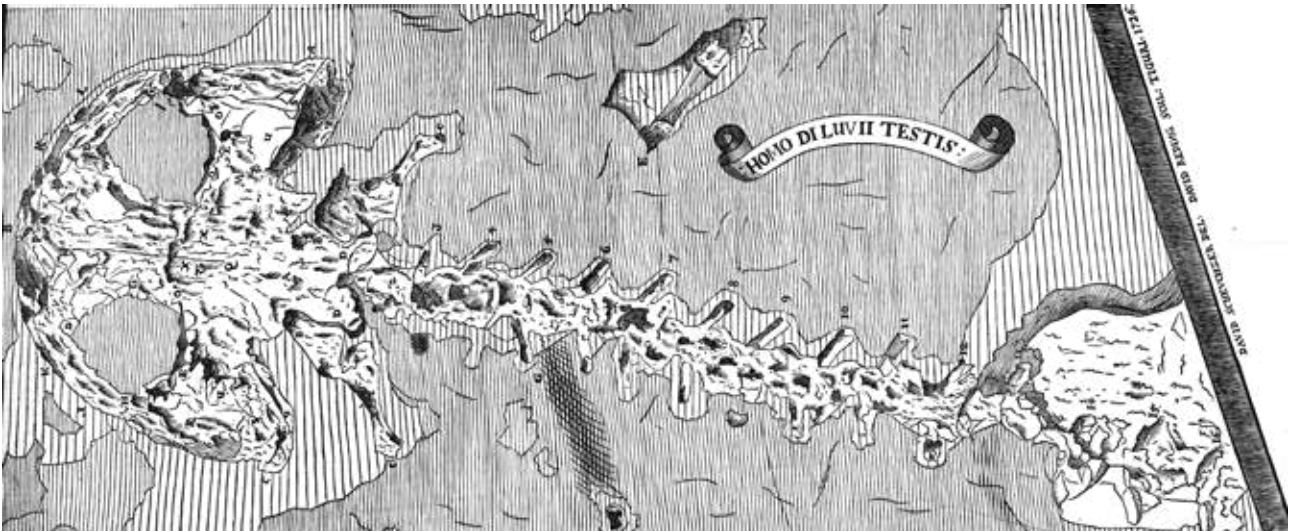
korok tudósait is foglalkoztata, eredetükre sok esetben az ókori forrásokban és a Bibliában kerestek magyarázatokat. Arisztotelész szerint az ala-

acsonyabb szerveződésű állatok az iszaptól jöttek létre, tehát a fossziliák tulajdonképpen a keletkezési helyükön maradt egyedek. A szisztematikus gyűjtésnek és rendszerezésnek köszönhetően a 17–18. századra már igen

Sciapod

La Sciapoda sotto l'occidente sono huomini bene formati, ma non hanno se no' una gamba co' una pale grande, e quando el sole cal mezzo giorno si batano in terra co' quello si fanno ombra e difendono dal sole e quello cavato uno a saltare e partano come noi in suo linguaggio et sono gra' Zingleri le quali se gli spargano al mercato di eromano e barattano in grano e loro vivere sono a tutti comune et sono bellissime le facce come et come sono grande ne le spalle no se hanno p'essa alcuna gli occhi mostruosi et i loro di forte natura.

A *Homo diluvii testis* képe Scheuchzer *Lithographia Helvetica* című munkájában

komoly és részletes leírásokat találhatunk az egyes kőületekről. A bibliai özönvíz „faunaformáló” hatása pedig még egészen a 19. század végéig meghatározó tudományos elmélet volt, és jelentős mellékvágányok és buktatók ke-retezték az útját.

Ezek egyik ismert példája a Johann Jakob Scheuchzer (1672–1733) nevű svájci tudóshoz kötődik. Scheuchzer álma az volt, hogy a fossziliák révén be tudja bizonyítani, hogy az özönvíz időpontja májusban lehetett, nem pedig novemberben, ahogyan azt korábban gondolták. Az irodalomban is jártas úriember elméleteit pamfletekben fogalmazta meg. Így született többek között a *Halak sírámai* című alkotása is, amely az özönvízben elpusztult, ám fossziliaként újra napvilágot látott halak keserveit írta meg. Itt álljunk meg egy pillanatra és képzeljük el az áradatban fuldokló halakat! Scheuchzer legkomolyabb baklövése azonban az Öhningenben napvilágot látott, az

özönvíz tanújaként meghatározott emberi maradványok (*Homo diluvii testis*) publikálása volt az 1726-ban megjelent *Lithographia Helvetica* című munkájában. Később ugyanis kiderült, hogy az özönvíz tanúja nem más, mint egy óriás-szalamandra fossziliája. A sors fintora, hogy az elméletnek később az a neves paleontológus, Georges Cuvier adta meg a kegyelemdöfést 1811-ben, aki maga is hitt az özön-vizek és egyéb katasztrófák „faunaformáló” elméletében.

A sokasodó leletek termékeny talaján természetesen az első tudományos hoaxok is szárba szökkenek, amelyek egyik leghíresebb példája Beringer professzor hazugság-köveinek története. Az 1700-as évek elején Johann Bar-

Lepus cornutus képe Pierre Joseph Bonnaterre 1789-es *Tableau Encyclopedique et Methodique c.* munkájában

A Shope papilloma fertőzés tünetei nyúlön (készítette: Csippán Dorka)

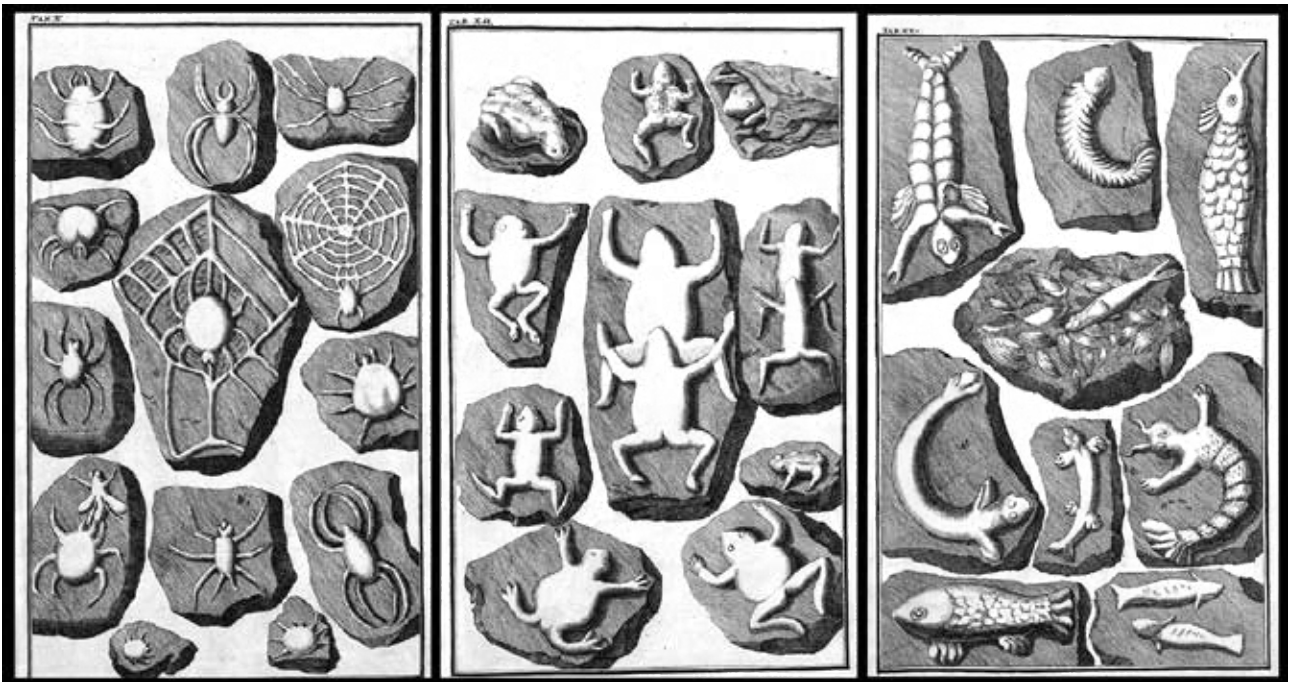
Egy oldal Conrad Gessner (1516–1565) *Historiae animalium* című munkájából

Johann Jakob Scheuchzer

tholomäus Adam Beringer (1670–1738) professzor a würzburgi hercegérsek udvari orvosa és a würtzburgi egyetem orvostudományi karának dékánja boldogan bekapcsolódott kövületek eredetét boncolgató tudományos vitákba. Ő maga a jelenségeket csupán a természet játékaként értelmezte, ám diákjait gyakorta elvitte kövületgyűjtő körutakra. Két kollégája megeléglve a professzor vaskalaposágát és megkérdőjelezve tudományos alkalmasságát, tréfaképp az általuk faragott „leleteket” rejtettek el, melyeket aztán a derék professzor megtalálhatott. A tréfa hevében egyre hihetlenebb "fossziliákat" produkáltak: párosodó békákat, megkövült méheket, hálójukat szövő pókokat. Ám Beringer jóhiszemősége határtalan volt, véleménye szerint ezek a kövek: „Isten művészi alkotásai”, így az sem lepte meg, amikor a lángoló csóvájú, fosszilis meteorokat héber feliratok követték. Beringernek csak akkor esett le, hogy kegyetlen tréfa áldozata, amikor az egyik kövületen saját nevét pillantotta meg. Ekkor azonban már késő volt, ugyanis Beringer 1726-ban megjelentette gyűjtéseinek gyümölcseit: a *Lithographiae Wirceburgensis* című munkát. Jóllehet a móka kiderült, és a professzor keményen beperelte a csaló kollégákat, a becsületén esett csorbát nem volt képes kiköszörölni. Bár minden vagyonát a könyv példányainak visszavásárlására fordította, kiadója a halála után újra megjelentette 1767-ben az akkor bestsellernek számító munkát. Gyűjteményének darabjait a mai napig őrzik a haarlemi Teylers és a müncheni paleontológiai múzeumokban.

Némelykor bizony az egyszerűnek tűnő régészeti leletek sajátos értelmezése is szülhet állatani vitákat. A kutatói fantázia elrugaszkodásának hazai példája Benda László rekonstrukciója az 1929-ben megjelent, *A magyar Alföld őstörténete* című munkájában, amelyben a szerző, korábbi közléseken felbátorodva, legelésző birkanyájként értelmezi a szappanosi neolit kerámialeleteken megfigyelt díszítéseket. A kritika nem váratott sokat magára, Párducz Mihály és Banner János a *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 4. kötetében publikálták véleményüket a munkáról, valamint a rekonstrukciós kísérletről: „Ugyancsak

Hazugságkövek Beringer *Lithographiae Wirceburgensis* című munkájában

ezen a táblán mutat be a szerző egy töredéket, amely alatt ez a felírás olvasható: »legelő állatok«. A képen különböző elhelyezkedésben négy állat látható. Ugyanezt a képet ismerjük a Krebcmárik rajzából, a szappanos leletekről szóló füzet III. tábláján, de ezen (14. á.) két sejtelmes körvonalú állat van rajzolva s a hozzá tartozó szövegben ez áll: »állatokat utánzó szabálytalan alakú plasztikus díszek«. Minthogy a két ábrázolás közt lényegesen eltérő különbség van, az eredeti darabokhoz folyamodtunk s kellő tisztogatás után lefényképezve a szerző rajzával együtt közöljük. Megjegyezzük, hogy a gyűjteményünkben és a városi múzeumban lévő szabálytalan dudorodásokkal díszített töredékekről egész ménest lehetett volna rajzolni." A túlzott interpretáció veszélyéről alkotott véleményt talán Banner kritikájának alábbi

mondata foglalja össze a legjobban: „Tévedni szabad, de arra vigyázni kell, hogy ez a tévedés másokat is tévedésbe ne ejtsen...”

A képelt lények tehát továbbra is velünk élnek. Sőt, napjainkban reneszánszukat élik. Gondos kezek varázsolják elő őket több száz éves álmukból, például a sárkányokkal és más mitikus lényekkel harcoló mágusokokról szóló történetekben. Ám azt is láthatjuk, hogy e fantasztikus állatok száma láthatóan véges, mert ahogyan Borges is mondja: „az álmok állattana szegényebb, mint Isten zoológiája”.

Legelésző állatok Benda László *A magyar Alföld őstörténete* című munkájában, s mellette az eredeti tárgy

Lovak, szarvasmarhák és tülkös madarak...

Késő bronzkori állatábrázolások a Kárpát-medencéből

Kósa Polett

12

A késő bronzkori (Kr. e. 1400/1300 – 900/800) Kárpát-medencében a legnagyobb számban kis méretű agyagplasztikákat ismerünk, melyek főként háziállatokat ábrázolnak. A feltárásokon a leggyakoribbak a szarvasmarhák és a lovak, de sertés, kecske, juh és néha kutya is előkerül. A kis figurák minősége rendkívül sokrétű, az egészen absztrakt, már-már felismerhetetlen daraboktól, a finomabb agyagból tökéletesen kidolgozott, lesimított és magas hőfokon kiégetett példányokig sokféle ismert. Feltételezhető, hogy ezek kapcsán nem csupán különböző mesterek eltérő tudásfokáról beszélhetünk, hanem sokszor gyermekek is készíthették őket, ezeken gyakorolva az agyagozás fortélyait.

A kis állatszobrocskák elterjedtsége mutatja, hogy a különböző állatfajok mennyire fontosak voltak a helyi közösségek életében. A korábban főleg növénytermesztésből élő népcsoportok a késő bronzkor időszakára egyre inkább a nagyállattartást részesítették előnyben, mely a középső bronzkor végén jelentkező klímaváltozással (kb. Kr. e. 16. század), azaz pár fokalag hőmérséklet-csökkenéssel magyarázható. Tehát a megnövekedett állatállomány és annak összetétele az ábrázolásokon is nyomon követhető.

A korszakban a vadállatok megjelenítése még kevésbé volt jellemző, mint ahogy az később a vaskor és főként a kelták idején tapasztalható. Egy állatfaj viszont rendkívül előtérbe került, ezek pedig a madarak. A pontos fajták meghatározására többször is kísérletet tett a tudomány, de egy-egy eseten kívül az ábrázolások nem sorolhatóak rendszerekbe. Annyi bizonyos, hogy többségében vízimadarakról lehet szó (felmerült lehetőségként a kacsza, liba, hattyú, szürke és nagy gém, daru, gulipán stb.). Emellett

ritkábban szárazföldi madárfajokkal (mint a varjú vagy az ökörszem) történő azonosítás is felvetődik egy-egy leletnél.

A madarak mint díszítő elemek – más kisállatokkal ellentétben – szinte az összes használati és presztízstárgyon megtalálhatóak (míg kifejezetten madárkisplasztikák kevésbé ismertek). Találkozhatunk velük ékszereken, fibulákon, csüngőkön, lábvértéken, kocsitengelyszegeken, diadémokon, kardokon, de készültek madárformá-

A különböző állatfajok mindig is komoly hatással voltak az emberi közösségek életére, így nem csoda, ha ábrázolásaik már a legkorábbi időszakokban megjelentek. Ez a szokás a bronzkor (Kr. e. 2700/2500 – 900/800) folyamán is töretlenül megmaradt. Az ásatások során rengeteg agyagból készült kisállat került a felszínre, de ismerünk kerámián megjelenő és bronzból megformált állatábrázolásokat is.

Állatszobor és stilizált madáralak Baks-Temetőpart lelőhelyről (Csongrád-Csanád megye) Fotó: Dr. V. Szabó Gábor

jú edények is, mind kerámiából, mind pedig bronzból. Emellett, bár eddig csupán egy-két példa ismert, de a nagy értékű aranytárgyakon is megjelennek a madármotívumok. A madarak kiemelt ábrázolása már a középső bronzkor idején elkezdődik, amikor megjelennek a kisebb-nagyobb madár alakú kerámiaedények. A szépen kidolgozott és díszített edények mellett csörgőkön és agyagból készült aszkoszokon [az aszkosz egy jellegzetes edénytípus – a szerk.] is felfedezhetőek a madármotívumok. Ezek a szimbólumok aztán a fentebb felsorolt tárgyakon is fokozatosan teret nyertek. A két, talán legismertebb példa a madarakkal díszített presztízstárgyakra a hajdúböszörményi bronzból készült szitula [ugyancsak egy jellegzetes edénytípus – a szerk.], illetve az ottlakai korongok.

Hajdúböszörmény határában két szitula is előkerült, mind a kettőn az edény felső egyharmadát díszítik a sematikus madárszimbólumok, melyek körbeveszik és ezzel védik meg a köztük elhelyezkedő napkorongot. Míg a második szitula külön került elő, addig az első egy 1858-ban megtalált bronzdepó része, mely egy több tagból álló harcos közösség harci és italozó tárgyait tartalmazta. Hasonló ábrázolást láthatunk az állítólag Ternopilszka megyéből (Nyugat-Ukrajna) származó szitulatöredéken is. Az Ottlakán (Grăniceri, Románia) talált három aranykorong közül kettőn ugyancsak madarak láthatóak. Az egyik különlegességét egy szerelmespár ábrázolása adja, akik éppen intim kapcsolatot létesítenek, és mellettük áll egy madár. A másik korong legszélén két madár áll egymással szemben, de rajtuk kívül nem figyelhető meg más figurális ábrázolás. A harmadik korongon semmilyen alak nem jelenik meg.

Madár alakú aszkosz Bökény-mindszentről

A kisállatok szerepe még nem teljesen világos, de több lehetőség is felmerült.

Az egyszerűbb kivitelezésű darabok főként gyerekjátékok lehetnek, míg a szebbek akár a ház díszeként is funkcionálhattak. A lovak és szarvasmarhák gyakori ábrázolása azt is mutathatja, hogy a nagytű állatfajok jelentették a nagyobb presztízst a korszakban. Ezeket a plasztikákat ritkább esetben agyagból készült, négy- vagy kétkerekű kocsik elé is foghatták, ezzel jelezve betöltött szerepüket.

A mindennapi funkciójuk mellett egyes kutatók feltételezik, hogy a kisállatokat rituális keretek között is használhatták. Van, aki úgy gondolja, hogy szándékosan törték össze, majd deponálták őket, vagy bizonyos rituális cselekmények során a központinak számító bronzdepók környékén szórták szét őket. A településeken feltárt nagy mennyiségű példány vizsgálata során viszont látszik, hogy a leggyakrabban olyan helyeken törnek el ezek a kisebb szobrok, ahol a legsérülékenyebbek, ilyen a lovaknál a vékony nyak, az elvékonyított lábak vagy a szintén ívesen kialakított törzs. Emellett a gödrökhöz köthető darabok szóródása sem mutat különösebb koncentrációt. A tele-

Napkorongot körbevevő madáralakok egy ukrainai bronzszitulán

2018

pülésen belül, az egységes eloszlás miatt nem jelenthető ki, hogy valamelyik háznak rituálisan kiemelt szerepe lett volna, mely mellett sok kisállat formájú plasztika töredékét halmozták fel.

Ezzel szemben a madarak sokrétű ábrázolási formája már inkább arra utal, hogy a hiedelemvilágban is fontosak voltak. Kiemelt szimbólumok lehettek, melyek akár összekötő kapcsokként is értelmezhetőek a szellemvilág és a profán mindennapok között. Emellett védelmező szereppel is bírhattak, hiszen a védő- és a támadófegyvereken, valamint a rituális fogyasztáshoz köthető díszedényeken (szitulák, bográcsok) is gyakorta megjelentek. Emellett érdekes tény, hogy Biller Anna Zsófia legfrissebb, a baks-temetőparti (Csongrád-Csanád megye) anyagon elvégzett állatcsontelemzése alapján a vad- és vízimadarakat el is fogyasztották. Ez bizonyos ellentmondás lehet, hogy a presztízstárgyakat oly gyakran díszítő madarakat ugyanúgy megették, mint más állatfajokat. Persze arra még nincs bizonyítékunk, hogy szükségből váltak-e ezek a táplálkozás részeivé, avagy kiemelt, rituális alkalmakkor kerültek csak az asztalra.

A madarakat néha egyéb – meglehetősen szokatlan – attribútumokkal is ellátták, ami még inkább kiemelte a hiedelemvilághoz köthető funkciójukat. Ilyenek például a Kárpát-medencében is ismert, előre meredő szarvakkal ellátott példányok. Az egyik legismertebb a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található csicseri (Čičarovce, Szlovákia) bronzmadár a Kr. e. 10. századból, melynek teste egy edényt képez, míg szemei felett látványos szarvak mutatnak előre. Előkerüléséről

sajnos nem rendelkezünk pontos információkkal, mindössze annyit tudni, hogy a 19. század óta ismert, és valószínűleg egy depó része lehetett, mely aztán Lehóczky Tivadar kárpátaljai gyűjteményének részét képezte. A források abban már nem értenek egyet, hogy pontosan milyen tárgyakkal került együttes elföldelésre (balta, sarló, karperec?). Pontos funkciójára szintén több lehetőség is felmerült. Edényként talán valamilyen különleges illattal rendelkező növényt tartalmazhatott, esetleg szárított gyógynövényeket, bódító hatású füveket füstölhettek benne. Az viszont nem valószínű, hogy mécses lett volna, hiszen formailag egy zárt edényről beszélhetünk.

A szarvas-madár lény inspirációjának alapját valószínűleg sosem fogjuk megérteni. Az évezredek során az összes mitológiában megtalálhatóak a kettő vagy akár öt különböző állatfajból öszszegyűrt lények. Amennyiben a természetben keressük a választ, úgy több madárfaj is rendelkezik szarvként felálló/szarvként értelmezhető tollakkal, pl. a havasi fülespacsirta, a füles vöcsök vagy az erdei fülesbagoly. A bronzkori madarak teste viszont elsősorban a kacsákra emlékeztet, és előre mutató szarvaikat inkább a szarvasmarhák ihlet-

Madár alakú díszítések az egyik otlakai aranykorongon

Kardokon megjelenő madarak Órhegyaljáról (Pidhorjani, Ukrajna) (Tarbay 2017, 5. kép; MNM)

hették. E szarvak valószínűleg megerősíthették, kiemel-
hették a madarakhoz kapcsolt védelmi funkciót.

A Kárpát-medencéből kilépve több példát is láthatunk
szarvakkal ékesített madarakra, habár ezek
nem edényeket formáznak, hanem kocsik
alkatrészei, díszei lehetnek. Vannak példák
egyszarvú madarakra is, pl. Dániából,
Egemose környékéről. Ennek a
darabnak egy rendkívül
elnagyolt, túlzóan hosz-
szú, ívelt szarva van.
Hasonlóan két szarvval
rendelkező darab a Gam-
mertingenben (Németor-
szág) talált madár, de három
szarvval ékesített lényeket is
ábrázoltak, mint a Charleville
(Franciaország) vagy Skjern
(Dánia) települések mellett
előkerült darabok. Ezek a
madarak valószínűleg nem a
mindennapokban használt szekereket díszíthették, hanem
sokkal inkább ceremoniális kocsik kellékei lehetnek. Claudia
Pankau, német kutató nő feltevése szerint a nagyobb,
négykerekű kocsikat is díszíthették velük,
melyek talán halottas vagy egyéb rituális
kocsik voltak.

A madarak és a kocsik vagy csupán
kocsikerekek együttes ábrázolása sok
tárgyon megfigyelhető és összetett
szimbólumpárként értelmezhetőek.
Több szobrocska is ismert, melyeket
kacsák húznak, vagy más vízimadarak
utaznak rajtuk, melyek közül kiemel-
hető a középső bronzkorra datálható
duplájai (Szerbia) lelet. Ezt a kerámia
kocsimodellt nem csupán három ma-
dár húzza, de egy valószínűleg női ru-
hába öltöztetett, madárfejú lény is uta-
zik rajta. Talán egy hasonló kiskocsiról
származhat az a madárfejjel rendelke-
ző, rendkívül stilizált agyagszobrocska,
mely a korábban említett Baks-Teme-
tőpart lelőhelyéről került elő. Ez a szintén
álló pozícióban ábrázolt lény az alján egy
kis furattal rendelkezik, melyből kikövetkez-
tethető, hogy egy szerves anyag segítségével

Madár alakú edény
szarvakkal Csicserről
(Čičarovce, Szlovákia)

valahova fel lehetett erősítve,
nagy valószínűség szerint
egy kocsira. Kerekekkel
felszerelt kocsin, vagy
gyakrabban csak a kocsí-
rúdon utazó madár csoportok több
lelőhelyről is ismertek, melyek főként
bronzból készültek, és a késő bronzkor
végét követően töretlenül továbbéltek
a kora vaskor idején is.

Kocsikereken álló madarak több,
finoman kidolgozott lábszárvédőről
is ismertek, így a jelenleg a kaposvári
Rippl-Rónai Múzeumban őrzött rinya-
szentkirályi darabon is. Emellett vannak
kispasztikák, melyek csupán két kerékből
és középen egy madárból állnak, valamint csün-
gőkön is megfigyelhető ez a szimbólumpár. A csüngőknel
viszont nem minden esetben kerekekről van szó, hisz a nap-
korong ábrázolása is igen gyakori, ahogy az a szitulákon is
látható. A kettő közti különbséget a küllők megléte jelezheti.

Összességében elmondható, hogy a késő bronzkori
Kárpát-medencében kevés kitalált lényel találkozhatunk,
hiszen javarészt a mindennapjaikat meghatározó
tenyésztett és presztízsszállataikat ábrázolták.

Ezen túlmenően ebben az időszakban leg-
inkább egy állatcsoport, a madarak ke-
rültek a hiedelemvilág középpontjába.
A vízimadarak preferálása valószínű-
leg szoros kapcsolatban lehetett a víz
kiemelt szerepével, amely a tavakba
és folyókba történő bronztárgyak
deponálása kapcsán is megfigyel-
hető. A víznek tehát rendkívül nagy
jelentősége lehetett, nem csupán
mezőgazdasági szempontból, de
védelmi, stratégiai, kommunikációs
és cserekapcsolati aspektusból is.
A vízimadarak a kora vaskori rituális
életben is megtartották töretlenül
fontos szerepüket, így valószínűleg a
kor emberének a világról alkotott képe
hasonló alapokon nyugodott, s később
fokozatosan újabb elemekkel egészült ki.

Kocsikereken álló
madáralakok a rinya-
szentkirályi bronz
lábvértén

Győry Hedvig

16

„KEVERÉKLÉNYEK AZ ÓKORI EGYPHTOMBAN

Állatfejű, de embertestű istenek

Toerisz-szobor a bécsi
©Kunsthistorisches
Museum
gyűjteményéből

Toerisz istennő
fajanszamulettje a
©Szépművészeti
Múzeum
gyűjteményéből

Panteisztikus isten
bronzszobra a ©Los
Angels County
Museum of Art gyűjte-
ményében, CC

Oszlopon kifaragott
Bész a denderai
Hathor-templomból,
©Gy.H

Az ókori egyiptomiak gazdag képzeletét sokféle lény népesítette be. A különféle növények és állatok mellett rendkívüli képességekkel és hatalommal rendelkező kisebb-nagyobb istenségek sora határozta meg álmaikat és világlképüket, köztük olyanok, akiket mai szóhasználattal démonoknak vagy túlvilági öröknek neveznek, attól függően, hogy milyen feladatkörben találjuk őket.

Ezek igen nagy részét akkoriban az emberi és az isteni világ mindegyikében elhelyezték, de voltak speciálisan a túlvilághoz köthető istenségek/démonok is. Ezek a lények az emberi világtól függetlenül éltek mindennapjaikat, de az emberek képesek voltak velük kapcsolatba lépni, sőt esetenként pozitív, avagy negatív irányban befolyásolni az életüket. Ezek a keveréklények gyakorta átlépték az emberi határokat, s túlléptek a természet adta lehetőségeken is, ugyanakkor sokszor nagyon is emberi módon

viselkedtek. Ezek között voltak állatfejű, ugyanakkor embertestű lények, de állati testtel felruházott istenségek is.

Az állatfejek többnyire bizonyos állati elemek meglétére utaltak, de úgy, hogy az ábrázolt lényben az isteni jelleg is előtérben maradhatott. Már csak azért is, mert az egyes isteneknek többféle állatalakjuk is lehetett, amit az egyiptomiak az úgynevezett *ba* lélekformájukkal azonosítottak, utalva ezzel az istenségek különböző aspektusaira. Ugyanakkor a keveréklényekben felidézett állatokban is érzékelték valamilyen isteni jelleget, a kései korban

Apotropaion a @Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből

Emberfejes szfinxek a luxori Amon-Ré-templom bejárata előtt, CC

ezért is váltak olyan elterjedtté az állattemetők [bennük akár mumifikált macskákkal, madarakkal, krokodilokkal és más állatokkal – a szerk.].

Annál furcsábbnak találták viszont a görög–római világból Egyiptomba érkező emberek e keveréklényeknek a helyi istenvilágot betöltő sokaságát. Cicero például megemlíti, hogy többen nevettek az egyiptomi istenségek szobrain, ábrázolásain, mások viszont észszerű magyarázatot kerestek az egyiptomi istenek állat formájú vizuális megjelenítésére. Jól szemlélteti ezt a kettősséget a filozófus Philosztratosz például az Apollóniuszról (Kr. u. 1. század) írt 3. századi életrajzában. A világjáró Apollóniusz egyenesen nevetségesnek, az igazi istenekhez méltatlannak tartotta az istenek állati alakban történő megmintázását, mivel „az állati forma csökkenti az istenek méltóságát”. Az egyiptomi Theszpeszion ellenvetésében ezzel szemben éppen, hogy mély tiszteletet és hódolatot

lát az istenek ilyen típusú manifesztációjában: „a mély belső tartalom szimbólumát, hogy fokozzák ünnepélyes és fenséges jellegüket”. A történetíró Plutarkhosz és az ugyancsak filozófus Porphüriosz arra a következtetésre jutott, hogy az állatalakokat eredetileg a különböző egyiptomi

A gizai szfinx, előtte IV. Thotmesz fáraó álomsztéléjének felső része látszik, ©Gy.H

A karnaki kosfejes szfinxek sora, CC

Sólyomfejes szfinx az edfui Hórusz-templom falán, CC

csoportok totemállatként alkották meg. Később a királyok – akiket utódaik isteni ősként tiszteltek – vadállatfejes maszkban indultak csatába, innen ered az állatfejes ábrázolás. Felvetik egy gátlástalan király létét is, aki a népeket azért vette rá az állatok isteni tiszteletére, hogy a szent állatokon keresztül egymás ellen tudja őket uszítani. Akármilyen magyarázatot is találtak, ezek az istenségek az antik emberek fantáziáját megragadták és komolyan foglalkoztatták. Ékes bizonyítéka ennek, hogy a Kr. u. 2. században élt Artemidórosz a többi álomfejtő számára írt álmoskönyvében megállapította, hogy ha valakinek álmában „kutya, ló, szamár vagy más négy lábú lény feje van a sajátja helyén, az rabszolgaságot és nyomort jelent”.

Sokáig tehát ezen antik szerzők alapján ítélték meg az egyiptomi ábrázolásokat. Változást Jean-François Champollion felfedezése hozott 1822-ben. A hieroglifák megfejtésével elolvashatóvá vált, hogy mit is írtak le maguk az egyiptomiak a saját isteneikről, és a többféle elemet ötvöző „köztes” lényekről. Nyilvánvalóvá vált, hogy az egyiptomi panteon isteneinek különféle szent állataik voltak, és az ábrázolásokon maguk is gyakran tűnnek fel ilyen állatfejű emberek alakjában. A kutatások alapján feltételezhetően az ősi állatalakos fétisek nyerték ezzel aktualizált isteni alakjukat, mivel az őskori kultúrákban még jól elválnak az emberi és állati ábrázolások. A teológiai átalakulásnak ez a keveredéssel járó fázisa a 2. dinasztia

Ellenségen taposó griff Mereret hercegnő melldíszén Dahsurból, III. Szeszósztrisz fáraó kora, ©Kairói Múzeum

Griff a „két kutya” paletta hátoldalán, ©Ashmolean Museum

korától [Kr. e. kb. 2890 – Kr. e. kb. 2686 – a szerk.] a római korig nyomon követhető, az egyiptomi szinkretizmus jellegzetes vonásaként.

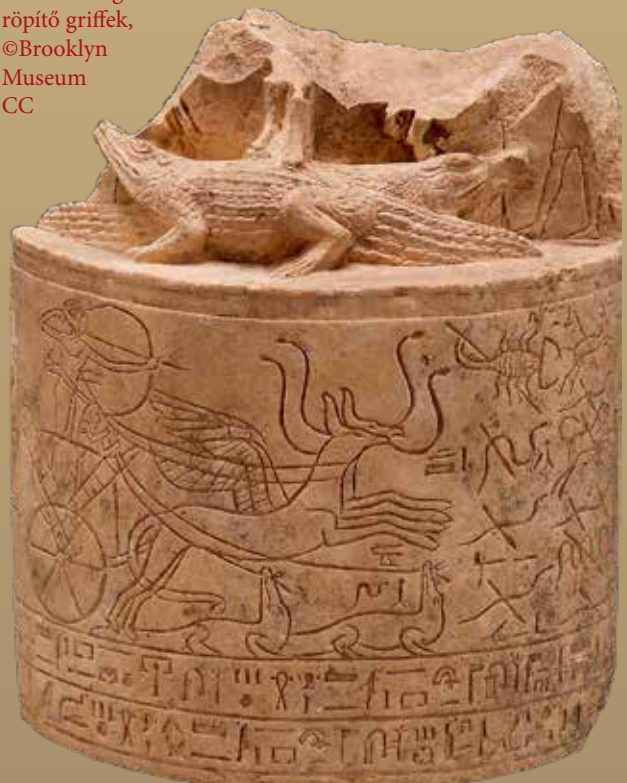
Íbiszmadárfejjel látjuk például megjelenni Thot istent, aki az egyiptomiak képzelete szerint az írás feltalálója volt, és bölcsességéről volt híres. Sólyomfejjel ábrázolták Hórusz istent, aki magát a fáraót védelmezte, s aki lényegében az ő szerepében irányította a Nílus két partjának az életét, illetve egyes időszakokban a Földközi-tenger keleti partvidékének nagy részét is. Az ábrázolásokon egy sólyomfejre helyezték az ország két felét rituálisan egyesítő kettőskoronát. Máskor a sólyomfejű isten napkorongot visel a fején, ami egyértelműen mutatta az ókori egyiptomiaknak, hogy Ré napisten képét látják. A balszamoszás viszont jellemzően Anubisz isten feladata volt, akinek emberi testén sakál- vagy kutyafej díszelgett. E feladat pedig annyira összenőtt Anubisz alakjával, hogy a halotti papokat is néha

a sakálfejű istenség maszkjában ábrázolták, de a hildesheimi Roemer- und Pelizaeus-Museum őriz egy ténylegesen használt Anubisz-maszkot is. Hnum istent, akitől a Nílus áradása függött, és aki fazekaskorongján megformálta az embert és (*ka*) képmását [a *ka* az egyiptomi halhatatlan lélek egyik megjelenése – a szerk.], is kosfejű jelenítették meg. Mahesz hadisten viszont oroszlánfejű volt. Szobek, a termékenység és az idő istene, akit azért is meg kellett békíteni, hogy szent állata ne ragadja el az embert,

Római kori griff Fortuna kerekével, ©Brooklyn Museum CC

Sed isten fogatát röpítő griffek, ©Brooklyn Museum CC

Fantasztikus állatok rajza III. Baqet kormányzó sírjából (Newberry, Beni Hasan II, 4. tábla részlete)

20

krokodilfejű volt. Széth különleges, állat alakú fejét már konkrét állathoz sem tudjuk kötni, úgy átalakult néhány vonása. Ugyanakkor a kutyafélék néhány vonását megőrizte, így lett belőle az a kutyafejű isten, akit az antik szerzők gyakorta emlegettek, mint az egyiptomi istenek reprezentánsát.

Kezdetben kevésbé jelentős, de a fáraókor végére igen hatalmas istenné vált Bész, akinek szakállas fejét oroszlánbőr keretezte, és törpe testének szerves részeként ábrázolták a sokszor a hátára vetett párducbőrt, mellén az állat fejével, lábai között pedig az állat farkával. Bár elsősorban a gyermekek védelmezője volt, aki a gonoszokat elűzte, vagy súlyos büntetést mért rájuk, a többieket zenével és táncsal örvendeztette meg. Éjszakánként mindenki álmára vigyázott. Még később, a már keresztény Egyiptomban

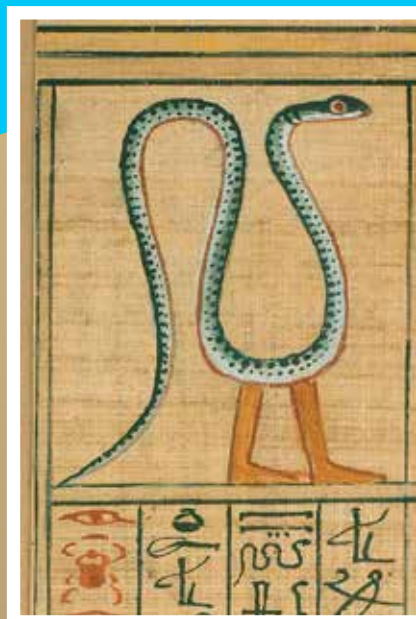

Tutu domborműves alakja a berlini ©Neues Museumban, CC az egyik leghatalmasabb pogány istennek tartották.

Több állati és emberi vonás keveredett a kései korra kiforrott panteisztikus istenség alakjában. Nem véletlenül utal a modern név is a sokféle isten egyesítésére, hiszen tudjuk, hogy az ókori egyiptomiak hite szerint ez a lény mindenféle isten erejét, képességét magába olvasztva szinte korlátlan hatalommal rendelkezett. Többféle állatnak a fejét összekombinálva, egymás mellé vagy akár fölé

is helyezve jelent meg, és ezek a fejek, a mesék hétfejű sárkányától eltérően, nem külön-külön nyakból nőttek ki, hanem mint a szíami ikreknél néha előfordul, teljesen összenőttek. Ábrázolták úgy is, hogy két előlnézete volt, de úgy is, hogy akár négy. Máskor pedig Bész szembe néző feje körül még több helyezkedett el, kisebb méretben, akár két sorban.

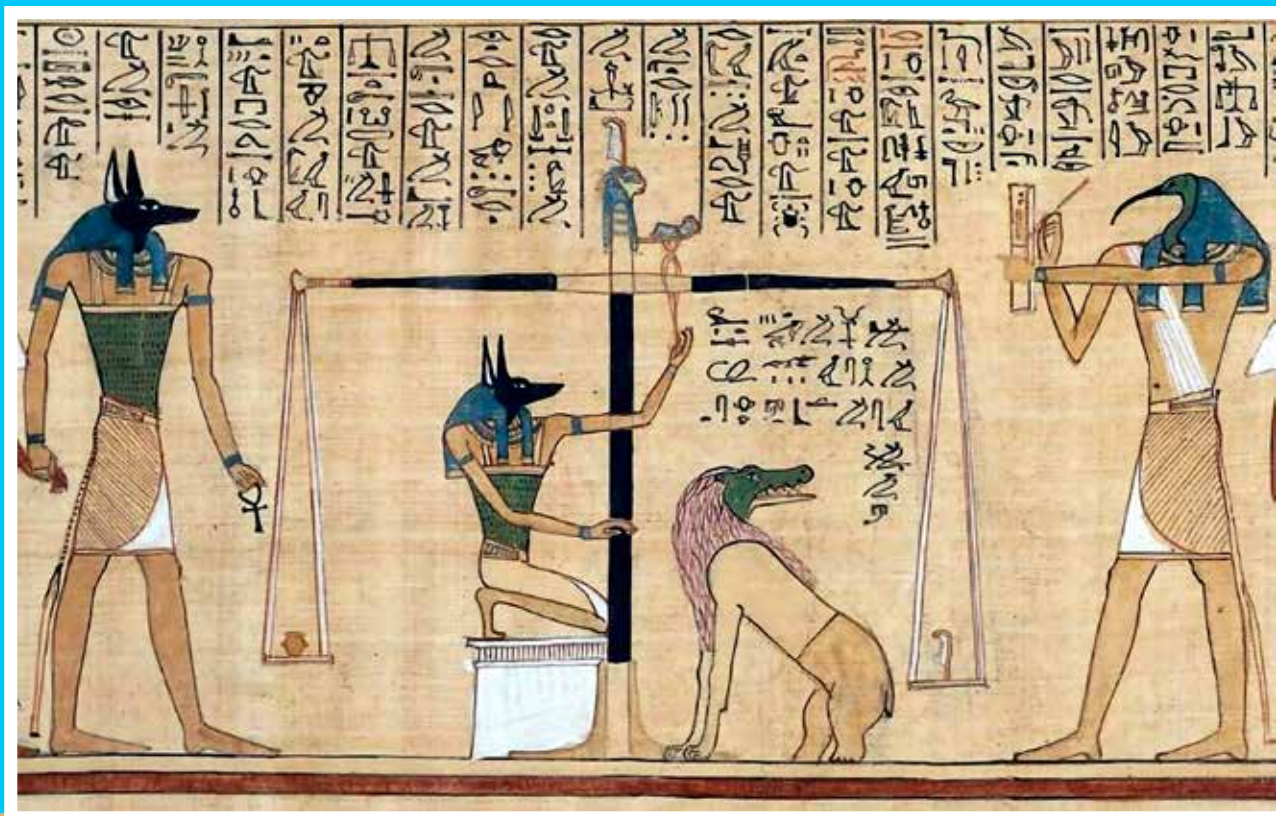
Az ő esetükben az sem ritka, hogy más testrészekből is nőttek ki állatok, vagy azok fejei, így például oroszlánfej a térden, avagy sakálfej a lábfejen. Ez is jól mutatja, hogy ez az istenség *panthos theos*, vagyis „*valamennyi istent*” magába foglalta. Az istenség emberi törzse is többször átalakult, ugyanis kiképezhettek elől skarabeusz formában, hátul pedig egy madár alakját vehette fel, földig érő farktollakkal, de gyakran kitérte a szárnyait is – ezek néha meg is duplázódtak. A túlvilági élethez szükséges ismereteket tartalmazó *Halottak Könyvének* a 163. fejezetében egyik speciális formáját úgy írták le, hogy „*a karját felemelő képe, Bész arcával, egy szárnypárral és sólyomhátal*”. Ezt az úgynevezett ithyphallikus Min alakjában megjelenő istenséget az *udzsat* „(ismét) ép” szem pupillájába rajzolták. Az így a napszem részévé vált istenség az általánosan védő, éppé tevő szem mágikus erejét volt hivatva fokozni. Az is-

Nehebkau a *Halottak Könyvéből*

ten mágikus erejét viszont az úgynevezett *udzsat* szemek fokozhatták, ugyanis bizonyos esetekben törzsét ennek, tehát az *udzsat* szemeknek a rajzai borítják be.

Ezt a sokféle elemből kialakított istenséget maguk az egyiptomiak is több néven megnevezték, mint például Amon, Min, Resep, Hórusz, Bész vagy Su, de egyik névhez sem tudunk általánosan megmintázott konkrét változatot

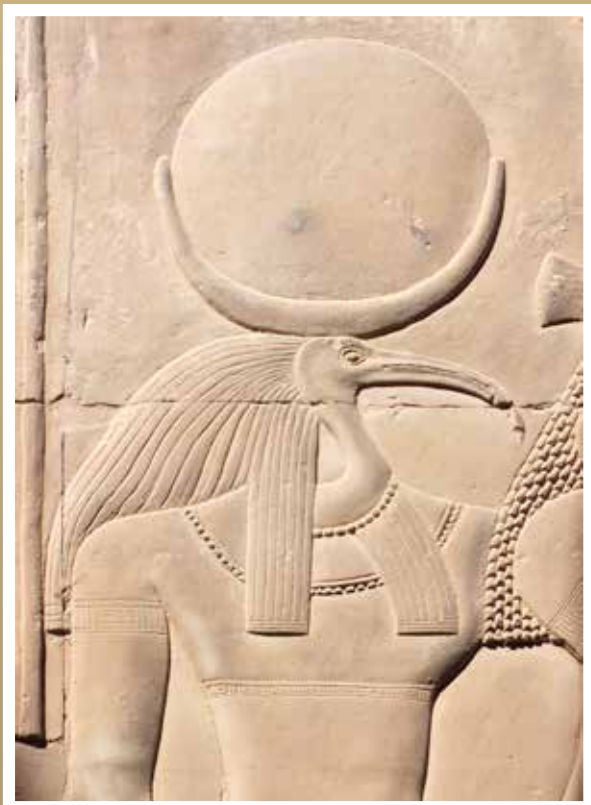
Ammit a *Halottak Könyve* szív mérlegelését ábrázoló jelenetében Hunefer papiruszán, CC

rendelni. Az azonban egyértelmű, hogy védő istenség volt, akit a baj megelőzéséhez is segítségül lehetett hívni, különösen éjnek idején, és ártalmas állatok marása, harapása vagy szúrása ellen. Mindenféle rossz szándékú

lény esetében hatékonynak tartották, amit az ábrázolásain gyakran a kezébe helyezett késsel is kihangsúlyoztak.

De az istennőket is szívesen ábrázolták állatfejjel, esetükben a macskafélék messze a leggyakoribb alakok, ott is az oroszlán, bár a természethűségről gyakran lemondtak, hiszen a hím oroszlánok sörényével látták el őket. Így az oroszlánfejű istennő a környezettől függően, illetve az emberi szándéknak megfelelően lehet Szahmet, Basztet, Tefnut, Pahet, Mehit, Mafdet ..., vagy akár Hathor istennő is, bár hozzá jellemzően a tehénasszociáció kapcsolódott. Ez utóbbi állat fejével is elkészítették képmását, de szinte elmaradhatatlan volt emberi fején a tehénfül és persze a két szarv között elhelyezkedő napkorong – noha ez már önálló koronaként szolgált. Heqet, a szülést segítő istennő békafejet viselt, a keselyűfej Mut és Nehkbet istennő emberi fejének helyébe kerülhetett, bár a keselyű a női fejen akár királynői koronaként is feltűnt. A macskafej leginkább Basztet istennővel olvadt egygyé, és ne feledkezzünk meg a kígyóról se, ami leggyakrabban Renenutet, Mereszger vagy Uadzset istennő szent állataként testük részévé válhatott.

Folytatása következik!

Thot isten domborműve a Kom Ombói-templomból, részlet (©Gy.H)

MITIKUS ÁLLATOK ÉS HIBRID LÉNYEK a görög-római világban

Gabler Dénes

22

Az ókori görögök fantáziája nemcsak az Olümposzt népesítette be segítő vagy ártó istenekkel, és rendkívüli lényeket képzeltek a tenger mélyére, a sziklákra, a mocsarakba, de a barlangokba is. Ezek többnyire keverékek voltak: gyakorta különböző állatok testrészeit egyesítették egy-egy hibridben, de gyakran emberi arccal is felruháztak állatokat vagy épp emberi és állati testrészekből alkottak újabb lényeket. Ezek általában veszedelmet jelentettek az emberre, de ritkán az is előfordult, hogy ezek a lények segítették őket. Ilyenek nem csak a görög és később a római írók műveiben jelennek meg, hanem a legkülönbözőbb ábrázolásokon; vázákon, bronz- vagy márványszobrok formájában, domborműveken, sírköveken, falfestményeken, mozaikokon, pénzeken, de még díszpáncélok is.

Héraklész és a Hüdra küzdelme egy festett edényen (Kr. e. 4. század)

A görög-római világban néha valóságos állatokat is felruháztak rendkívüli tulajdonságokkal, amelyek túlmutattak a hétköznapi élőlények képességein. Ilyen volt pl. a sebezhetetlen nemeai oroszlán. Héraklész hiába próbálta lenyilazni vagy buzogányával leütni, ez nem ártott a vadnak. Végül megfojtotta, bőrét magára öltötte, s ezzel ő is sebezhetetlenné vált. A hősnek nehezebb dolga volt a Lerne mocsaraiban megbúvó Hüdrával; a száz kígyófejű, de embertestű Tüphón és a félig nő, félig kígyó Ekhidna szörnyszülött gyermekével. Ennek a kígyóra vagy inkább óriáspolipra emlékeztető vízi szörnynek számtalan feje volt és mérgező lehelete. Ha valame-

lyik fejét levágták, akkor kettő nőtt helyette. Héraklész végül tüzes nyilakkal csalogatta elő, majd a levágott fejek helyét égő fáklával égette ki, hogy ne tudjanak új fejek kinőni. A Hüdra középső feje halhatatlan volt, ezért azt Héraklész egy szikla alá rejtette. E mitikus állatról Hésziodosz és Pauszaniasz munkáin kívül szobrok és feketealakos görög vázák ábrázolásai is számot adnak.

A szörnyű Hüdra testvére volt a Szphinx, egy szárnyas, oroszlántestű, női fejű lény, aki rettegésben tartotta Théba városát. Nem engedte meg, hogy a városba belépjen, vagy onnan kijöjjen bárki, amíg meg nem fejti az általa feladott rejtvényt. Ha valaki nem tudta a választ, akkor megfojtotta őt. A helyes feleletet végül Oidipusz adta meg. A reggel négy-lábú, délben kétlábú, este háromlábú lény maga az ember, aki csecsemőkorában négykézláb, felnőttként két lábon, öreg korában megbottal, azaz három lábon jár. A helyes válasz hallatán a Szphinx a mélybe vetette magát, így Oidipusz megmentette a thébaiakat. E különös lény előzménye az egyiptomi hitvilágban kereshető; a leghíresebb mind közül a máig is a Kheopsz-piramist őrző Szphinx, de ábrázolása a műkénéi művészetben is megtalálható.

A harmadik testvér Kerberosz volt, az alvilág

Szfinxszobor (Korinthosz, Régészeti Múzeum)

Pégaszosz, a szárnyas ló Poszeidón és Medusza nászából született. Akkor pattant ki Meduszából, amikor Perszeusz lefejezte. Athéné arany kötőféket adott Bellerophonnak, aki azzal szelídítette meg a csodálatos lovat. A hős hűséges társaként Pégaszosz segített legyőzni a Khimairát és harcolt az amazonok ellen. A szárnyas ló ugyanis olyan magasságokba repítette, ahová a vadállat tüze vagy a harcias amazonok nyilai már nem értek el, ellenben Bellerophonnak könnyű célpontot jelentettek a földön lévő ellenfelei. A hős halála után az Olümposzon az istenek társa lett. Ábrázolták attikai vörösalakos vázákön és itáliai szarkofágokon is.

Az oroszlánbőrbe öltözött Héraklész pórázon tartott Kerberossal egy kréti edényen

kutyája. Ezt a hatalmas, háromfejű kutyát Hadész, az alvilág ura tudta csak megszelídíteni, így birodalmának őrzője lett. Ő ugyan mindenkit beengedett, azonban senkit sem hagyott kimenni, s csak ritkán akadtak hősök, akik el tudták kábítani; ilyen volt Aeneas is, aki végül altatóport használt.

A három testvér közül egyedül a Szphinxnek volt emberi arca, a többiek szörnyetegként jelentek meg. Egyikük vízben, a másikuk hegyen, a harmadik az alvilágban lakott.

Tüphon és Ekhidna nászából származott még egy szörnyalak, a Khimaira (Chimaera). Ennek három feje volt: elől oroszlán, a hátán kecske, hátul kígyó. Lángokat okádott, s megjelenése vihart, hajótörést vagy vulkánkitörést okozott. Már Homérosznál is szerepel, de az etruszk mondavilágban is megjelent. Leghíresebb ábrázolása egy Arezzóban talált bronzszobor Kr. e. 400 tájáról, de látható Kr. e. 4. századi apuliai vörösalakos vázákön is. Ezt a szörnyeteket a történet szerint Bellerophon győzte le lova, a Pégaszosz (Pegasus) segítségével. A ló ugyanis tudott repülni, így a Khimaira által okádott lángok nem ártottak a hősnek. Kettejük harcát ábrázolja többek közt a pannoniai mozaikok egyike, a Kr. u. 4. század közepén átépített bruck-neudorfi villában, amely feltehetően a tar-

Fekvő griffet ábrázoló freskó (Knósszosz, Kréta)

omány (Pannonia prima) katonai helytartójának birtokában lehetett. Itt vélhetően szimbolikus értelme is volt az ábrázolásnak, utalva a helytartó feladatára, azaz a rábízott tartomány védelmére. Bellerophon és a Khimaira harca sárkányölő Szent György alakjában élt tovább a középkorban.

A griffek oroszlántestű, sas fejű szárnyas állatok a mitológiában. A görög név 'csört', 'kampós orrot' jelent. Az isteni hatalmat jelképezték, de a griffek egyben a látónoki képesség és az éleselméjűség szimbólumai, a gazdagság őrei is voltak. Általában nagytestű állatokra vadásztak; ezekre a magasból támadtak, és karmaik segítségével a levegőbe emelték zsákmányukat. A griff feltehetően Keletről került a görög mitológiába; már a perzsa Perszepoliszban is ábrázolták őket, de

a perzsa Szaszanida Birodalom jelképei is voltak. Prototípusa a kazahsztáni Berel-kurgánban került elő. A Kárpát-medencében a késő avar hagyatékek jellegzetes csoportját alkotják a griffes szíjvégek.

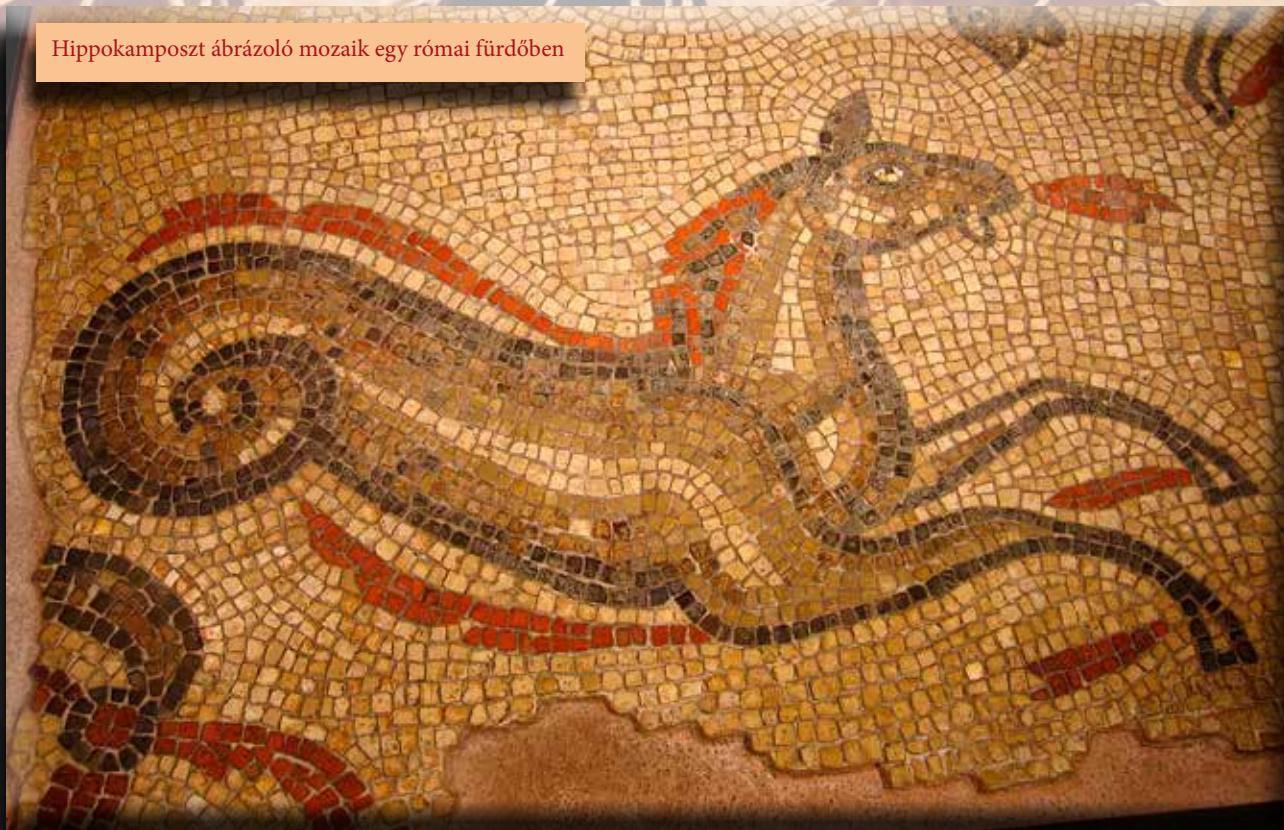
Létezésükben még a középkorban is hittek. Kézai Simon krónikája szerint a griffek lakhelye a szkíták földje volt. Az ókorban ábrázolták őket vörösalakos vázákon, korinthuszi pyxisen, festményeken, sírköveken vagy márványszobrokon (pl. a pompeji házakban). Utóéletük a középkori heraldikában figyelhető meg.

Tengeri szörny Ketosz, a pikkelyes, halfarkú tengeri sárkány, amelynek teste sérthetetlen volt. Egy tarentumi pyxis ábrázolása szerint azonban a nereidák (tengeri istennők) szívesen lovagoltak a hátán. De tengeri lény a hippokamposz is; ennek elől ló teste, lent

Khimairaábrázolás egy vörösalakos apuliai tányéron

Hippokamposzt ábrázoló mozaik egy római fürdőben

uszonya volt, és halfarokban végződött. A hippokamposzok Poszeidón szekerét húzták, míg hátukon tengeri istennők, a nereidák utaztak. Noha nem vízben él, de ugyancsak ló alakú mitikus állat a latin nevén jobban ismert unicornis (görög monocerosz) is, amelynek homloka közepén egyenes szarva van. Őzlábai és oroslánfarka is különlegesé teszik. Ókori hiedelmek szerint az unicornis szarvának pora minden mérget közömbösít, s csak úgy lehet elfogni, ha egy szűz leányt ültetnek az útjába. A középkorban kedvelt címerállat volt, ma is Skócia nemzeti szimbóluma.

Félig emberi, félig állati lény a triton. Felsőteste emberi, alsóteste viszont hal formájú, így pikkely borítja. A tenger mélyén lakik, kezében gyakran evezőlapat látható. Phorküsz és Kétó leánya

volt Szkülla, a vízi nimfa, akibe Glaukosz tengeristen beleszeretett. A nimfa azonban elmenekült előle. Glaukosz ekkor Kirkéhez, a varázslónőhöz fordult segítségért. Kirké azonban épp Glaukoszba volt szerelmes, ezért a vizet, amelyben Szkülla

fürdött megmérgezte, így amikor a nimfa belemerült a vízbe, ágyékából kutyafejek nőttek ki, és tizenkét lába lett. Így a sziklaparton élő tengeri szörny lett belőle, aki elevenen felfalta a hajósokat. A trójai háborúból hazafelé tartó Odüsszeusznak épp Szkülla és egy másik szörny, a Kharübdisz között kellett elhajóznia.

Kirké tanácsára Odüsszeusz inkább Szküllához közelített, aki ugyan hat társát elragadta, de Kharübdisz az egész hajóját a mélybe ránthatta volna. A két rossz közül a hős végül a kisebbet választotta.

Ketosz hátán lovagoló nereida

A gorgók, akik bár eredetileg szép lányok voltak, mivel megsértették Pallasz Athénéét, az istennő olyan csúffá változtatta őket, hogy aki rájuk nézett, az kővé dermedt. Hajuk helyett kígyók tekeregtek, és nyelvüket is úgy nyújtogatták, mint a kígyók. Közülük csak Medusza volt halandó; őt végül Perszeusz fejezte le, akit láthatatlanná tévő sisak fedett, s csak pajzsának tükrében láthatta a lényt, különben ő is kővé dermedt volna, ha szembenéz a gorgóval. Fejét végül Pallasz Athénének adta, aki a pajzsára helyezte azt. A templomok, szentélyek homlokzatán vagy síremlékeken gyakran jelenik meg a Medusza, avagy a gorgófő. A leghíresebb a korfui Artemisz-templom oromcsoportjának szobra, de a pannonai sírkövek oromzatában is sokszor látható. Ebben az esetben a Medusza a sírt védte az esetleges sírgyalázó fosztogatókkal szemben.

Akheolész folyamisten és Melpomené múzsa leányai a szirének, a csodás hangú, de gyilkos természetű nimfák voltak. Ezek félig emberi, félig madárszerű lények, akiket elbizakodottságuk miatt büntetésül változtattak félig állati alakokká. A monda szerint Démétér istennő miatt kellett így bűnhődniük. Női arcuk és madárszárnyuk volt. Csodás hangjukkal és mindentudásukkal csábították el a hajósokat, majd megölték őket. Homérosz szerint ketten voltak, mások háromra vagy négyre teszik számukat. Éneküket a bolyongó Odüsszeusz is hallani akarta, ezért az árbóchoz köttette magát, hogy ne tudjon a szirénekhez rohanni, amikor bűvös énekü-

ket meghallja. Társainak fülét pedig betömte. Orpheus viszont úgy mentette meg az argonautákat, hogy lantjátékkal kísért hangos énekével túlharsogta a szirének énekét. Sorsuk azáltal teljesedett be, hogy csábításukkal nem érték el a céljukat, ezért a tengerbe vetették magukat. A sziréneket feketealakos vázákon, szarkofágok domborművein ábrázolták.

A félig ember – félig ló alakú lények, a kentaurok Kronosz (Zeus apja) és egy nimfa, Nephelé gyermekei. A monda szerint a Pelion-hegyhez közel, Thesszáliában laktak. A régebbi athéni és boiotiai vázákon még emberhez hátul kapcsolódó lótesttel ábrázolták őket, később az emberi és lótestrészek szerve-sebben kapcsolódtak össze. A vad természetű kentaurok mellett ott volt a bölcs kentaur, Kheirón is, Akhilleusz nevelője. Peirithoosz király lakodalmán a bortól felhevült kentaurok a menyasszonyra és más asszonyokra támadtak; az ünnep így vérfürdővé vált; a nehezen legyőzött vendégeknek pedig el kellett hagyniuk Thesszáliát. A kentaurokkal folytatott harcot a Parthenon faragványai is bemutatják, ahol a kentaurok a vad ellenség, a perzsák megszemélyesítői lettek az athéniak győzelme

után. A kentaurok (akik között női kentaurok is voltak) végétét Héraklész teljesítette be, akinek egyik feladata éppen ezek legyőzése volt. Így Héraklésznek Nesszosz kentaurral is meg kellett vívnia, aki feleségére, Déianeirára vetett szemet. A kentaur vérével átitatott ingtól kellett Héraklésznek meghalnia, aki munkáival (a szörnyek legyőzésével) kiérdemelte, hogy a halhatatlanok sorába emelkedjen.

Gorgófejet ábrázoló díszítőelem (Taranto, Kr. e. 4. század)

Teknőspáncélból készült lírán játszó szirén szobra (Kr. e. 4. század)

A bikafejű, embertestű lény, a Minótauros egy igen bonyolult történet főszereplője. A krétai Minósz, mielőtt trónra lépett, jelet kért Poszeidóntól, hogy övé, avagy fivéréé lesz-e az uralom.

Poszeideón Minósznak jósolta a királyságot; ennek jeléül egy fehér bikát küldött, amelyet a tenger istenének kellett volna feláldoznia a jóslat beteljesüléséért. Minósz elbűvölte a tengerből előbukkant bika szépsége, ezért másik bikát áldozva próbálta becsapni Poszeidónt, remélve, hogy az nem veszi észre a cserét. A tenger istenét azonban nem tudta rászedni; az bosszúból örületet küldött Minósz feleségére, Paszip-

haéra, aki beleszeretett a bikába. Daidalosz segítségével megtalálta a módját, hogy hogyan egyesüljön az állattal. A nász eredménye a Minótauros, a bikafejű, embertestű lény. Pasziphaé igyekezett jó anya lenni, de szörnyszülöttjének vad természetén nem tudott változtatni. Minósz knósszoszi palotájánál – megint csak Daidalosz segítségével – egy labirintust építtetett, oda helyezve a lényt, aki emberekkel táplálkozott. Athénak minden évben 7 ifjat és 7 leányt kellett Krétára küldenie, akiket a Minótauros megölt. Thészeusz athéni királyfi önként jelentkezett a veszélyes küldetésre. A krétai király leánya, Ariadné, aki szerelmes lett a királyfiba, segítségére sietett. Fónala segítségével Thészeusz – miután megölte a Minótaurosz – kitalálta a labirintusból. Ezt a jelenetet a Salzburg melletti loiggi villa mozaikja ábrázolja. A bikakultusz Krétán számos emléket hagyott. Falfestmények, serlegek, bikaszarvhoz hasonló építészeti elemek kapcsolódnak ehhez az állathoz, de Héraklész egyik feladata is a krétai bika megölése volt. Zeusz bika képében éppen Krétára vitte Európét.

Egy kentaur lírán tanítja játszani az ifjú Akhilleusz

A kentaurmonda eredete feltehetően a ló Kr. e. 2. évezredben lezajló domesztikációjával függhet össze. Ez az állat a távoli Thesszália és Thrákia területéről juthatott el a görögökhöz; a mítosz pedig ennek lecsapódása lehet.

Dionüszosz isten kísérői a ló- vagy kecskefarkú, disznófülű, bort kedvelő, szilaj félistenek, a szatírok. Arcuk, törzsük emberi, de nagyon szőrös. Homlo-

kukon viszont szarvuk nőtt. Az emberekkel általában barátságosak, bár sokszor riogatják őket. Az ókorban a tragédiák előadása közti rövid, a gúny eszközt használó darabok neve a szatíra, a szatírjáték volt. Róluk nevezték el a beteges érzékiségű férfiakat is, akik nőket támadnak meg. A szatírok ábrázolása is gyakori a görög vázafestészetben. A szatír hatott a középkori ördöggép kialakulására is.

Szakállas, bozontos hajú, félig kígyó-, félig embertestű lények a gigászok; Gaia és Uranosz gyermekei. Isteni származásuk ellenére sem voltak halhatatlanok, de ahhoz, hogy valamelyikük meghaljon, egy istennek és egy halandónak egyidejűleg kellett rátámadnia. Ezért vett részt Héraklész az istenek és a gigászok háborújában, akik el akarták érni az Olümposz tetejét, ezért hegyeket halmoztak egymásra, hogy így jussanak el az istenek lakóhelyéhez. A jóslat szerint azonban az olümposziak csak halandó ember segítségével győzhetnek. Héraklész harcba is szállt, így a gigászok elpusztultak. A velük folytatott küzdelmet a berlini múzeumban lévő pergamoni nagy oltár reliefjei ábrázolják legszenvedélyesebben.

Bár a műveltebb görögök megkérdőjelezték e lények létezését, a hétköznapi emberek feltehetően hittek bennük. Ezek a mondabeli állatok és hibrid lények a görög vallás eltűnése után is fontos kulturális hivatkozási alapul szolgáltak mind a középkorban, mind a későbbi évszázadokban.

BOLLÓK ÁDÁM

MITIKUS LÉNYEK

28

A NAGYSZENTMIKLÓSI
KINCS EDÉNYEIN

Medalionba szerkesztett állatküzdelmi jelenet a nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján

A társadalmi környezet és a temetkezési szokások változásai következtében a 7. század gazdag avarföldi sírleletei után a 8. századra, avagy a késő avar korra a társadalom legelőkelőbb és legvagyonosabb tagjainak tárgyi hagyatéka jórészt eltűnik a szemünk elől. E réteg belső viszonyaiba így a század utolsó évtizedeiben nyílik módunk újra kissé részletesebb betekintést nyerni, amikor is a Frank Birodalommal szembekerülve az ellenség történetíróinak feljegyzéseibe az avar vezetőréteg tagjairól is bekerültek értékes információk.

A 8. században az Avar Kaganátus társadalmi-gazdasági berendezkedésében vezető szerepet játszó személyektől és családoktól ránk maradt régészeti emlékek közül anyagi értékével és kulturális jelentőségével is messze kiemelkedik az 1799-ben

Nagyszentmiklóson fellelt kincslelet korunkra maradt 23 aranyedénye, melyek többsége bizonyosan a késő avar korra keltezhető. A kincslelet tárgyainak egy része – így a poharak és több korsó – viszonylag szokványos kivitelű, az edények többsége azonban

nagy virtuozitással kivitelezett ötvösmunka. Az együttes kiemelkedő kulturális jelentőségét

Fa irányába vonuló griffek és oroszlánok a nagyszentmiklósi kincs 8. számú ovális tálkáján

a korszak legmagasabb minőségű ötvöstermékeivel párhuzamba állítható darabjai mellett tovább emelik az edényeken megjelenő, sok egyedi vonást felvonultató ábrázolások, amelyeken számos mesés teremtmény alakját is felismerhetjük. Éppen ez utóbbi egyedi, de a kincset a késő avar kori anyagi kultúrával mégis szorosan összekötő, s ebben a formában csak Avarföldről ismert jegyek azok, amelyek számunkra a legérdekesebbek. Ezek engednek ugyanis legpontosabban bepillantást a korabeli emberek szövegekkel nem dokumentált szellemi kultúrájának bizonyos rétegeibe.

A jól ismert mitikus lények közül a legtöbb helyen az oroszlántestű, de egy ragadozó madár fejét és szárnyait viselő griffekkel találkozhatunk (a 2. számú korszó állatküzdelmi jelenetén, a 8. számú ovális tálka fülén, vagy a 20. számú tálka középső medalionjában). A griffábrázolások e kedveltsége persze nem meglepő a késő avar fémművesség termékeiről ismert nagyszámú griff ismeretében. Hasonló a helyzet az ovális tálka fülén feltűnő oroszlánokkal is, amely állatot a 8. századi Kárpát-medence lakói ugyancsak nem láthattak a való életben, tárgyaikon mégis gyakorta ismerhetők fel ábrázolásaik. Az ókori és a kora középkori emberek képzeletében mindkét lény az erő és az (uralkodói) hatalom széles körben elterjedt szimbóluma volt. Ezek mellé persze számos további jelentésréteg is társult, azokat azonban leginkább az adott megjelenés kontextusából lehet kikövetkeztetni. Így a 2. számú korszó további medalionjaira tekintve az állatküzdelmi jelenetet legvalószínűbben az erő és a hatalom szimbolikus megjelenítéseként olvashatjuk, míg az ovális tálka fülének egy fa körül szimmetrikusan elrendezett griffjei és oroszlánjai egy jóval békésebb üzenetet sugallnak.

Állatküzdelmi jelenet a nagyszentmiklósi kincs 21. számú kerek tálkáján

Fogós kérdés viszont, hogy mi lehet a 21. számú kerek tálkán megjelenő állatküzdelmi jelenet szárnyas négylábúja, melynek feje és teste leginkább oroszlánszerű, mancsait azonban már-már karomszerűen formálta meg a mester. Akármilyen lény lebegett is a tálka ötvösének szeme előtt a jelenet formába öntésekor, a tárgy másik oldalán elhelyezett keresztábrázolás felveti annak a lehetőségét, hogy az állatküzdelmi jelent értelmezésénél is legalább többértelműséggel számoljunk. Egy keresztény vagy a kereszténységről ismeretekkel bíró szemlélőben e kép és a gonosz erők küzdelméről szóló tanítást idézhette fel, míg a hagyományos avar kultúra tagjának a korábbi ötvöstárgyakról jól ismert, egymással küzdő állatok képe mögött álló tartalmat jeleníthette meg. Az edény díszítőrendszerének pontosabb értelmezését persze legjobban a rajta szereplő török nyelvű, ma még vitatott megfejtésű felirat szövegének ismerete segítené elő, amely a megrendelő gondolatvilágába nyújtaná betekintést.

A nagyszentmiklósi kincs 19. számú pyxisén látható képzeletbeli lények

A csak távolabbi párhuzamokkal rendelkező képzeletbeli állatok sorát gyarapítják a 15–16. számú nyeles tálkák és a 19. számú *pyxis* (kihasasodó, gömbös testű dobozka) szárazföldi és tengeri élőlények testrészeiből összeállított teremtményei. Az ókorban az ezekhez hasonló lényeket többnyire a 'hal, bálna, cet' jelentésű görög *kétosz*, illetve a csikóhalra használt latin *hippocampus* szavakkal jelölték. Később, a nagyszentmiklósi kincs tágabb körében Nyugat-Európában egyre több olyan ábrázolással találkozhatunk, amelyeken a csavart halfarok szárnyas nagymacska előtaghoz kapcsolódott, ahogyan azt a nyeles tálkán és bizonyos mértékig a *pyxis* három medalionjában is látjuk. A *pyxis* egyértelmű különlegessége ugyanakkor, hogy a másik három halfarkú, szárnyas teremtmény feje, illetve mellső lábai ökor-, griff/sas-, illetve kecske-jellegzetességeket mutatnak. A tárgy a formáját és díszítőrendszerének felépítését tekintve a Karoling Európából ismert emlékekkel mutat rokonságot, ami az avar vezetőréteg 8. század második felében a nyugati területek irányába szorosabbra fűzött kapcsolataira utal. Ebbe az irányba mutatnak az ábrázolt lények párhuzamai is, ám a *pyxis* avarföldi mestere a képzeletbeli lényeket az avarföldi megrendelő számára ismerősebb alakokká formálta át. (Elgondolkoztató ugyanakkor, hogy e teremtmények a Kárpát-medencei

„Égi vadászat” a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján

A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszójának „égberagadási jelenete”

leletanyagban is egyedül a kincs edényeiről ismertek eleddig.)

A nagyszentmiklósi kincs edényeit tulajdonló, az együtttest hosszabb ideig gyűjtő avarföldi előkelő család szellemi kultúrájának világába a kincs két különösen gazdag képi programú korszója, a 2. és a 7. számú nyújtja a legrészletesebb betekintést. A korábbi, 2. számú korszó állatküzdelmi jelenetéről fentebb már esett szó. Témánk szempontjából még érdekesebb a kutatás által „égi vadászat” jelenetnek elnevezett kép, amelyen egy íjjal egy rátamadó nagymacskára lövő, lángkoronás férfialak egy szárnyas, nagymacskatestű és koronás emberfejű lényen ülve látható. A vadászatjelenet általános típusa jól ismert az iráni–szászánida és az annak hagyományait folytató közép-ázsiai és muszlim környezetből, de felvételt nyert a keletrómai művészet repertoárjába is. Az emberarcú szárnyas lény azonban az avar szellemi kultúra egyedülálló sajátosságának tűnik. Erre utal, hogy a kincs 7. számú korszóján e teremtmény újra feltűnik, amint ott találjuk a zamárdi temetőből ismertté vált két kerek vereten is, ám a Kárpát-medencén kívülről hasonló állat ábrázolása eddig nem került elő a korszakból. A lény mindkét korszón megfigyelhető keleties arcvonásai arra utalnak, hogy a győztes fejedelmet

és az „égi vadászt” ugyan- csak keleties vonásokkal megjelenített megrendelő és kulturális közege érthető módon saját kép- mására képzelte el a mon- daviágukat benépesítő teremtményeket is.

A 7. számú korsón a ko- ronás emberarcú szárnyas lény mellett egy másik ha- sonló teremtmény is meg- jelenik: ezúttal lótesttel, valamint emberi fejjel és mellső végtagokkal. A ló- testű, emberfejű terem- tmény első látásra az ókori mondavilág kentaurjaira hasonlít. A számos, a ken- taurábrázolásokról nem ismert apró eltérés viszont ismét elárulja: a korsó mestere legfeljebb ihle- tet meríthetett azok képi megformálásából, az álta- la megjelenített lény maga azonban az avarföldi kul- turális közeg mítoszainak köréből származhatott. Írott források hiányában e csodás lényt sem tud- juk megnevezni, ahogy az alakja köré szövődött, a szájhagyományban élő történetet sem ismerjük. A hátán ülő férfialakkal való küzdelmét a néző elé táró nagyszentmiklósi kép azonban világosan mutat- ja, hogy annak egykoron léteznie kellett.

Az elmondottak fényé- ben talán nem szükséges hosszabban bizonygatni, hogy a nagyszentmiklósi aranyedények megren- delőinek képi világában

Rézötvözetből készült kerek veret koronás ember- fejű, nagymacsKatestű szárnyas lény ábrázolásával Zamárdi-Réti-földek lelőhelyről

Koronás emberarcú, nagymacsKatestű lényen ülő férfi, illetve lótestű, emberfejű háttal küzdő férfi a nagy- szentmiklósi kincs 7. számú korsóján

milyen fontos helyet fog- laltak el a különféle miti- kus lények. Az Avarföldön egykor mesélt történe- tek egy része, illetve az azokhoz hasonlító csodás történetek nyilvánvalóan más régiókban is ismertek voltak. Erre utal többek kö- zött, hogy a 2. számú korsó égberagadási jelentének legközelebbi rokonai a kö- zép-ázsiai térségből szár- maznak, ahol azonban az eddig megismert képek apróbb-nagyobb eltéré- sei alapján a történetek számos részletét másként beszélhették el. Arról, hogy a nagyszentmiklósi jelenetek közül melyek lehettek esetleg a tulajdo- nos családjának eredetét a mítosz nyelvén elbeszé- lő történettel összfüg- gésben, s melyek mögött állnak a tágabb környe- zetben széltében ismert elbeszélések, legfeljebb az egykori megrendelőktől és használóktól kaphatnánk pontosabb választ. Amint arra is, hogy mely lények- re és jelenetekre tekintet- tek inkább csak szemet gyönyörködtető külön- legességként. Az egyes képek formai párhuzamait ugyanis fel tudjuk kutatni, ám amint a mitikus törté- netekre általánosságban igaz, hogy valódi értel- műket az adott társadal- mi közegben elbeszélve nyerték el, ekként működ- hettek azok a 8. században Avarföldön is.

Bollók Ádám

KÉPZELETBELI LÉNYEK

A 10. SZÁZADI

KÁRPÁT-MEDENCEI

32

RÉGÉSZETI EMLÉKEKEN

A 10. századi Kárpát-medence lakóit körülvevő természeti környezetet nagyszámú és változatos összetételű állatvilág népesítette be. Háziállataik között a régészeti leletek tanúsága alapján ott találjuk a lovakat, szarvasmarhákat, kecskéket, juhokat, sertéseket, a különféle szárnyasokat és a kutyákat. A vadvilág fajai közül bizonyosan vadásztak szarvasra és prémes állatokra (menyét, farkas, róka stb.), amint vaddisznóra, valamint vízi és szárazföldi madarakra is. Mindezek fényében első látásra különösnek tűnhet, hogy használati és dísz tárgyaik díszítőelemei között viszonylag ritkán tűnnek fel állatábrázolások. Ezek egyik csoportját a természetből jól ismert állatfajok adták, még ha a sas, bagoly, szarvasmarha, szarvas, róka vagy éppen a farkas alakját zömmel csak egy-két esetben fedezhetjük is fel a 10. századi tárgyi hagyatékban. Valamivel gyakoribbak a lóábrázolások, melyek között egyaránt találunk a lovat egyedül, annak lovasával vagy egy fa előtt állva megjelenítő képet.

Az állatalakkal díszített emlékek egy másik csoportján azonban olyan lényekkel találkozhatunk, amelyekben ugyan felismerhetők a természetben is előforduló állatok egyes testrészei, a lények maguk mégis minden kétséget kizárólag az emberi képzelet szülöttei. Közülük némely teremtmény azonosítása a mai szemlélőnek is könnyű feladat, míg mások kapcsán jóval bizonytalanabb elképzeléseket fogalmazhatunk csak meg.

A viszonylag könnyen felismerhető lények közé tartoznak a 10. századi tárgyakon különféle formában megjelenő griffek. Bár a griff legmegszokottabb formájában egy oroszlán testét és egy sas szárnyait és fejét viseli, az idők során többfajta fejformával is ábrázolták, amint a szárny nélküli példányok sem számítanak ismeretlennek. A 10. századi Kárpát-medencei tárgyakon a legegységelműbben griffként azonosítható lényeket két idegen eredetű övdíszben találhatjuk meg: egy Mindszentről múzeumba került bizánci típusú, szíjbefűzős csaton és a híres benepusztai sírból előkerült, Karoling eredetű szíjvégen. Míg az előbbi feje a csőr ábrázolása alapján egyértelműen egy sasé, de legalábbis egy madaré, addig a benepusztai szárnyas lényt virágkehely formájú fejével jelenítette meg készítője.

E kettősséggel találkozhatunk a Kárpát-medencében készült emlékeken is. Az öntött-áttört korongok egy részén feltűnő szárny nélküli négylábúakról csőrben végződő fejük sejteti, hogy griffekről lehet szó. Az ibrányi, ezüstlemezéből készült hajfonatkorongpár négylábújának esetében pedig virágkehely alakú fejformája alapján gon-

Bizánci típusú szíjbefűzős csat, Mindszent-Koszorús-dűlő 2. sír (©MFM)

0 5 cm

dolhatunk erre. Az utóbbi tárgyak állata azonban más szempontból is érdekes. A négylábú növényi levelekké átszővődő farka és végtagjai ugyanis szintén arra utalnak: e teremtmény nem e világból való. Más darabokon, így egy karosi hajfonatkorongpár lényén már az állat feje is növényi formát ölt, ezzel szinte teljesen elmosva a növény- és az állatvilág közötti határt, avagy megteremtve a kettő közötti átjárást.

Bizonyos fokig szintén a képzeltlények közé sorolhatók – legalább is a Kárpát-medence 10. századi lakói szemében – az oroszlánok. Maga az állatcsalád persze nagyon is valóságos. A 10. századi Kárpát-medence lakóinak viszont igen-csak távoli vidékekre kellett eljutniuk azért, hogy élő oroszlánnal találkozhassanak a korban. Kizárni természetesen nem lehet, hogy az idegen országokban követségben járó, netán hadat viselő férfiak egyike-másika személyesen is láthatott oroszlánt. A tárgyakon fel-

tűnő oroszlánábrázolásokat azonban bizonyosan nem egy-egy ilyen találkozás ihlette.

Az emlékek kisebb csoportja – a tiszaburai és a rakamazi síjbefűzős csatok – ebben az esetben is import-tárgyak a Kárpát-medencében. Nagyobb részük – így a női rozettás lószerszámzatok síjzajzatához tartozó síjvégek többsége – azonban helyben készült. A rajtuk megjelenő állatalakokról ugyanakkor pusztán sörényük és esetenként testtartásuk alapján következtethetjük ki, hogy az ábrázolások háttérében egykor más művészeti emlékeken megjelenő oroszlánok állhattak. Mindehhez az is hozzátartozik, hogy a képtípust már a magyarok 9. szá-

zadi szállásairól, illetve azok tágabb környezetéből ismert leleteken is megtaláljuk. Így valószínűsíthető, hogy az oroszlán alakja a steppevidékre a muszlim világból elkerült tárgyakon jutott el a magyarok ötvöseikhez, akik

Késő Karoling síjvég, Ladánybene-Benepuszt (©MNM)

Öntött-áttört korong, Hencida 1. sír (©MNM)

azután saját termékeiken is megjelenítették azt. Arról azonban korabeli feljegyzések hiányában nem rendelkezünk biztos adatokkal, hogy a 10. századi Kárpát-medence lakói milyen állatként azonosították a lószerszámok szíjvégeinek lényeit: fej- és testformájuk alapján esetleg kutyaként tekinthettek rájuk.

Bizonyos mértékben hasonló kérdéseket vet fel a 10. századi tárgyi hagyaték egyik legegységesebb és legközismertebb tárgyán, a tiszabezdédi tarsolylemezen megjelenő két lény is. A lemezen látható kompozíció középpontjába egy keresztet helyezett az ötvös, melyet egy palmettákból szerkesztett haló ölel körül. A kereszt két oldalán két szárnyas lény: egy szemmurv és egy szárnyas egyszarvú alakja tűnik fel. Az utóbbi négy lábút szárnya és a homlokán látható nagy, előre meredő egyetlen szarva emeli ki világosan a valós lények birodalmából. Habár nagymacska-szerű teste nem kifejezetten jellemző az egyszarvú-ábrázolásokon, az utóbbiak egyik jellegzetessége, hogy az egykori alkotók sokféle állat testére illesztették rá e mitikus lény egyetlen igazán meghatározó jegyét: a koponya közepén helyet kapó egyetlen szarvat. Tekintve, hogy a csodás történetek egyszarvúját a valóságban senki sem pillanthatta meg, az emberi képzelet szárnyalása nyomán keletkezett szövegek pedig többféle leírást adtak a teremtményről, e sokféleségen nincs okunk csodálkozni.

A tiszabezdédi lemez másik mitikus lényét sárkány-/oroszlánszerű fej és mellső lábak, egy pár szárny és egy pávatollazatra emlékeztető farokrész alkotja. Az állatot a kutatás régóta az iráni mitológiából ismert szemmurvként azonosítja, melynek megszőkottabb megformálásain jóval egyértelműbben felismerhető a kutyaszerű fej és a pávafarok. Ugyanakkor az utóbbi időben több szakember is kételyeket fogalmazott meg e megfeleltetés helyességével kapcsolatban. Érvelésük szerint a kutya előtagból és pávafarokból összekomponált szárnyas lény valójában nem a zoroasztriánus szent könyvből, az *Avesztá*ból ismert

Lemezes hajfonatkorong,
Ibrány-Esbóhalom 197a. sír (©JAM)

Lemezes hajfonatkorong,
Káros-Eperjesszőg II. temető 47. sír (©HOM, Miskolc)

Tarsolylemez részlete, Tiszabéd-Harangláb-dűlő 8. sír
(©MNM)

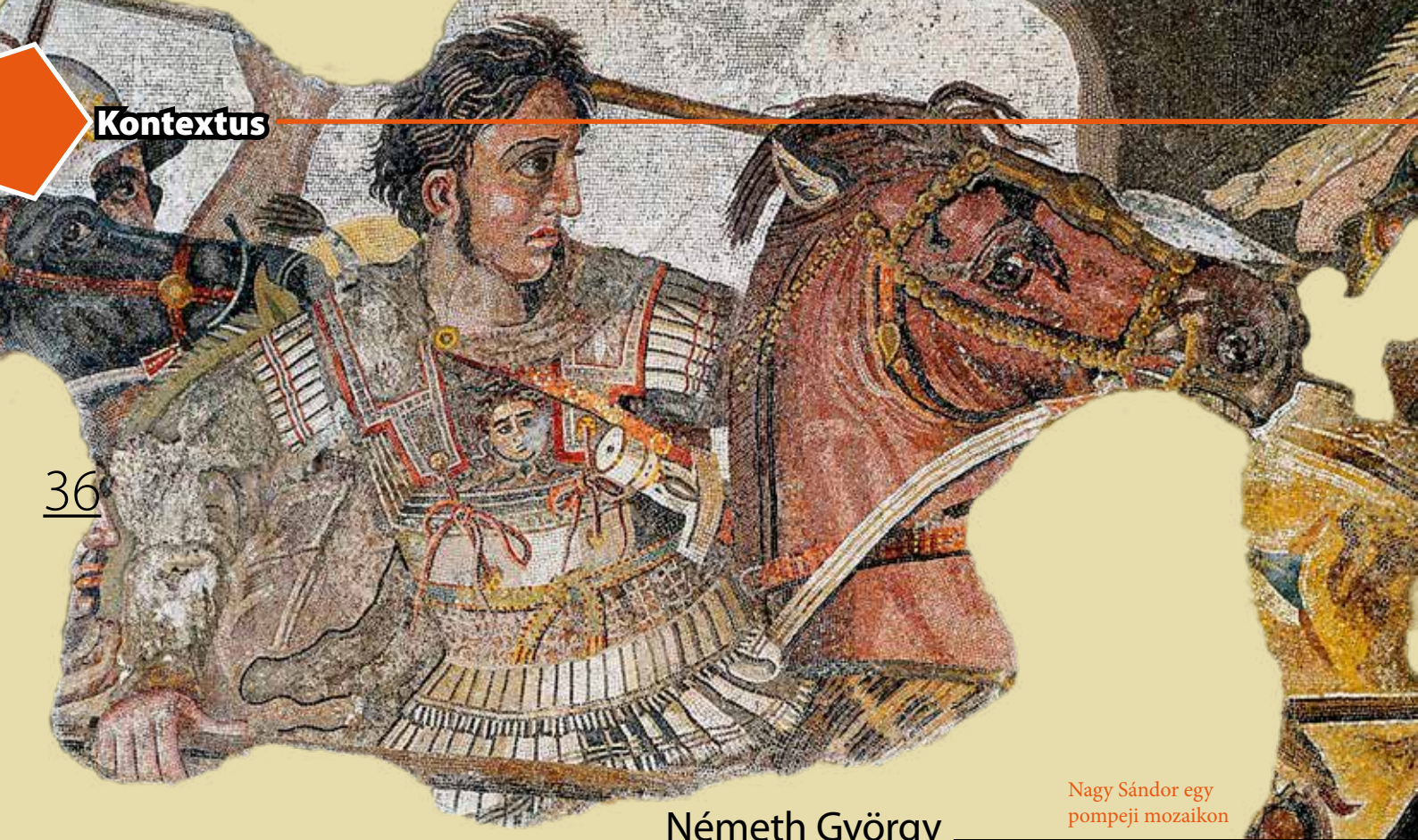
Rozettás lószerszámveretsor szíjvége,
Kenézlő-Fazekaszug II. temető, szórvány (©MNM)

– a szemmurv név mögött álló – Saéna madár megjelenítése lenne, hanem az uralkodói jó szerencse, dicsőség és karizma (a *xvarēnah*) szimbóluma. E kettő azonban nem zárja ki egymást szükségszerűen: a szemmurv szövegekből ismert termékenységgel kapcsolatos szerepéből ugyanis kialakulhatott az uralkodói karizma jelentésköre is. Akárhogyan is, a tiszabzeddi lemezen látható lényhez hasonló ábrázolások a Kr. u. 6. és 11. század között gyakorta jelentek meg az iráni késő szászánida, a korai muszlim és a bizánci világ, valamint a keresztény Nyugat-Európa művészeiben, ahogyan eljutott e lény képe a kora középkori steppére is. Az eredeti jelentés eközben viszont szükségszerűen módosulásokon ment keresztül, ugyanis muszlim, keresztény és pogány környezetben egyaránt találkozhatunk a lény feltűnésével. Néhol minden bizonnyal pusztán a különös formájával a képzeletet megragadó érdekes díszítőelemként kezelték csupán, míg máshol a korabeli felirat alapján azt is tudjuk, hogy a kor szemlézője sasként azonosította.

A tiszabzeddi lemez készítője azonban talán más értelmezést társított az állathoz. A kereszt felé két oldalról közelítő, kítartott szájú lény: az egyszarvú és az oroslán-/sárkányszerű előtaggal ellátott szemmurv együttesében a közelebbi-távolabbi párhuzamok alapján talán a korabeli Nyugat-Európában viszonylag elterjedt egyik keresztrefeszítés képtípus egy változatát fedezhetjük fel. Ez egy, már korán Jézus szenvedésére és halálára vonatkoztatott ószövetségi hely, a 21. zsoltár, pontosabban annak 22. sora latin és görög szövegére („ments meg engem az oroslán torkából, és az egyszarvú szarvától védj meg engem”) utalva jelenítette meg Jézus keresztthalálát.

Korunkra maradt korabeli, a 10. századi Kárpát-medence lakói által írott szövegek hiányában sajnos kevés kiindulópontunk van annak felderítéséhez, hogy az egykor itt élt emberek ránk maradt tárgyain feltűnő képzeltbeli lényeket miként értelmezték egykori viselőik és tulajdonosaik. Az ábrázolások párhuzamainak felderítése és összegyűjtése ennek megismerésében csak korlátozott segítséget nyújt. Azt ugyan e módszerrel fel tudjuk tární, hogy e teremtmények művészi megfogalmazása során milyen képi inspirációs források segíthették a 10. századi mestereket saját alkotásaik elkészítésekor. Arról azonban sajnos aligha tudhatunk meg többet, hogy a 10. századi ember számára milyen mítoszokat, történeteket és meséket eleveníthetett fel e lények látványa, s esetleg milyen szellemek segítségét remélték megnyerni e teremtmények képmásait viselve. Szellemi műveltségük e szegmensét így csak ők maguk tárhatnák fel nekünk.

Nagy Sándor egy pompeji mozaikon

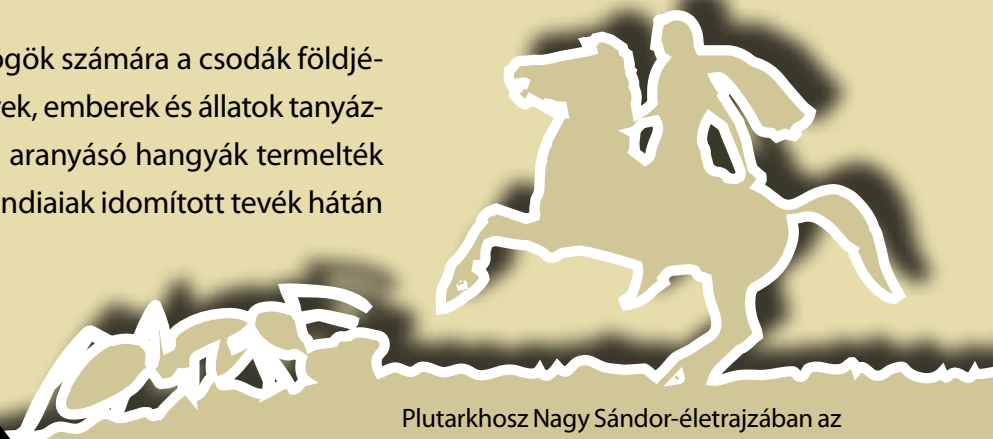
Németh György

Nagy Sándor és a keleti szörnyek

India és általában a Kelet a görögök számára a csodák földjének számított, ahol különös lények, emberek és állatok tanyáztak. Hérodotosz szerint például aranyásó hangyák termelték ki a föld alól az aranyat, amit az indiaiak idomított tevék hátán ülve szereztek meg tőlük.

Hé-
rodotosz

Kr. e. 5. századi görög történetíró szerint az indiai sivatagban élő, „a kutyánál kisebb, de a rókánál nagyobb” aranyásó hangyák föld alatti járataik készítésekor kiszorják a felesleges földet az üreg bejárata elé. Az indiaiak rájöttek, hogy ez a föld sok aranyat tartalmaz, ezért megpróbálták megszerezni. Ez azonban nem volt veszélytelen, mert a hangyák szaglása nagyon fejlett. Ha megérik, hogy ember lopakodott az üregük közelébe, kirontanak és megtámadják. Elfutni lehetetlen előlük, mert ők a világ leggyorsabb állatai. Ezért ülnek az indiaiak olyan nőstény tevére, amit nemrég választottak el a kicsinyétől, ezért nagyon gyorsan vissza akar jutni hozzá.

Plutarkhosz Nagy Sándor-életrajzában az India felé vonuló makedón uralkodó egyetlen ilyen különleges állattal sem találkozott, csak egy újszülött báránnyal, amely tiarához hasonló képződményt viselt a fején, és mindkét oldalán heréi nőttek. Ezt a szörnyszülöttet – görögül *teraszt* – Alexandrosz baljóslatú előjelnek tekintette, rituálisan megtisztította magát, és továbbvonult Indiába.

Van azonban egy Kalliszthenész neve alatt fennmaradt Nagy Sándor-regény a Kr. u. 3. századból, amely benépesíti a keleti tájakat a legkülönösebb lényekkel. A tarkabarka írásmű nem Kalliszthenésztől származik, csak azért írta rá szerzője a filozófus nevét, mert ezzel akarta hitelesebbnek feltüntetni a fantasztikus elbeszélést.

Ennek a fércműnek olyan óriási hatása volt, hogy lefordították latinra, perzsára, és a középkori, verses Nagy Sándor-regényváltozatok is ennek alapján készültek. A magyar irodalomban Haller János *Hármas históriája* tette ismertté 1695-ben ezeket a fantasztikus elbeszéléseket.

A görög Kalliszthenész Arisztotelész tanítványa volt, és elkísérte Nagy Sándort keleti hadjáratára. Az ékesszólásáról közismert filozófust éppen ékesszólása pusztította el. Nagy Sándor megkérte ugyanis egyszer, hogy tartson beszédet a makedónok erényeiről. Kalliszthenész olyan mesteri szónoklatot tartott, hogy mindenki felállva tapsolta meg. A király azonban ekkor azt kérte, tartson egy másik szónoklatot a makedónok hibáiról. Amikor Kalliszthenész végzett, a sértett uralkodó azt mondta, ez nem a filozófus szónoki tehetségét bizonyította, hanem a makedónok elleni gyűlöletét. Kalliszthenész végül bebörtönözve pusztult el.

Kalliszthenész

A regény szerint Perziából kelet felé vonulva egy erdőbe jutott a makedón sereg, ahol az amúgy ismeretlen *anaphanda* fák nőttek, amelyekeken akkora alma termett, mint egy tök. Az erdőben *phütoz*-nak nevezett emberek éltek, akik huszonnégy rőf magasra nőttek. Egy ókori rőf (*pékhüsz*) 40–45 cm hosszú volt, vagyis a *phütozok* legalább kilenc és fél méter magasak voltak. Ami ennél is rosszabb, az alkarjuk és kezük olyan volt, mint egy fűrész. Amint meglátták Nagy Sándor hadinépét, azonnal rájuk támadtak. A makedónok harminckettőt le is vágtak közülük, mielőtt elmenekültek, de ők is veszítettek vagy száz katonát. Onnan egy fakó vidékre jutottak, ahol oroszlánszínű óriások laktak. Rajtuk kívül *okhsizok* is éltek arrafelé, akik alig voltak magasabbak, mint másfél méter, és olyan vékonyak voltak, mint egy lándzsa. Bunkókat lóbálva rontottak az emberekre, akik közül száznyolcvanot megöltek. A király látva, hogy itt akár vereséget is szen-

Haller János: *Hármas história*

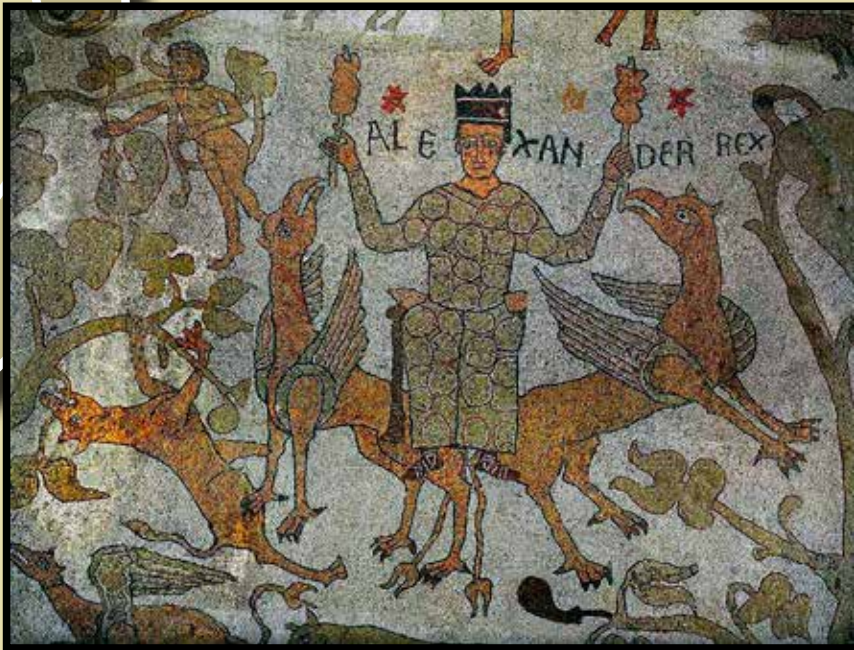

Egy Velencében őrzött 14. századi görög variánsa a regénynek

A görög Nagy Sándor-regény nem történelmi forrás, hanem kalandregény volt. Ez sajnos arra vezetett, hogy minden másolója újabb és újabb történetekkel, kalandokkal bővítette, így az ismert kódexekben nincs két azonos szövegű példány. A legrövidebb majdnem fele olyan hosszú, mint a legterjedelmesebb változat. Ezért nem is vállalkoznak rá, hogy több kódex összevetésével létrehozzanak egy ideális kiadást. Ezt én sem éreztem feladatomban. Az elbeszélésben főként egy 15. századi leideni kódex (*Leidensis Vulcanianus* 93) szavait követem:

Nagy Sándor a griffekkel, 12. századi mozaik az otrantói bazilikából (Olaszország)

Részlet a perzsa Nagy Sándor-regényből

vedhetnek, felgyújtatta az erdőt. Az ellenség a lángoktól rémülten hanyatt-homlok elmenekült. A környékbeli barlangok előtt megkötözött, háromszemű oroszlánokat láttak, amelyeken akkora bolhák ugrándoztak, mint egy-egy béka. Ekkor egy forrás mellé vonultak vissza, ahol a sereg négy hónapig időzött, hogy a katonák kipihenjék a fáradságukat. Innen felkerekedve az almaevők földjére jutottak. Ott egy tetőtől talpig szőrös, de emberszerű lény jött velük szembe.

Amikor elfogták, elevenen felfalt egy nőt, majd hangosan üvöltözni kezdett. A kiáltozást meghalló társai rárontottak Nagy Sándor seregére, de a király felgyújtatta a növényzetet, mire a vadak elmenekültek. Hármat így is elfogtak közülük, de azok semmilyen táplálékot sem fogadtak el, és nyolc nap múlva éhen hal-

tak. Egy másik kódex beszámolója szerint a vaddisznó-szerűen szőrös lények nőneműek voltak, és háromszor akkorára nőttek, mint a katonák. Olyan karmokban végződött a kezük, mint egy kard, és úgy is harcoltak vele. Nem beszéltek, csak morogtak és üvöltöttek, majd a seregre támadva sok harcost megöltek és felfaltak. Nagy Sándor ekkor a táborban levő vadászkutyákat uszította rájuk. Az ugatástól megrémült szőrömök vad futással menekültek el. Innen a sereg egy homokos sivatagba ért, ahonnan hatalmas hangyák törtek elő, és elragadták a lovakat. Nagy Sándor tüzeket gyújtatott, ami végül elriasztotta a hangyákat.

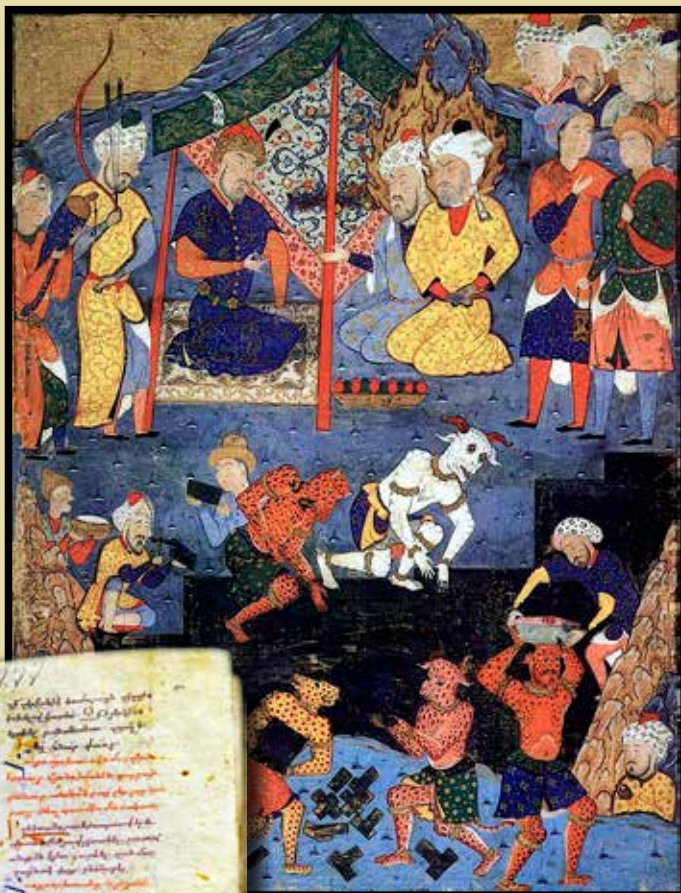
Visszatérve a leideni kódex beszámolójához, a sereg egy folyóhoz ért, amelyben különös fák nőttek. Napkeltekor bukkantak ki a vízből, délig növekedtek, majd délután újból összementek és el-

Nagy Sándor a tenger mélyén (középkori miniatúra)

tűntek a habokban. Illatos gyanta csorgott a kérgükből. A folyóban fekete kövek feküdtek. Ha valaki megérintett egy ilyen követ, maga is feketévé változott. A vízben sokféle kígyó és hal élt. Ezeket a halakat azonban nem forró, hanem hideg vízben kellett megfőzni. Egy katona kifogott egy ilyen halat, egy edényben megmosta, és már puhára is főtt. A folyóban élő vízimadarak nem különböztek az otthoniaktól, de ha valaki megérintette őket, tűz lövellt ki belőlük.

Tovább vonulva a katonák hat lábú és három- vagy ötszemű állatokkal találkoztak. Egy sivatagos tájon vadszamarak gyülekeztek, de nem két szemük volt, hanem hat, azonban egyszerre mindig csak kettőt használtak. Ezek a szamarak szelédnek bizonyultak, a katonák pedig nyíllal vadásztak rájuk. A fej nélküli emberek vidéke után a sereg elért a tengerhez. Itt halott tájon vonultak keresztül. Se madarakat, se földi állatokat nem láttak, és a nap is eltűnt tíz napon át. A tenger közepén pedig egy kis szigetet láttak. Amikor áthajóztak oda, egy hang dördült rájuk, hogy elpusztulnak, ha part-ra mernek lépni. Néhány harcos mégis a szigetre lépett, de hatalmas rákok támadtak rájuk, és a vízbe húzva megölték őket. A többiek visszamenekültek a partra, de ott is feléjük tartott egy hatalmas rák. Akkor volt a páncélja, mint egy mellvért, az ollója pedig egyölesre nőtt. A dárda nem hatolt át a páncélján, ezért nagyon nehezen tudták csak megölni. Amikor felnyitották, hét hatalmas, gyönyörű igazgyöngyöt találtak benne. Nagy Sándor látni akarta, hol élnek ezek a rákok, ezért készíttetett egy üvegharangot, amit egy vasketrecben helyeztek el, ő pedig beleült. Egy hosszú lánc segítségével leengedték a tenger mélyére, ahol fantasztikus vízi világ tárult a szeméi

Az örmény verzió a 14. századból

Az óriásrák

elé. Végül azonban egy hatalmas hal bekapta a ketrecet, és a mélybe akarta rántani Alexandroszt. Háromszázhusz ember kellett ahhoz, hogy a ketrecet kihúzzák, de ez csak akkor sikerült, amikor a hal elengedte azt.

A király minél jobban el akart távolodni a tengertől, hogy ne is gondoljon erre a kalandra, ami kis híján az életébe került. Sikerült azonban az alvilágba keveredniük, ahonnan ugyancsak nagy örömmel tértek vissza a napvilágra. Hatalmas és szelíd, fehér dögevő madarakat találtak a hegyek közt. Néhány katona felült a hátukra, és ott röpködött a sereg fölött. Nagy Sándor egy jármot építtetett, beléfgotak két madarat, és egy dárdán májat lógattak eléjük. Ahogy a madarak el akarták érni a májat, felszálltak, egy tehénbőrből készült kosárban magukkal víve a királyt. Nagy Sándor egyre kisebbnek látta a földet, ami végül már csak akkora volt, mint egy szérűskert, amit egy hatalmas kígyó, a világtenger fogott körbe. A levegő olyan fagyos volt, hogy Nagy Sándor egész testében remegett. Ekkor egy ember formájú, szárnyas lény libbent elébe, és így szólt:

„Alexandrosz, még a földi dolgokat sem vagy képes felfogni, és mégis az égiekre törekszel? Gyorsan térj vissza a földre, nehogy ezeknek a madaraknak szolgálj eleségül. Mutass a dárdával a szérűskert felé, mert az a föld, körülötte a kígyó pedig a tenger, ami körülveszi. A madarak követni fogják a májat.”

Nagy Sándor nem volt sem eleven, sem pedig holt, mire a földet elérte. Innen már nem kalandozott tovább, hanem elérte Indiát, és megütközött Pórosz indiai királlyal. Pórosz állatai azonban közönséges harci elefántok voltak, amelyeket sikerült is legyőzni egy csellel. Alexandrosz belül üres bronzkatonákat állíttatott fel, és izzásig hevítette őket. Amikor az elefántok megroh amozták a makedón és görög sereget, ormányukat megégették a bronzharcosok, és a hatalmas állatok többet az ellenfél közelébe sem mertek férközni. Az indiai győzelmek után azonban Alexandrosz katonái lázadni kezdtek, mert szerettek volna hazatérni. A visszaút kevésbé volt kalandos, és különleges állatok sem keresztették útjukat.

A párizsi Nagy Sándor-regény miniatúrái (15. század)

A gyöngyfogylótól a bázliányig

EGY CORVINA KÉPZELT LÉNYEI

41

A Mátyás király egykori Corvinái közé tartozó 459-es számú, Rómában őrzött kódex a neves 11. századi bagdadi orvos, Ibn Butlan *Tacuinum Sanitatis* („Az egészség képeskönyve”) című munkájából, valamint az 1. században élt kilikiai (ma Törökország) orvos és botanikus Dioszkoridész *Materia Medica* („Orvosi hatóanyagok”) című művéből kiinduló, ábécérendbe szedett gyógyszerkönyv. A kódexben szereplő recepteket a legfontosabb összetevő (pl. növény, ásvány stb.) nevének betűrendi sorrendjében közli. A betűrendet azonban megtöri, hogy az első oldal az *aurum* („arany”) címszóval kezdődik, fölötte pedig IV. Vencel cseh király trónuson ülő ábrázolása látható. A keresztutalásokkal és a szinonimákkal együtt a kódex összesen mintegy négy és fél ezer címszót tartalmaz.

Mátyás király arcképe az egyik Corvinából készítették, ezt igazolja egyrészt, hogy a kezdőlapon maga Vencel király ül, másrészt a 21. *recto* oldalon [a kódexlapok elülső oldala a *recto*, a hátoldala a *verso* – a szerk.] az *aquila* („sas”) címszó felett egy nagy méretű, majdnem az egész lapot betöltő koronás, heraldikus sas látható, ami Vencel címerállata volt. Vencel halála után a kódex feltehetőleg V. László könyvgyűjteményébe került, onnan pedig a Cor-

A kódex története meglehetősen hányatott volt, és sorsának egyes állomásairól nem is tudunk. Ami biztos, hogy a kódexet IV. Vencel cseh király megrendelésére készí-

vinák közé. Ekkor Vencel címerét átfestették Mátyáséra, majd Budán újrakötötték a kódexek jellegzetes corvinakötésével.

A kódex a királyi udvarból a budaszentlőrinci pálos kolostorba került, hogy a barátok gyógynövénygyűjtő és gyógyító munkáját segítse. A szerzetesek több bejegyzést írtak a kódexbe, amelyekben összesen 106 magyar szó szerepel, köztük 89 növénynév. Ezek egy részét ma már nem használjuk, vagy ha igen, eltérő jelentésben: peszerce, zob-

Ericius terrenus
(„südiszno”)

A kódex szó a latin *codex*, „fatábla” szóból ered. Kézírt közép-kori könyv, amely a 4. században jelent meg. A papiruszról pergamenre történt fokozatos áttérésrel párhuzamosan terjedt el a könyvforma.

A trónuson ülő Vencel és címerállata, a sas

ragbors, gezemice, papmonya, náthafű, istenlovafarka, nyúlárnyék, pálmamag, bajfűfája, métely, süly stb. Miu-
tán a pálos kolostor 1526-ban megszűnt, a kódex további
sorsáról keveset tudunk. A kódex 295. lapjának versóján
az 1546. március 13-i dátumot olvassuk, és helymegha-
tározásként annyit, hogy Krenin nagy „K”-val. A dátumot
mindenesetre olaszul írták be, vagyis a kódex ekkor már
olasz tulajdonban volt. Egy bejegyzés szerint a 16–17. szá-
zad fordulóján Pisában, majd Padovában orvostudományt
oktató Roderico Fonseca tulajdonában állt. Ezután 1733-ig
újából semmit sem tudunk a kódexről, amikor valószínű-
síthetően Hieronymus Casanate kardinális könyvtárába
kerül. Az első leltári említése 1744-ből származik. Azóta
a vatikáni Biblioteca Casanatense őrzi a kódexet. A kóde-
xet Giovannino és Salomone de’ Grassi illusztrálta.

A gyógyszerészet kezdettől fogva a ter-
mészetből merítette alapanyagait, vagyis az
állatok, a növények és az ásványok világából.
Az állati eredetű orvosságok származhattak
akár halott állatokból, ám a gyógyszerek
eredhettek élő állatoktól, sőt emberektől is.

A Corvina a növényeken kívül állatokkal,
és biológiai eredetű anyagokkal is foglalkozik.
Azt lehet mondani, hogy tartalmát tekintve
forrásaitól sok mindenben eltér. A *Tacuinum
Sanitatis*ban még rajzok sem voltak, vagyis
a latin fordító és kódexkészítő fantáziáján
múlott, hogy miket vesz át, honnan veszi át
és mindezeket hogyan interpretálja, illetve
egészíti ki.

A kódexben az állatokból, állati termékek-
ből készült gyógyszerek, gyógykészítmények
alkalmazási területei is megjelennek:

A *Cancer marinus* („tengeri rák”) a sebek
és fekélyek kezelésére alkalmazható; a *Cattus* („kandúr”) ürüléke gyógyhatású; a *Corvus*
 („holló”) ürüléke pedig foggyulladásra jó. Az *Elefans* („elefánt”) széklete borba keverve
teherbe esés ellen hatásos; az *Equus* („ló”) örölt patája a nőknél pedig abortív hatású.
Az *Ericius terrenus* („sündisznó”) szárított és örölt húsa gyomorbántalmak, vizeleti nehézségek, sőt lepra kezelésére is alkalmas. A *Gallina et gallo* („tyúk és kakas”), valamint
a kakashere az emésztést segíti, a tyúkleves jó a daganatok ellen. A *Lacerta* („gyík”) ürüléke
szemgyógyyszer; a *Talpa* („vakond”) heréje növeli a férfiak potenciáját; a *Vulpes* („róka”)
olajban megfőzve hatásos az ízületi bántalmakra.

A kódexben szereplő állatminiatúrák minősége változó. A strucc vagy a medve ábrá-
zolója majdnem tökéletes, ezek jó megfigyelőképességről és nagyszerű rajzkészségről
tanúskodnak. Vannak azonban kevésbé sikerült ábrázolások is. A skorpió és a vakond képét
aligha ismernénk fel, ha nevük nem volna a rajz mellé írva. A *Margaritu sive perle* („igaz-

Margaritu sive perle („igazgyöngy”)

Hieronymus Casanate

gyöngy”) azonban olyan távol esik egy gyöngykagylótól, hogy azt még a felirat sem teszi könnyen felismerhetővé.

A miniatúra készítője nyilvánvalóan sohasem látott gyöngykagylót, ezért kitalálta, milyen lehet. A rajzon egy kúp alakú fúrócsiga látható, aminek a belsőjéből kikandikál egy hegyes orrú, menyéthez hasonló fejű állatka, amit nyakáig beborítanak a fúrócsigát megtöltő gyöngyszemek. A másik csodalény a *Draco marinus*, vagyis „tengeri kígyó”, amit egy egyfejű, kétszárnyú, zöld mesebeli sárkány képében ábrázoltak. A *draco* valóban jelent sárkányt is, de ebben az esetben

A szkatoterápia vagy uroterápia az élő állatokból, emberekből nyert azon szerek felhasználását jelentette, amelyek ürülékből vagy vizeletből készültek. A *szkatosz* („ürülék”) vagy az *uron* („vizelet”), és a *therápia* („kezelés”) görög szavak összetételéből származnak.

meg kellett volna elégedni egy tengeri kígyóval, aminek a lerajzolása egy hajós népfiai számára talán nem lett volna lehetetlen feladat. Ebből is látszik, hogy a legmegbízhatóbb forrásból származó, drága és aranyozott kódexek is csak olyan információkat tudtak hordozni, mint amilyenekkel a szerzők és illusztrátoraik rendelkeztek. Ez a két ábrázolás teljesen egyedülálló, és híven tanúskodik a rajzoló nehézségeiről, ha olyasmit kellett ábrázolnia, aminek a kinézetéről valószínűleg sejtelve sem volt.

Draco marinus
(„tengeri sárkány”)

A *Stuccio avis* („struccmadár”) leírása a kódexben: „a zsírja, testre kenve minden idegfájdalom ellen ugyanolyan módon hat, mint a kacsazsír, mondja Avicenna. Sok orvos igencsak dicsérte a húsát és azt mondták, hogy a húsa meleg, hizlaló és szárító étel, továbbá erősíti a testet. Akkor tesz jót, ha megemészti az ember, csak hogy igen szívós és zsíros és nem egykönnyen emészthető...”

Talpa („vakond”)

A mandragóragyökér

KATONA CSETE

44

A VIKINGEK

A
tjängvidei pogány
rúnakő a svédországi
Gotland szigetéről

ÉS "SOSEMIVOLT" ÁLLATAIK

A középkori észak az emberi fantázia kimeríthetetlen tárháza. Kietlen, ám egzotikus tájait megannyi természetfeletti lény népesíti be képzeletünkben: trollok, törpök, elfek, élőholtak és (természetesen) csodás, „sosemvolt” állatok. Talán nem közismert, hogy az unikornis is skandináv állat. Legalábbis ezt próbálták elhitetni a középkori európaiakkal azok a vikingek, akik a Grönland mellett fogott agyaras cethalak (narválók) levágott agyarait unikornisok szarvaként igyekeztek eladni a kontinentális piacokon.

A vikingek, akik a 8. század közepe és a 11. század között a korabeli ismert világot Új-Fundlandtól (Észak-Amerika) Horezmig (ma Üzbegisztán) bekalandozták, gazdag mitológiai hagyományt hagytak az utókorra. Hitviláguk és annak állatvilága több modern filmrendezőt és író is megihletett – közülük talán J. R. R. Tolkien művei idézik meg leginkább hűen Skandinávia középkori mesevilágát. A *hobbit* című regényének sárkányát, Smaugot, például a viking Völsung-mondakör neves sárkánygyíkjáról, Fáfnirról mintázta Tolkien. Az átvételt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Fáfnir és Smaug is bölcs sárkány hírében állnak, nagy halom kincsen ülnek és hosszasan beszélgetnek „kihívójuk-

kal” (Siegfrieddel és Zsákos Bilbóval), még hozzá rejtvényekben. Ne higgyük azonban, hogy minden sárkány ilyen ravasz a középkor északi forrásaiban! A skandináv képzeletvilág ennél jóval változatosabb volt. A főhőséről elkeresztelt 8. századi *Beowulf* történetben egy egyszerű, értelem nélküli sárkány pusztítja a svéd vidéket, amit a hősnek egyszerű fizikai erővel kell megfékeznie.

A sárkányok mellett, léteztek „hagyományosabb” állatok is, melyek fontos szerepet töltek be a vikingek világképében. Az izlandi kódexekben fennmaradt *Verses* és *Próza Edda* néven ismeretes skandináv mitológiai gyűjteményekben három olyan állattal is találkozhatunk, melyek joggal pályáznak a „sosemvolt” jelzőre. Mindhárom állat központi szerepet játszik a viking kozmológiában; a földbolygót körülölelő Jörmungandr avagy a Midgard-kígyó (óészakiul *Miðgarðsormr*) a világot tartja egyben, míg Fenrir farkas épp azt igyekszik majd elnyelni az „istenek alkonyakor”; Odin főisten paripája, Sleipnir (‘Suhanó’) pedig ide-oda röpti gazdáját a világok között. Mindhárom lényt a szélhámos Loki isten nemzette – előbbi kettőt egy óriásnövel, míg utóbbit egy legendás lóval. Ezek a mitikus, ám földi állatokról mintázott lények nagyon közel állnak az istenekhez. A Midgard-kígyó az istenek legerősebbikével, Thorral, míg Fenrir magával a Sleipniren lovagló Odinnal vív élet-halál harcot a világot megsemmisítő végső ütközet, a *Ragnarök* során.

E lények földöntúli erejéről és képességeiről több viking monda is beszél. Az egyik leghíresebb szerint Odin, amikor tudomást szerzett Loki gyermekeiről, a Midgard-kígyót „belehajította a világot körülölelő mély tengerbe, ahol is a kígyó akkorára nőtt, hogy a tenger közepétől minden ország partjáiig elér, és szájával a saját farkába harap” (ford. Bernáth István). Hasonló volt Fenrir sorsa, akit Odin örökös fogságra ítelt. A történet

A 11. századi ledberg rúnakő, Östergötlandból (Svédország)

szik a viking kozmológiában; a földbolygót körülölelő Jörmungandr avagy a Midgard-kígyó (óészakiul *Miðgarðsormr*) a világot tartja egyben, míg Fenrir farkas épp azt igyekszik majd elnyelni az „istenek alkonyakor”; Odin főisten paripája, Sleipnir (‘Suhanó’) pedig ide-oda röpti gazdáját a világok között. Mindhárom lényt a szélhámos Loki isten nemzette – előbbi

kettőt egy óriásnövel, míg utóbbit egy legendás lóval. Ezek a mitikus, ám földi állatokról mintázott lények nagyon közel állnak az istenekhez. A Midgard-kígyó az istenek legerősebbikével, Thorral, míg Fenrir magával a Sleipniren lovagló Odinnal vív élet-halál harcot a világot megsemmisítő végső ütközet, a *Ragnarök* során.

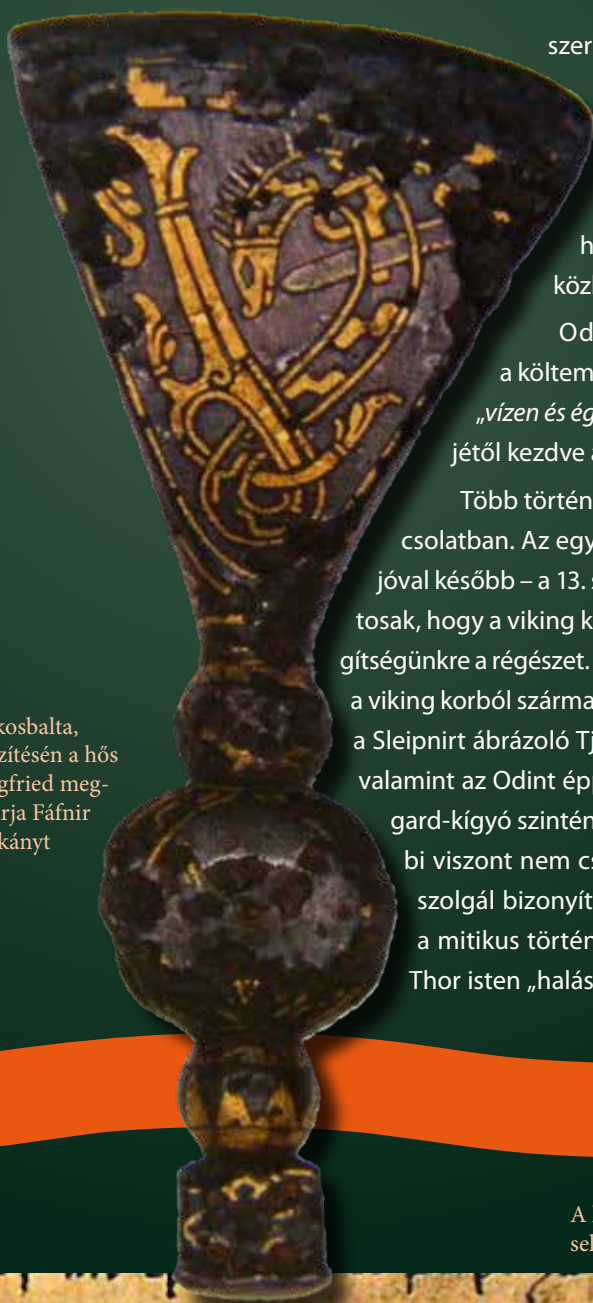

Rúnakő Altunából (11. század)

Az Ardre VIII jelzésű gotlandi rúnakő ábrázolásai a 8–9. századból

Fokosbalta, díszítésén a hős Siegfried megszúrja Fáfnir sárkányt

szerint az istenek egy ártalmatlannak látszó, ám mágikus erővel bíró selyemszalaggal erőpróbára hívták a farkast, mondván, hogy az nem képes szétszakítani a kötelet. Fenrir csejt sejtve, biztosíték gyanánt azt kérte az istenektől, hogy egyikük helyezze a karját a szájába. A feladatra egyedül a bátor Tyr hadisten vállalkozott, akinek karját a – mágikus béklyóval időközben megkötözött – farkas végül leharapta.

Odin paripája, Sleipnir főként gyorsaságával vívta ki a költemények szerzőinek tiszteletét: nyolc (!) lábának köszönhetően „vízen és égen” egyaránt villámgyorsan röptette utasát az óriások földjétől kezdve a jéghideg Hel alvilági birodalmáig.

Több történelmi kérdés is felvetődik persze a három állat mítoszával kapcsolatban. Az egyik legégetőbb probléma, hogy mindezen forrásanyag csak jóval később – a 13. században – került lejegyzésre, így nem lehetünk benne biztosak, hogy a viking kori pogány képzeletvilágot valóban hűen tükrözi. Itt siet segítségünkre a régészet. A fentebb összefoglalt mítoszok ugyanis több, egyértelműen a viking korból származó ábrázoláson is fennmaradtak. Ezek közül a leghíresebbek a Sleipnirt ábrázoló Tjängvide és Ardre VIII néven ismert svédországi rúnakövek, valamint az Odint épp felfaló Fenrir farkast megjelenítő ledbergi rúnakő. A Midgard-kígyó szintén téma a svédországi Altunában található kőrajzon. Az utóbbi viszont nem csupán a későbbi középkori mítoszok viking kori létezésére szolgál bizonyítékul, de rávilágít a velük kapcsolatos másik problémára is, a mitikus történetek elterjedésének kérdésére. Az altunai rúnakő ugyanis Thor isten „halász expedíciójának” egyik változatát jeleníti meg. Az eredeti-

A legnagyobb izlandi kézirat, a 14. század végi *Flateyjarbók* (nőstény?) sellő vagy hal formájú tengeri szörnye

Az ún. *Carta Marina* (1539) egyik térképmellékletén Skandináviát és környékét a szerző dúsán borította állatokkal és tengeri szörnyekkel

leg *Hymiskviða* ('Hymir dala') néven ismert költeményben Thor a Hymir nevű óriás társaságában indul halászni, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy kifogja és megölje örök ellenségét, a Midgard-kígyót. Az altunai ábrázoláson jól kivehető, hogy – az ökörfejet csalinak használó – Thor erőlködésében lábbal átszakítja a csónak alját. Ez a részlet az írott forrásokból egyáltalán nem ismert, és rávilágít arra, hogy a mitikus állatokkal kapcsolatos történeteknek (és a mítoszoknak általában) több variánsa is létezett. A vikingek által bejárt területek térképére nézve ez talán kevésbé meglepő: a fentebb említett Fáfnir sárkány nem csak Izlandon, de a skandináv diaszpóra másik végén, az oroszországi Volgán kereskedő vikingek körében is ismert volt, és ábrázolása fennmaradt egy 11. századi nomád típusú fokoson is. Ilyen távolságok mellett nem rendkívüli, hogy a mitikus állatokkal kapcsolatos elképzelések is módosul(hat)tak.

A történetek nem csak átalakulhattak, de inspirációra is lelhetek az idegen kultúrákkal való találkozások alkalmával. Kiváló példa erre, hogy Sleipnir alakjára a legközelebbi párhuzam egy mongol nyelvű népcsoport, a burjátok köréből ismert. A burját sámánok Odinhoz teljesen analóg módon – nyolclábú lovon – utaztak a világok között. Az egyezés annyira egyértelmű, hogy nem lehet véletlen: Sleipnir – és a sámánisztikus képességekkel ugyancsak összefüggésbe hozható Odin főisten – számos jellegzetessége is valahonnan keletről (talán lapp közvetítéssel) kerülhetett a viking mitológiába.

Az idegen behatásokhoz kötődik e viking mítoszok kapcsolata a kereszténységgel is. Mivel a történetek csak 13. századi forrásokban maradtak fenn, összegyűjtőiket és lejegyzőiket (főként a híres izlandi oligarchát, Snorri Sturlusont) már nagyban befolyásolták saját keresztény világnézetük tanai is. A kutatók rámutattak arra, hogy például a Midgard-kígyó kifogásának története bibliai párhuzamot

A nagysikerű hollywoodi produkció, *A Karib-tenger kalózzai* című film egyik emlékezetes jelenetében két matróz azon vitatkozik, hogy a szörnyűséges Davy Jones (a Bolygó Hollandi kapitánya) által rájuk szabadított tengeri szörny – a kraken – nevét hogy ejtik helyesen. Egyikük felveti, hogy mivel a szó eredetileg az óskandináv nyelvből származik, *krokennek kellene ejteni.

A kalóz nyelvészeti megfejtése sajnos nem járt sikerrel; az óskandináv szó, melyből a későbbi kraken kifejezés kifejlődött, a 'karó, kampó' vagy 'horgony' jelentésben ismert kraki volt. A kalózok azonban abban a tekintetben közel jártak a valósághoz, hogy az óriás oktopuszhoz hasonló tengeri szörnyet a skandináv folklór ihlette. Legelső ismert említése már a viking kort meghaladó időkből, a 13. század közepéről származik, amikor hatalmas halként emlékeznek meg róla egy norvég forrásban. A híradás szerint a mitikus lényt hafgufa néven ismerték a halászkok, a Grönland melletti vizekben élt, és csak két – szaporulatra képtelen – példány létezett belőle. Szintén a hafgufa kifejezést használja egy korabeli izlandi hősi történet, az *Örvar Odds saga*, mely már felruhazza a szörnyet az általunk ismert attribútumaival: hajókat emberestül ránt a mélybe és hatalmas méretéből adódóan a közelben úszkáló bálnákat is elnyeli. Ugyan a saga cselekménye a viking

A Mídgard-kígyó egy kései (17. századi) rajza egy izlandi kéziratból

kori időkre megy vissza, ám a forrás későbbi lejegyzésének következtében nem tudjuk megerősíteni, hogy a legenda már a viking korban is ismert volt-e, vagy csak a későbbi középkori képzelet nyújtott számára táptálat.

mutat Jób könyvével, ahol Krisztusnak kell kifognia a Leviathánt.

Izland a viking kort követő századokban egyre szorosabb kapcsolatot alakított ki az európai keresztény kultúrával, ami további kontinentális kulturális hatásokkal járt a szigetország művelődésében. Az 1200-as évek körül már izlandi bestiárium is létezett (egy 2. századbéli görög elődjéről *Physiologus*nak nevezték el), de megjelentek az európai kódexekből jól ismert marginális állatábrázolások is – közülük is a leginkább jellegzetes a *Flateyjarbók* kézirat tengeri szörnye volt. A kulturális hatások persze visszafelé is terjedhettek: a tengerjáró hajókat mélybe rántó kraken például a skandináv folklórvilág „találmánya”.

A kora újkorban tovább gyűrűzött a skandináv

képzelet: a régió híres térképei mesés állatvilággal karöltve jelenítik meg Skandinávia tájait. Természetesen a viking kor „sosemvolt állatai” később sem mentek feledésbe. Nem csak a viking kori rúnakövek és a 13. századi kódexrajzok is megőrizték az utókor számára Jörmungandr, Fenrir és Sleipnir alakját.

A „ka - paszkodó állat”

a 9. századi skandináv

Oseberg- és az azt követő (10. századig tartó) Borre-díszítőstílus sajátos eleme volt. Az egymásba karommal kapaszkodó – fajlag meghatározhatatlan – állatalakok megjelenése a skandináv művészetben feltehetően Karoling inspirációkra vezethető vissza. Egyesek szerint a frank oroszlánábrázolások ihlették, melyekkel az első nyugati viking portyák során ismerkedhettek meg a skandinávok. Ezeknek a „kapaszkodó állat” tipikusan skandináv újragondolása lehetett. A „kapaszkodó állat” leginkább macskára hasonlít, mely a pogány vallásban Freyja istennő állata volt. Az ő szimbóluma lenne ez a díszítőelem?

Az ún. „kapaszkodó állat” motívum egy viking kori vereten

Tóth Endre

49

SZENT GYÖRGY ÉS A SÁRKÁNY: VALÓSÁG, LEGENDA, JELKÉP

II. Constantius
aranyérmének hátlapja
„ellenségek legyőzője”
felirattal

A szentek mellett jellemzésükre vagy életük eseményeire utalva gyakran ábrázoltak különféle állatokat. A sárkány és a kígyó jelképes értelemben, többnyire, mint az ördög megtestesítője, a paradicsomból a gonoszt kiűző Mihály főangyal ellenfele jelent meg.

A Szent György-képeken látható sárkány azonban egy népmesei elemekben bővelkedő legendát illusztrál.

Héraklész
megszabadítja
Hésziónt –
római császárkori
kőfaragvány
Dunájvárosból,
3. század első fele
(Magyar Nemzeti
Múzeum)

Bronz ládikaveretek a Dunántúlról Bellerophon és a Chimera ábrázolásával, 4. század (Magyar Nemzeti Múzeum)

Korongfibula Bellerophon és a Chimera ábrázolásával. 6. század vége, 7. század eleje (Keszthely-Fenekpuszta, Horreumi temető 12. sír, Balaton Múzeum, Keszthely)

E legenda szerint a lybiai Silena városának lakóit sárkány fenyegette. Váltásdíjként fiatalokat kellett adni a sárkánynak, idővel pedig a király leányára is sor került.

György vitéz azonban megölte a sárkányt, kiszabadította a királylányt és megmentette a várost.

Ám meglepetés következik: a mesében elvárt, szokásos befejezés, ami szerint a hős egyszerű származása ellenére jutalomként elnyeri a királylány kezét, és az öreg király fele királyságát, ez esetben elmarad. A város pogány népe – a történet szerint –, ahogyan az illik, megtér és megkeresztelkedik, a vitéz pedig elhagyja a várost. Nem sokkal később pedig, a pogány császárok idején, szörnyű kínzások után végül meghal a hitéért. A mesehősből tehát a keresztény hit hőse lesz, akinek tiszteletére számtalan templom épült keleten és nyugaton, Grúziától egészen Spanyolországig. Vitézségével példája lehetett királyoknak és lovagoknak, hitével pedig a keresztényeknek. Életrajza ugyanakkor a kora középkortól kezdve nemcsak latin és görög, hanem örmény, kopt, szír, etióp nyelven is olvasható volt. Egyúttal évszázadokon át kedvelt témája lett a művészeknek is. Azt, hogy tisztelete és népszerűsége milyen nagy volt, a fennmaradt képek és szobrok sokasága tanúsítja.

De vajon mi a valóság ebben a történetben? Élt-e egyáltalán ez a György nevű férfi, vagy pedig alakja csupán a mesehősök számát gyarapítja? S vajon miért vált mintaképpé?

Legendája szerint Szent György Kappadókiában (ma Törökország) született, és Lyddában (Ramla, Jeruzsálem és Jaffa között – ma Izrael), édesanyja szülőföldjén szenvedett vértanúhalált. A róla szóló vizuális és narratív forráscsoportokból arra a – régóta tudott, de egyáltalán nem közismert – eredményre juthatunk, hogy a 12. század előtt sem a legendákban, sem az ábrázolásokon nincs nyoma sárkánynak és királylánynak.

A legkorábbi, 5. századi szöveg szerint György a Diocletianus-kori (284–305) keresztényüldözés idején halt meg. Györgyöt a helytartó elé állították, és mivel nem tagadta meg a hitét, a helytartó a fejét vétette. A leírás, mint sok más vértanú esetében, viszonylag röviden, de az úgynevezett vértanúaktáknál bővebben beszéli el a történetét. A vértanúakták párbeszédese formában szinte csak a kihallgatást rögzítették: tulajdonképpen a bírósági tárgyalás jegyzőkönyvei voltak.

Mivel a vértanúk élete és halála erkölcsi tanulságot tartalmazott, ma már alig kideríthető körülmények miatt egy-egy vidéken rendkívül népszerűvé váltak. A vértanúakták szövegét gyakran bővítették, egyre jobban kiszínezték, s gyakorta elbeszéléssé alakították át, hogy a szentek ünnepein példaértékű tanításként fel lehessen olvasni őket. Az ügyesebb tollforgatók az idők elvárásának megfelelően idővel egész „életrajzot” írtak. E történetek vázát persze továbbra is a vértanúakták biztosították. Az idő, a hely, a származás, a kihallgatás, a vallás, a kínzások, a kivégzés ugyanakkor tetszés szerint kitölthető és módosítható sémát jelentettek. Az összeállított szentéletrajzok az adott kor mentalitását, gondolkodását is tükrözték. Ezekről az életrajzoktól az olvasók pedig nem hiteles történetet, hanem csodás tetteket, a hitbéli állhatatosság példáit várták.

Szent György harca a sárkánnyal, Basel, Münster
(Mráv Zsolt felvétele)

György tisztelete a kereszties háborúk idején hallatlan mértékben elterjedt Európában, és az ábrázolásokon ekkor jelent meg a sárkány is. A kereszties mozgalommal való összefüggést az ábrázolásokon nyilvánvalóvá teszi György vörös kereszties pajzsa is. A szentföldi eseményeket követően születtek meg Franciaországban a legkorábbi, a sárkánnyal harcoló Szent Györgyöt ábrázoló falfestmények is. Szent György sárkánytörténettel kibővített életét ekkoriban Voraginei Jakab (1230–1298) olasz domonkos szerzetes írta meg az *Arany legenda* című, a szentek életét feldolgozó gyűjteményében, amely a keresztény kultúrközösség egyik kedvelt olvasmánya lett.

Az ábrázolásokon, falfestményeken a sárkánytörténet viszont már korábban, tehát a 12. század óta látható volt. Szent György és a sárkány harcának képtípusát tehát nem újonnan, az *Arany legenda* alapján teremtették meg.

A szörnyel harcoló hős és a megszabadított leány témája hosszú múltra tekint vissza. Az emberiség évszázados jelképrendszeréhez tartozik a lovon vágató férfi, aki megöli az oroszlánt, vadkant, esetleg szörnyet. A harcot a legkülönbélebb kultúrákban ábrázolták: Hórusz legyőzi a krokodilt, Perszeusz a sárkányt, Salamon és Szent Sisinnios a gonosz Alabazdriát. A jó és a rossz harcának képi bemutatására a római császárkorban még mitológiai történeteket használtak fel. Így a 4. században különösen gyakori a szörnyet (Chimerát) legyőző szárnyas lovon vágató Bellerophon képe.

De, hogy miképp is alakult ki a sárkányölő Szent György-kép? Ha a pontos választ nem is tudjuk megfogalmazni, a Szentföldön és tágabban Kis-Ázsiában meglévő hiedelmek nyomra vezethetnek bennünket. A keresztiesek intenzív Szent György-tisztelettel találkoztak, amikor

Jeruzsálem ostrománál „egy papnak megjelent egy szépséges ifjú, és azt mondta, hogy ő Szent György, a keresztények vezére. Arra biztatta, hogy vigyék magukkal az ereklyéit Jeruzsálembe, s ő velük lesz. Amikor Jeruzsálemet ostromolták és a szaracénok ellenállása miatt nem mertek felmenni a lépcsőn, Szent György jelent meg fehér páncélban, vörös keresztel ékesítve, és intett nekik, hogy nyugodtan kapaszkodjanak utána s övék lesz a város. Azok bátorságra kapva elfoglalták Jeruzsálemet és megölték a szaracénokat.”

Arany legenda

a szent hagyomány szerinti sírjához megérkeztek a Szentföldön (Györgyöt a Joppe, ma Jaffa, és Jeruzsálem között fekvő Lyddában temették el, ahol püspökséget alapítottak és templomot emeltek tiszteletére). A Mediterráneum keleti vidéke pedig már a görög mitológiában is több nevezetes „sárkányos történet” színhelye volt. A Fekete-tenger keleti vidékén Iaszónnak és az argonautáknak a sárkánnyal kellett megküzdeni az aranygyapjúért. Trója környékén a Poszeidón által küldött sárkány markából a királylányt, Hészionét Héraklész szabadította meg. Délebbre a görög hérosz, Perszeusz mentette meg Andromédát, a görög királylányt, akit ugyancsak egy tengeri szörny számára kötötték ki a tengerparti szirtre. Az antik írók, így Sztrabón (Kr. e. 62 – Kr. u. 23) és Plinius (Kr. u. 23–79) szerint Androméda kiszabadítása Palesztinában, épp Joppe mellett történt. Josephus Flavius (Kr. u. 37–100) zsidó történetíró írta, hogy „Joppénak nincs természetes kikötője. Tengerpartja meredek és szakadékos, mindkét végén kissé lefelé lejt, de még ezek a hajlatok is szakadékosak [...] Még ma is mutogatják itt Androméda bilincseinek nyomait, s ebből látszik, milyen régi ez a monda.”

A 10. századra Szent György története alighanem keveredett a Perszeusz–Androméda-mitosszal. Lehet, hogy amikor a keresztiesek a Szentföld visszafoglalására

Kolozsvári Márton és György: Sárkányölő Szent György

érkeztek, a helyi legendákban élő sárkányos mondák alakították György történetét. Ma már persze nem nyomozható ki, hogy a szentről szóló legendák miként alakultak át, miket hallottak vagy értettek félre a keresztesek. De a történet alakulását keleten és nyugaton elősegítette a sárkányokban és más szörnyek létezésében való hit. A jó és a gonosz harcának képi megfogalmazása a lovas vitéz és a sárkány harcában az antik hagyományokból táplálkozva a keleti kereszténység területén az ókortól kezdve folyamatos volt. A Szentföldön a sárkány legkorábban I. Salernói Roger antiochiai régens és fejedelem (1112–1118) érmén tűnt fel: a lovas lába alatt kígyó tekereg, és a felirat (Georgiosz) pedig a lovas kilétét is meghatározza.

De a sárkányábrázolások terjedését elősegíthették a germán mítoszok is, a román és gótikus művészet szörnyszobrai, és főképpen az, hogy akár ezek csontjait is láthatták a városkapukra függesztett dinoszauruszmaradványokban.

Szent György tisztelete István király uralkodása kezdetétől jelen volt Magyarországon is. István serege már Koppány ellen is Szent Márton és György zászlója alatt vonult fel. A király a bolgár hadjáratából pedig egy Szent György-ereklyét is magával hozott. A veszprémi székesegyház melletti rotundát a tiszteletére szentelték, de a csanádi püspökség védőszentje és a székesegyház patrocíniuma [védőszentje, oltalmazója – a szerk.] is Szent György lett. A tiszteletére szentelt 330 templom jól mutatja hazai népszerűségét is. A legkorábbi ismert hazai sárkányos Szent György-ábrázolás a Ják-nembeli Zlaudus fehérvári olvasókanonok pecsétjén látható 1237-ből. A kép nem a Jákok oroslánját, hanem sárkányölő Szent Györgyöt ábrázolja, és a nemzetség jáki monostortemplomának apszisára is őt festették fel. Az ábrázolás középkori csúcspontja pedig vitathatatlanul a kolozsvári testvérek, Márton és György bronzból öntött prágai Szent György-szobra.

A jelenet befogadását a keresztények számára a Bibliában olvasható szövegek is elősegítették.

Izajás próféta írta: „Azon a napon az Úr meglátogatja kemény nagy és erős kardjával /a leviathánt, a gyors kígyót, a leviathánt, a tekerő kígyót és megöli a tengeri sárkányt.” A 91. zsoltár: „A kezükben hordoznak majd téged, / nehogy kőbe ütdjék a lábad, / Oroszlánok és kígyók között lépdelsz, / Oroszlánkölyköt és sárkányt tiporsz el.”

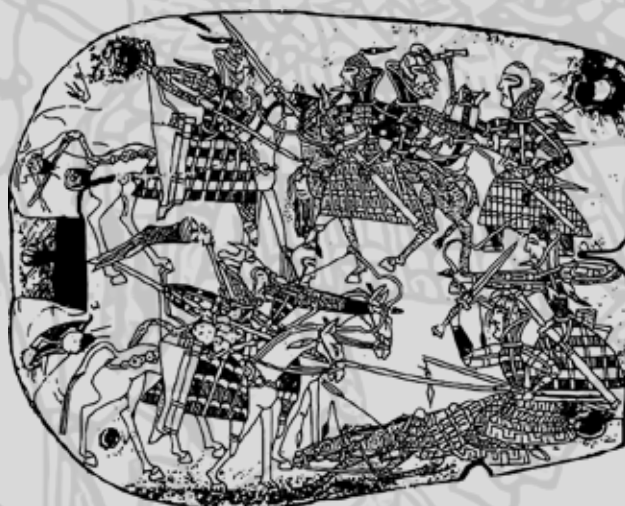
Ják-nembeli Zlaudus kanonok pecsétje, 1237 (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár)

Walter Dorottya

A sárkányok hangja

53

Az orlati csontlemez és annak rekonstrukciós rajza

A sárkányok számos nép mítoszában és legendáiban gyakorta visszatérő szereplők. E lények szimbolikus ábrázolása a római császárkorban az Alföldön megtelepedő iráni nyelvű nomád törzsek, a szarmaták hadművészetében és régészeti hagyatékában is fellelhető.

A draco ábrázolása a Traianus-oszlopon

A szarmaták a Kárpát-medencében a római császárkor egyik legjelentősebb barbár lakosságát alkották.

A történetük a dél-országi steppe vidékére nyúlik vissza, ahol évszázadokon keresztül a térség urai voltak. A Kr. u. 1. század első évtizedeiben a mai Fekete-tenger vidékéről több hullámban vándoroltak az Alföldre. Kezdetben a Duna–Tisza közének északi részét foglalták el, majd fokozatosan terjesztették ki a hatalmukat délebbre. A Kárpát-medence keleti fele több mint négy évszázadon keresztül a fennhatóságuk alá tartozott. A szarmata elnevezés egyébként gyűjtőnév, amely térben és időben elkülönülő törzseket, így például jazigokat, roxolánokat és alánokat takar. Az írott források alapján tudjuk, hogy az első Kárpát-medencébe érkezők a jazigok voltak, akik a dák háborúk ideje alatt Róma oldalán harcoltak, míg rokonaik, a roxolánok a dákokat támogatták.

A steppei lovas népeknél széles körben elterjedt a jellegzetes szkíta, esetleg szarmata eredetű *draco*, azaz sárkányos zászló vagy lobogó. Számos képi és írott forrás maradt ránk, amely ezen eszköz pontos rendeltetésének meghatározásához nyújt segítséget. A sárkányos zászlót elsősorban a lovas íjászok a szél irányának a meghatározására alkalmazták. Ezt a funkcióját egyik leghíresebb korabeli ábrázolása, a Szamarkand melletti Orlaton előkerült karcolt díszű csontlemezzel is megerősíti. Ezen egy fokozatosan szűkülő, hengeres formájú lobogó látható, a feltehetően szarmata pikkelypáncélos lovas íjászok különféle felszerelése között. Az írott források alapján a *draco* egy üreges sárkány- vagy más állatfejben (legtöbbször farkas- vagy kutyafejben) végződő, fémből készült tárgy volt, melynek testét egy cső alakú szövet alkotta. A több ezer lovas vágatásakor a sárkánykígyók zászlóként repültek, a testükbe beáramló

Sárkányos zászlós szarmata harcos a chesteri sírkövön

levegőtől pedig a kígyóhoz hasonló rémisztő, sziszegő hangokat hallattak. Ez a pszichológiai hadviselés a nomád népek harcászatának fontos eleme, melynek célja az ellenség megfélemlítése. A sárkányos zászlók alkalmazásáról elsőként a Kr. u. 1. század végén, a 2. század közepén élt görög származású római történetíró, Lucius Flavius Arrianus hadtudományi művében emlékezett meg a következőképpen: *„Különböző zászlókkal támadnak, nemcsak a rómaiaknál, hanem éppúgy a szkítáknál is; azért, hogy a lovasrohamuk még szívesebb és ugyanakkor még félelmetesebb legyen. A szkíták lobogói lándzsákon magasra feltartott egyforma hosszúságú sárkánykígyók. Ezt egymással összevarrt, festett ruharongyokból készítik; a fejük és a testük egészen a farkukig a kígyóhoz*

Sárkányos zászló a bayeux-i kárpiton

A niederbieberi sárkányos zászló rekonstrukciója (fotó: Stefan Jaroschinski)

hasznoló azért, hogy ez a találmány még félelmetesebbnek látszódjon. Amikor a lovak egyáltalán nem mozdulnak meg, alkalmasint csak az alul lecsüngő, sokszínű ruharongyokat láthatod, azonban amikor lovasrohamot hajtanak végre, a keresztülhaladó (széltől) azok úgy felduzzadnak, hogy a vadállatokhoz kiváltképpen hasonlítanak, és valamennyire sziszegnek is, amikor a túlságosan nagy mozgásuktól a viharos szél keresztülhalad rajtuk." Arrianus meglátása szerint először a szarmata lovasság-nál tűnik fel a sárkányos zászlók szélszá-ként való alkalmazása, amely térben és időben végül Európa-szerte (így a dák és a római hadseregben egyaránt) rendkívül népszerűvé vált. Sőt, a tárgytypus idővel elterjedt a pártus és a perzsa alakulatoknál is.

A rómaiak a sárkányos zászlók használatát a Kr. u. 2. század folyamán vették át; eleinte nem a római eredetű egységeik, hanem a nomád segédcapataik alkalmazták azt. A kutatók között napjainkig éles vita

tárgya, hogy az adaptáció a dák (Kr. u. 87–106) vagy a markomann–szarmata háborúk (Kr. u. 168–180) hatásaként történt-e meg. Traianus császár dákok elleni győzelmét megőrkítő oszlopán (Kr. u. 113) 20 sárkányos zászló tűnik fel a dák, esetleg a szarmata szövetségeseik kezében. Az írott forrásokban fennmaradt az is, hogy a rómaiak és a barbárok között lezajlott nagy markomann–szarmata háború 175. évi békekötését követően Marcus Aurelius császár az ellenség soraiból 8000 lovas katonát telepített Britanniába. Ezek többsége szarmata nehézfegyverzetű pikkelypáncélos lovas (úgynevezett *cataphractarius*) volt. A katonákkal új szokások és új katonai eszközök is megjelentek a brit szigeteken, melyek egyik régészeti nyomát az angliai Chester városában előkerült sárkányos zászlós harcost ábrázoló sírkő is őrzi. Egyes vélekedések szerint a kétélű kardokkal, lándzsákkal felszerelt szarmata lovasok Arthur király lovagjainak elődei voltak, akik jellegzetes sárkányos zászlóik alatt vonyultak harcba.

A niederbieberi sárkányos zászló bronzfeje

Sárkányos tál Szőreg-Homokbánya lelőhelyről – Móra Ferenc Múzeum (fotó: Katkó-Linczer Izabella)

Sárkányos motívummal díszített edény-töredék Kiskundorozsma-Ketőshatárról – Móra Ferenc Múzeum (fotó: Katkó-Linczer Izabella)

A zentai sárkányos tál rekonstrukciós rajza

A Szabadka-Mácskovics téglagyáron előkerült sárkányos mintával díszített korsó és rekonstrukciós rajzának egy részlete

A szarmata örökség egyik kézzel fogható jele Britanniában a sárkányos zászló felbukkanása a 11. század végén készült bayeux-i hímett falikárpiton, amely Anglia 1066. évi normannok általi elfoglalását ábrázolja. A szőnyeg valószínűsíthetően 10 éven keresztül készült színezett lenszálakból. A kb. 70 m hosszú, 48–53 cm közötti széles falikárpit Franciaországban a Bayeux-múzeumban látható.

A niederbieberi draco egy egyedülálló, teljes egészében megőrződött római sárkányfej, amely a mai Németországban található, Niederbieber római táborhoz tartozó polgári településen került elő. Az állatfej egy 30×12×12 cm nagyságú, bronzból fémdomborításos technikával készült tárgy. A sárkány állkapcsában 2 cm hosszú rés található, ami a sziszegő hang kibocsátását szolgálta.

A későbbiek során a római hadseregben már a római eredetű csapatok is alkalmazták a sárkányos zászlót. Először – látványossága miatt – a lovassági játékokban, edzési gyakorlatokban (*hippika gymnasia*) használták, majd harctéren is bevetették, amire szép régészeti példa a Kr. u. 3. században készített niederbieberi sárkányfej.

A sárkányos zászlók mellett a szarmaták harciasságára a sírokban előkerülő fegyverek is utalnak, de akár az egykori szarmata településeken is találkozhatunk sárkányokkal. A sárkányábrázolás impozáns változata az úgynevezett „sárkányos tál”, amely egy ritka edénytípusnak számít az alföldi szarmata leletanyagban.

A Kr. u. 4. század második felétől a Kárpát-medencei régészeti leletanyag eltérő képet mutat a korábbi szarmata kori emlékekhez képest. A hun kori szarmata edénművességben alapvető változások figyelhetők meg, mind a kerámiaanyag összetételében, mind a készítés technológiájában. A korszak kerámiaművességének jellegzetessége a figurálisan besimított díszítésű edények elterjedése, melyeken a felbukkanó sárkánymotívum a szarmata népesség egyedi és jól azonosítható díszítőeleme. A korabeli fazekasok a motívumkincset a tálakon kívül ritkábban a nagy tárolóedényeken és a korsókon is alkalmazták, amiről a régészeti leletek is vallanak.

Sárkánymotívummal díszített tál Tajóról

Sárkányos motívummal díszített edénytöredék Szeged, Tápé-Széntégláégető lelőhelyről – Móra Ferenc Múzeum (fotó: Katkó-Linczer Izabella)

57

A szarmaták előszeretettel díszítették az edényeiket. A legkedveltebb késő szarmata/hun kori felületkezelési technika az úgynevezett fényezés és figurális besimítás volt. A fazekasok a kerámiakészítés során a nagy tárolóedényeket, a tálakat, a korsókat az égetésük előtt rongydarabbal vagy más eszközzel (pl. kavicsal) körbedörzsölték/simították, melynek következtében felületük rendkívül fényessé vált. Az így készült edényt különböző motívumokkal, mint például hullámvonalas, sávos, hálós vagy figurális (pl. sárkány) mintás besimítással díszítették, melyet a matt és a fényezett mezők váltakozásaival erősítettek fel.

A legszebb darabok közé tartoznak a Szeged határában Szőreg-Homokbányán előkerült meredek falú tál, valamint a Szabadka-Mácskovics téglagyár lelőhelyen talált edények. A „sárkányos tálak” körében kivételes az ép, egészben megmaradt edény, általában a tálaknak és a korsóknak csak a töredékei kerülnek elő. Ennek ellenére a kerámiatöredékek a jellegzetes díszítésüknél fogva egyértelműen, s könnyen azonosíthatóak a települések anyagában. Jól példázza ezt az M5-ös autópálya nyomvonalán Kiskundorozsma-Kettőshatár lelőhelyen előkerült nagy kiterjedésű szarmata telep, melynek leletanyagában ugyancsak több változatos sárkányos díszítésű edénytöredék található.

Római sárkányos zászló rekonstrukciója a Carnuntum Régészeti Parkban

Tóth Csaba

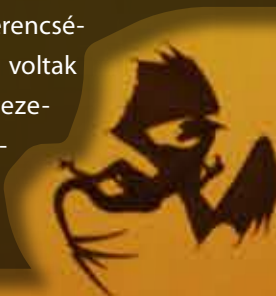
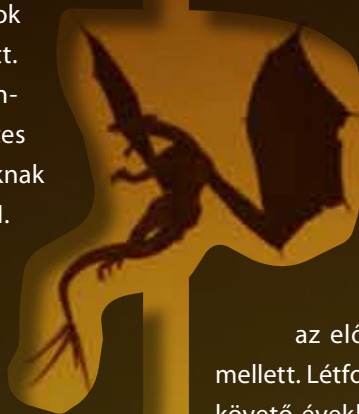
58

Sárkányok és egyéb állatfajták

A középkori magyar pénzek éremkép szempontjából legszínesebb időszaka egyértelműen a késő Árpád-kor, azaz a 13. század II. Andrástól (uralkodott: 1205–1235) Ottóig (uralkodott: 1305–1307) terjedő időszaka. A nagyjából kétszáz különféle éremtípuson hihetetlen változatos éremképi elemekkel találkozunk, amire sem korábban, sem később nem volt példa Magyarországon. Királyportrék számos változatban, különféle címerelemek, épületábrázolások, uralkodói insigniumok [‘jelképek’ – a szerk.] és keresztény vallásos jelképek, s állatok hosszú sora az elefánttól a szarvasig, és végül, de nem utolsósorban különféle mesebeli lények, sárkányok, szfinxek, háрпиák és ki tudja még, milyen „fajta” szerinti besorolású fantáziaállatok, amelyeket csak a középkor emberének képzelete ki tudott ötleni.

A középkori Európa pénzhasználat szempontjából alapvetően két nagy térségre osztható: jellemzően Európa nyugati felén, ahol magasan fejlett pénzgazdálkodás alakult ki már a 12. század folyamán, az állandó értékű ezüstdenárok éremképe hosszú időn át nem változott. Ennek legszebb példáját nyújtja az angol ún. *short-cross coinage*. A jellegzetes éremképükről „rövidkeresztes” denároknak (*short-cross penny*) nevezett pénzeket II. Henrik (uralkodott: 1154–1189) vezette be 1180-ban, és egészen 1247-ig, tehát 67 éven át még három öt követő uralkodó – I. Richárd (uralkodott: 1189–1199), I. János (uralkodott: 1199–1216) és III. Henrik (uralkodott: 1216–1272) – ugyanazon éremképpel verette, sőt, még az aktuális kibocsátó neve sem változott rajtuk, mindegyiken HENRICVS REX körirat olvasható, vagyis nem ismerünk olyan angol pénzt, amelyen Oroszlánszívű Richárd vagy Földnélküli János neve szerepelne, ami, úgy tűnik, cseppet sem zavarta a III. kereszties háború hőseit, sem pedig a Magna Charta kibocsátóját.

Ezzel szemben a kontinens keleti felén, így a Magyar Királyságban, ahol a terménygazdálkodást csupán a 14. század folyamán váltotta fel a pénzgazdálkodás, teljesen más fejlődési útvonalat jártak be. Magyarországon ugyanis a 11. század második felére kialakult az ún. periodikus pénzüjtás rendszere, amelynek értelmében az uralkodó bizonyos időközönként – évente, de akár évente többször is – új pénzt bocsátott ki, amelyre le kellett cserélni az előzőt, persze bizonyos illetéklevonás mellett. Létfontosságú volt tehát, hogy az egymást követő években kibocsátott veretek éremképükben is különbözzenek egymástól. Nem irigylem a korabeli pénzverő mestereket, akiknek időről időre újabb és újabb motívumokkal kellett előrukkolniuk. Szerencsére élénk képzelőerővel voltak megáldva, de vonalvezetőjük is akadt, ha kifogytak az ötletekből, a középkori bestiáriu-

mokból meríthettek ihletet, amelyek a különféle fantáziaállatok bőséges tárházát nyújtották.

Kezdjük elsőként a griffmadárral, amely egy négylábú állat, teste az oroszlánéhoz, feje és szárnyai a saséhoz hasonlók, hogy a fülét honnan kapta, az még bizonytalan, de egyes esetekben ezt is az oroszlántól. Időnként előfordul, hogy két hosszú, egyenes szarvval ábrázolták. Ilyen állatalakok rendszeresen szerepelnek a magyar pénzekben, formai ismérveik egyértelműen azonosítják őket. Griffmadár látható már II. András (uralkodott: 1205–1235) és IV. Béla (uralkodott: 1235–1270) néhány denárján. Megjelenésük igen hasonló mintákat követ, íves szárny, hosszú, kampós csőr, az oroszlánhoz hasonlóan visszafelé hajlók farkok (1. kép).

1.

A szfinxek, azaz az emberfejű, oroszlántestű, szárnyas lények már keményebb diónak számítanak, de egy kis jóakarattal néhány alakra ráfoghatjuk, hogy azok akarnak lenni. IV. Béla és III. András (uralkodott: 1290–1301) denárjain két változatban is látható egy koronás, emberfejű, balra lépő szárnyas, négylábú állat, amely talán kieméri a „fajtajelleg” ismérveit (2. kép). Az V. István (uralkodott: 1270–1272) pénzén több változatban is megtalálható, kardot és pajzsot tartó alak besorolása viszont bizonytalan. Négylábú alsó teste robusztus, jellegzetes farka oroszlánhoz teszi hasonlóná, viszont nincsenek szárnyai. Felsőteste ember, így átmenetet képez a szfinx és a kentaur között (3. kép). Hasonlóan nem egyértelmű fajtajelleget hordoz az uralkodó másik denárjának éremképe, ahol a király nevét feltüntető köriratban oroszlántestű, de emberfejű lény látható (4. kép). Az V. István és III. András pénzein látható, Szent Márkhoz kapcsolható oroszlán minden bizonynyal a Bibliában gyökeredző önálló képi invenció (5. kép).

A sárkányábrázolások felderítése megint nehéz felat. Elméletben a sárkányok szárnyas gyíkok, azaz

négy lábuk és szárnyuk van, legjellegzetesebb példájukat talán Szmaug nyújtja Tolkien könyvében, a *Hobbit*ban. A magyar pénzekben viszont ennek ellenére sokszor két lábbal ábrázolják őket, kunkorodó farkokkal. Amikor páros jelenetben jelenik meg a sárkány, ahogy éppen egy szárnyas valaki – nyilván egy angyal vagy egy szent – egy hosszú nyelvű lándzsa segítségével lemészárolja, nem sok fajtajelleget mutat, hosszú, ívben meghajló testét a fark vége és a nagyméretű fej dominálja, szárny és lábak egyáltalán nem látszanak (6. kép). A későbbiekben viszont kialakult jellegzetes, akár klasszikusnak mondható ábrázolásmódjuk is: kettős szarvban végződő hosszú fej, szárnyak, két láb, a test pedig kunkorodó farkban végződik (7.

kép). Nehéz eldönteni, hogy az V. István denárján balra lépő, felpúposodó hátú, négylábú állat vajon mi lehet. Szárnyai ugyan nincsenek, viszont feje leginkább egy sárkányéra hasonlít (8. kép). Szintén sárkányt jeleníthet meg az a denár, amelynek alsóteste azokhoz hasonlatos, koronás feje viszont már nem egyértelmű (9. kép). A sárkányalak klasszikus formája egy ízben még látható az Anjou-korban is, mégpedig I. Károly (uralkodott: 1307–1342) egyik denárjának hátlapján, azután végképp eltűnik a magyar pénzekről (10. kép).

A hársziák félig madártestű, szárnyas női szörnyek. Középkori

ábrázolásokon néha emberfejűk van, máskor madárfej kerül a testükre, nagy szárnyaik vannak, alsótestük pedig általában karmos madárlábban és farkban végződik. Az Árpád-kori magyar pénzek egy csoportján tényleg szerepelnek a leírásnak megfelelő lények. Érdekes lenne belelátni a Vencel

(uralkodott: 1301–1305) denárjait készítő pénzverők gondolatvilágába, mi motiválta őket ikonográfiai programjuk kidolgozása során. Feltűnő ugyanis, hogy minden Vencelhez köthető denár előlapján az uralkodó képmása található, a hátlapot kivétel nélkül egy állatalak uralja. Ezek között pedig megtalálható a hárpia is, sapkával fedett emberfejű, szárnyas, kunkorodó farkú, karmos madárlábakban végződő testű fantáziaalak formájában (11. kép).

Azt, hogy a többi, pénzeken megjelenő fantázialény mi is lehet, nem tudjuk egyértelműen eldönteni. A korabeli vésnökök nyilván nem mindig ragaszkodtak az előkép szolgálai utánzásához, időnként vegyíthették a formákat, így néha igen érdekes eredmények születtek (12. kép).

Meg kell jegyeznünk, hogy míg általában a késő Árpád-kori pénzek elő- és hátlapi ábrázolása között nem sok kapcsolatot lehet felfedezni, időnként bepillantást nyerhetünk készítőik gondolkozásmódjába. IV. Béla egyik denártípusának két oldalán olyan éremkép látható (amennyiben az előlapot együtt nézzük a hátlappal, mintegy egymás mellé helyezve őket), mintha egy diafilm két egymást követő kockáját látnánk. Az előlapon a király koronás, jobbra tartó lovas alakja, jobbja sólyom, azaz a magyar vereteken több ízben is előforduló solymász jelenet. A hátlapon viszont egy kalapot viselő, emberfejű és állattestű, két lábú szárnyas fantáziaállat jelenik meg, lábán sarkantyú. A lény jobbra menekül, fejét rémülten fordítja vissza üldözője felé. A jelenet egyértelmű koncepciót sugall: a lovas király sólymával készül levadászni az előle menekülő ellenséget. Ujszászi Róbert ezt továbbgondolva már menekülő kunt vagy tatárt lát belé, erre utalhat ugyanis a lény fején lévő jellegzetes „kun” süveg is, amelyhez hasonló Szent László históriájának megjelenítése kapcsán szokott előfordulni a templomi freskókon ellenségeknek fejedőjeként (13. kép).

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

11.

10.

12.

13.

Kiss P. Attila

62 „Lángolva jött a sárkány, hullámszó gyűrűin siklott, sietett végzete felé”

A temetkezésből származó övcsat

Egy avar kori tárgyon megjelenő mitikus lény nyomában

A 2007-ben bemutatott animációs film, a *Beowulf* egy, a 11. században lejegyzett – ugyanakkor már a 6. században megszülető – angolszász hőséneket dolgozott fel, erőteljesen átértelmezett formában. Főhőse a geat származású rendíthetetlen hős már öreg uralkodóként száll szembe a filmvásznon – miként az egykori verses elbeszélésben is – az országára törő sárkánnyal. A mitikus hőséneke és a film bestiájának indítékai eléggé eltérőek, ahogyan külső megjelenítésük is. A vásznon és a nézők 3D-s szemüvegein keresztül egy hatalmas, aranyszínű, tűzokádó szárnyas szörny jelent meg (külsőjében leginkább a J. R. R.

Tolkien ihlette Smaugra hasonlított). Hollywood klasszikus kliséit félretéve azonban felvetődik a kérdés, hogy hogyan is képzelhették el a kora középkor germánjai – akiknek maga a hőséneke is szólt – azokat a mitikus lényeket, melyek megelevenedtek a korabeli mesemondók és bárdok elbeszélésein keresztül. Valóban az általunk is ismert szárnyas-tűzokádó sárkányokra hasonlíthatott a Siegfried vagy Thor történeteiben is megelevenedő fenevadak sora? A korabeli germán és észak-európai képzetek jobb megragadásához közelebb vihet minket egy hazánk területén feltárt roppant érdekes lelet is.

Háttérben az övcsat tövisén látható kép a szakállas alakkal és a köré fonódó kígyóval

7. századi sírkő Niederdollendorfból, a figura feje körül óvó-védő kígyóalakkal

A mai Mohács városától dél felé haladva, attól mindössze néhány kilométerre található Kölked község, melynek határában tárták fel az avar periódus (6–9. század eleje) egyik legjelentősebb temetkezőhelyét. A nekropolisz és a mellette található telep főként a korai horizontjában egy nagyon gazdag és vegyes hatásokat mutató anyagi kultúra emlékeit rejtette. A Kelet-Dunántúlra jellemző korabeli germán, mediterrán és steppei eredetű hatások egyaránt megfigyelhetők a legkorábbi leletek sorában. A különböző irányból a térségben találkozó távolsági kereskedelmi utak nyújtotta gazdagság mellett a helyben, az avar uralkodók fősége alatt élő germán népesség öröksége kiemelkedő a kölkedi anyagban.

A 6. század végére és a 7. század elejére keltezhető az a roppant gazdag síregyüttes, mely a B jelzésű temető 85. sorszámát kapta. A sírban egy hölgyet helyeztek örök nyugalomra. Fejét feltehetően egy fátyol díszítette, melyet díszű is ékesített. Ruhája és viselete alsó felét pedig egy gazdagon díszített csattal és verettel ellátott öv, valamint az arról lelógó, főként bajelhárító szereppel rendelkező tárgyakat magába foglaló övcsüngő alkotta (a végén hegyikristály csüngővel).

Az elhunyt nő talán legegységesebb ékítményét mindenképpen a ruhája összefogását is szolgáló díszes csattja jelentette. A nyugati Meroving területekről ismert csattípus ezüstműből több különböző anyag felhasználásával készült (aranyozott bronz és ezüst), a csat karikájához egy gomba

formájú tövis és egy ovális csatttest tartozott, melynek felületét aranyozták is. A tárgyon a hosszú viselet nyomai láthatók. Felületét gazdagon díszítették, a korszak szinte majdnem minden ötvösfogását alkalmazták a tárgyon. Legszembetűnőbbek talán az úgynevezett nielló technika nyomai, mely szinte ösztönösen vonzza a tekintetet. Ennek oka, hogy az ezüstfelületbe bevésített későbbi minták helyét egy fekete színű, több elemből összeállított anyaggal töltötték ki. A csat szegélyét az úgynevezett második germán állatstílus indaszerűen egymásba gabalyodó állatalakjai, valamint két profilból ábrázolt szakállas fej; a középső nielló technikával kialakított részt pedig két egymással szembefordított kutyaszerű állatalak díszítette. Ezek az elemek a gazdag vizuális mondandó mellett feltehetően óvó-védő és bajelhárító erővel is felruházhatták a csatot viselő személyt.

A változatos technikával és stíluselemekkel díszített ötvöstárgy legérdekesebb képi jelenete a gomba formájú csattövösen foglalt helyet. A mindössze néhány centiméteres felületen az egykori mester bravúros módon örökített meg egy mára már roppant nehezen értelmezhető történetet, melyet egyetlen képbe sűrített. A mai szemlélő egy közepén elhelyezkedő hosszú hajú, szakállas, kidülledő szemű, köpenyt viselő alakot láthat a csattövös közepén. A férfi karjait az ég felé emeli és mind a két kezében kardot tart. Teste és nyaka köré pedig egy kígyó formájú lény alakja tekeredik, melynek szinte csőrszerű elnyúlt szája belemar a férfi egyik kardot tartó karjába.

A kis figurális jelenetsor, illetve egyes részleteinek párhuzamai a mai Skandinávia területére vezetnek minket, ahol főként a korabeli germán főisten kultuszához kötődő úgynevezett *Waffentänzer*ek ábrázolása kapcsán fedezhetők fel egyezések. A korabeli mesterember ezt a képvilágot bár jól ismerte, ugyanakkor át is értelmezte, hiszen a pecken egyértelműen egy kétségbeesett küzdel-

Sigurd és Fafnir harca egy kései skandináviai fatemplom faragványán

mi jelenet elevenedik meg. Az egykori ásató és anyagközlő régész Kiss Attila – aki nem azonos jelen sorok írójával – is hamar felismerte a Kárpát-medencében unikálisnak számító képi ábrázolás jelentőségét. A harcosnak tűnő figura, annak kétségbeesett tekintete, fegyverei és az őt támadó kígyó jelenléte alapján egy germán istenséggel, a viking korszak előtti egyik legfőbb égi lényvel, Týrral azonosította a csaton szereplő alakot. Týr még a kora császárkor idején lehetett a germán csoportok körében tisztelt hadisten, azonban szerepkörét a népvándorlás korára egyre inkább Wotan, azaz a későbbi skandináv mitológiából – és a Thor- (Thór) filmekből – ismert Odin korabeli megfelelője vette át. Týr alakjával egyébiránt nagyon nehéz összekapcsolni a kígyószerű lényt, hiszen a középkor folyamán született, az egykori germán mitológiát feldolgozó skandináviai írott elbeszélések nem emlékeznek meg az istenség esetében egy kígyószerű ellenlábasról. A viking kori képi ábrázolásokon és a 12–13. századi írott forrásokban a hasonló hüllőszerűen megjelenített lények egyértelműen Thor isten túlvilági ellenfeleiként szerepelnek. A villámok urának egyik örök riválisaként jelenik meg a későbbi elbeszélésekben a világot körbeölelő Midgard-kígyó (Jörmungandr). Kedvelt témája a leírásoknak és a képi világnak is a „világkígyó” és Thor küzdelme, valamint a szörnyeteg rövid és sikertelen kifogására tett kísérlet története is. Jörmungandr megjelenése azonban mind az írott, mind pedig a képi források tekintetében egy kései jelenségnek tekinthető.

Az 5–7. század viszonylatában a kígyószerű állatok ugyanúgy közkedvelt elemei a főként skandináviai eredetű képvilágnak, mint ahogyan a többi germán csoport körében is. A brakteátákon és egyéb kis tárgyakon a gyakran csőrsszerű fejjel ellátott csúszómászók akár önmagukban, akár emberi alakok társaságában is megjelennek. Ha viszonyukat vizsgáljuk az ábrázolt emberi/isteni alakokkal, akkor elmondható, hogy míg egyes esetekben támadólag, addig más alkalmakkor inkább segítő szerepkörben lépnek fel. Ez a fajta kettősség a hasonló lények leírásakor általános jelenségnek tekinthető, hiszen a velük kapcsolatos képzetek is általában többrétűek voltak a korabeli emberek fantáziájában. Paulus Diaconus langobard szerzőnél például meg-

A Kölked-Feketekapu B. temető 85. sírjának rekonstrukciós rajza

jelenik egy leírás Gunthram frank királyról, melyben a lélek és a szerencse egyértelmű elősegítőjeként szerepel a kígyó: Az uralkodó álma során a szájából mászik ki a pikkelyes lény – ez egyféle alteregója az uralkodónak –, és az mutatja meg a rejtett kincs helyét. A kígyó egyébiránt megjelenik a korabeli nevekben, de magának Wotannak is a tisztelt állatalakjai közé tartozhatott (egyres esetekben hasonló formát is felölthetett az istenség lelke). A 6–7. századból szerencsés módon ismerünk teljesen épp állapotban megmaradt koporsókat és sírköveket is, melyeken egy testtel és két kígyófejjel díszített figurák őrzik a halottak nyugalmaát. A védő-óvó funkció érhető tetten egyes, a korszakba tartozó ötvöstárgyakon (főként ruhakapcsoló tűkön) ábrázolt hasonló lények esetében is. Ilyenkor a hüllőszerű lények az emberi figurák feje körül vannak ábrázolva.

A féreg/kígyószerű állatok a kora középkori germán kultúrkör csekély számú elbeszélő forrásaiban is megjelennek, azonban már nem csak segítő lényekként (miként az a kölkedi csat esetében is valószínűnek tűnik). A népvándorlás korára visszavezethető beszámolók egy jelentős részének az emberi világgal szembenálló, gonosz erőt képviselik a sárkányok. Ezek megjelenésükben akár az írott kútfők beszámolóit és megnevezéseit, akár a képi ábrázolások alapján is jelentősen eltérnek 20. századi sztereotípiáinktól. Az antikvitás magaskultúráihoz hasonlóan a germán csoportok és később a viking közösségek is a sárkányalakok egy részét hatalmas kígyószerű lényekként képzették el. Akár a kései lejegyzésű Nibelung-ének alapjait is képező mondák vagy a már említett és a címben is szereplő *Beowulf-ének* sorait vizsgáljuk, ezeknek egyaránt közös jellemzői az alábbiakban ragadhatók meg: az embereket háborgató szörnyek nem szárnyas formában jelennek meg, hanem gyakorta tekergőző mozgásuk révén féreg/kígyószerű alakot öltenek. A források is előszeretettel nevezik őket féregnek, vagyis az idézett angolszász hősné szóhasználatával *wyrmnak* (mellette a *draca* alak is megjelenik a fenevad kifejezésére). További hasonlóságot jelent a két elbeszélés között, hogy ezek a „sárkányok” előszeretettel öröködnék egy-egy nagyobb, régebb óta felgyűjtött kincs felett elhagyatott üregekben, így a tolkieni Smaughhoz hasonlóan az emberi kapzsiság és főszevénység megszemélyesített kifejezőivé is válnak. A Sigurd-történet legkorábbi képi megjelenéseiben, a hatalmas kövekre vésett jelenetsorokon is egy hosszan tekergőző kígyóként ábrázolják Fafnir sárkányt. A legendás állatok átalakulása és továbbfejlődése feltehetően részben a kereszténység egyik hatásaként értékelhető. A

tűzokádás például ilyen attribútumnak tekinthető, mely már a *Beowulf-ének* lejegyzésének korához (11. század), a mű keresztény szerzőjének világképéhez tartozhatott hozzá. A klasszikus keresztény középkorra kifejlődő állatalakok bár utat találtak a népmondákba és hitvilágba is, azonban a régebbi korok klasszikus sárkányait még a Grimm testvérek mondagyűjtései is megörökítették. Ezekben az elbeszélésekben a szárnyakkal ábrázolt repülő szörnyetegek mellett ugyanúgy jelen vannak az úgynevezett *Lindwurmok*, melyek egyértelműen a korábbi germán hagyományokat tükrözik vissza.

A germán hősnékek sárkányai tehát a népvándorlás korában és az azt követő évszázadok során a germán csoportok képzeletvilágában a kígyókhöz és az óriási férgekhez állhattak közelebb, semmint a ma ismert repülő szörnyekhez. A kölkedi csat készítője feltehetően ismerhette ezeket a képzeteket, és hátrahagyott alkotásán is számos tanújelét adta annak, hogy az északi ábrázoláskultúra is a mesterfogásai közé tartozott. A kis felület és egy történet bizonyos fázisainak egyetlen képbe sűrítése azonban egyáltalán nem tehetné lehetővé számára, hogy a mitikus szörnyet nagyobb méretben ábrázolja. A sárkány/gyíkkal küzdő hős elve elrendeltetett, akár sorsszerű bukása a kevés írott forrásanyag ellenére is egyértelműen ennek az elbeszélő kultúrának a részét képezte. Jelen esetben feltehetően egy ilyen történetet örökíthetett meg az egykori készítő, melyet bajos lenne a kevés ismert elbeszélés egyikével azonosítani. A klasszikus panelek és képek azonban mind ezt a lehetőséget erősíthetik. A lehetetlen feladatok, az emberi erőt meghaladó túlvilági hatalmakkal folytatott, eleve elrendeltetett harc egyfajta erőt sugárzó és szerencsét hozó szimbólumai lehetnek a 6–7. századi Avar Kaganátusában élő, ugyanakkor a korabeli germán kultúrkörhöz tartozó asszonynak is. A korszak sárkánygyíkja képi megjelenésével még halála után is őrizte egykori „gazdájának” legféltettebb kincsét, számos fejtörést okozva a későbbi korok kutatóinak.

6–7. századi brakteáták a kígyó-/féregszzerű lények ábrázolásaival

A SELYEMŰT ÉS KELET-EURÓPA A 6-9. SZÁZADBAN

AZ oroszországi múzeumokban számos olyan régészeti leletet őriznek, amely Európa és a Kelet közötti régi kapcsolatokról tanúskodik. Ez nem meglepő, hiszen az Orosz Birodalom a 18–19. század folyamán lépésről lépésre kiterjeszkedett olyan területekre, amelyek a régmúltban kapcsolatban voltak az egykori Selyemúttal, vagy ahol annak egyes szakaszai áthaladtak. Ilyen útszakaszok voltak Közép-Ázsiában, a mai Tádzsikisztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Kazahsztán, Türkmenisztán területén, avagy a Kaukázusban. A hegység nyugati részén, a hegyi átkelők környékén több olyan lelőhely is található, amelyek leletei erőteljes keleti kapcsolatokat jeleznek.

A legismertebb közülük talán Moszcsevajá Balka (a „Csontváz-völgy”), amely a Kubány egyik mellékfolyója, a Bolsaja Laba (Nagy-Laba) folyó felső folyásánál található, közel a vízválasztó gerinchez és a hágókhoz. A lelőhelyet a 19. század vége óta tanulmányozzák, azóta több expedíció révén jelentős anyag gyűlt össze, kezdetben külön kisebb gyűjteményekben. Ma a leletanyag egy része a szentpétervári Ermitázsban látható. De már akkor is megismerkedhetünk ezekkel a leletekkel, ha nem utazunk el személyesen Pétervárra, a múzeum honlapjának segítségével

ugyanis virtuális látogatást is tehetünk itt: https://hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/buildings/locations/room/B10_F1_H57_1.

E temető különlegessége, hogy a sírokat egy sziklafalban található repedésekben, üregekben alakították ki, megfelelő méretű sírkamrává alakítva azokat, majd a holttest behelyezése után befalazták ezeket (a múzeumi fotókon jól látható

Süveg Moszcsevajá Balka lelőhelyről

A Bolsaja Laba folyó, melynek felső folyásánál található Moszcsevajá Balka

egy ilyen sírkamra rekonstrukciója is, az ott nyugvó holttesttel). A lelőhely másik különlegessége az eltemetettek viszonylag jó állapotban megmaradt ruházata. Ez a magashegyi klímának, azon belül is a völgy sajátos mikroklimájának köszönhető, amely egyenletesen hűvös és viszonylag száraz levegőt biztosított ehhez. A férfiak és nők jellegzetes felsőruházatát láthatjuk több tárlóban is: hosszú köpeny, kaftán (díszes gallérral, gyapjúbéléssel), fejfedő, pártá, csizma, cipő, bőrkesztyű, de a leletanyagban olyan miniatűr ruházat is van, amelyet valószínűleg játék babákra húzhattak. A felnőtt felsőruhák jelentős részét selyemszövetekkel díszítették, amelyeket távoli vidékekről szállítottak ide: Közép-Ázsiából, Kínából, valamint a Bizánci Birodalomból. Ahhoz képest, hogy nem előkelők temetkeztek ide, feltűnően sok a selyem. Ezt nyilván külföldi kereskedők hozták ide. Az is biztos, hogy legalább Közép-Ázsiáig, illetve Szogdiáig [a mai Aral-tó vidéke – a szerk.] vissza tudjuk követni a selyem egy részének útját, de akár Kínáig is. A kínai kapcsolatokat még egy további fontos lelet bizonyítja: egy papírdarab, amelyen kínai írással

készült feljegyzés olvasható: egy kereskedő kiadásairól és bevételeiről készített elszámolás. A leletanyagot a 8–9. századra kelteznek.

Azonban nem ez az egyetlen ilyen leletanyagot tartalmazó lelőhely a Kaukázus nyugati részén. Szintén a magashegyes területeken máshol is kerültek elő selyemszövetek temetkezésekből, például Hászautból, illetve Podorvannaja Balkáról (ezek ugyancsak a 8–9. századra, illetve a 10–11. századra keltezhetők). Ezek a lelőhelyek hegyi átkelők/hágók közelében találhatóak. Azt feltételezhetjük, hogy az itt sírokba került selymet a lakosság a kereskedőknek tett szolgáltatásokért kapta cserébe: a helyiek részt vehettek a teherszállításban, átvezették a karavánokat a nehéz hegyi útszakaszokon, s védelmet biztosítottak a kereskedőknek. A nem helyi eredetű selyemszövetek túlnyomó része szogd, kínai és bizánci műhelyekből származott, ebből úgy tűnik, hogy ezeket a kelméket a keleti (türk és szogd), valamint a bizánci követektől, kereskedőktől egyaránt kaphatták a helyiek, és ez azt is jelzi, hogy ezek a területek egymással közvetlen kapcsolatokat tartottak fenn. Roppant érdekes ugyanakkor, hogy a perzsi eredetű

Köntös
Moscsevaja
Balka lelőhelyről

Egyujjas
kesztyűk
Moscsevaja
Balka lelő-
helyről

Harisnya
Moscsevaja
Balka lelő-
helyről

Az egyik Moschevaja Balka-i sír rekonstrukciója az Ermitázsban (© Hermitage Museum)

szövetek gyakorlatilag hiányoznak. A forgalom ezeken a hágókon tehát eléggé rendszeres lehetett.

A kaukázusi lelőhelyek alapján tehát tudjuk, hogy a Selyemútnak ez a szakasza intenzív használatban volt a 8–9. században. De ennél már korábban is számolhatunk ezzel, hiszen a 6. századból van olyan írott forrásunk is, amely bizonyítja, hogy volt erre áruforgalom.

II. Jusztinosz bizánci császár (ur. 565–578) követe, a kilikiai Zémarkhosz a Türk Birodalomból diplomáciai küldetéséről visszatérve éppen ezen a vidéken utazott keresztül. A követ beszámolója szerint az útjuk az Emba, az Urál (Jajik) és a Volga folyókon vezetett keresztül. Innen délnyugatnak fordulva elérték a Kubány völgyét, majd az alánok földjén keresztül a Kaukázus nyugati részét. Ezt követően valahol arrafelé jártak, ahol az említett Moschevaja Balka lelőhely is található.

A hegyeken átkelve végül leereszkedtek a Fekete-tengerhez, ahol hajóra szállva folytatták útjukat Konstantinápoly felé. Ez a követjárás valamikor 570 körül történt, éppen a bizánci–türk barátkozás éveiben. Ez a barátkozás, amelyet java részben a Perzsa Birodalommal szembeni közös érdek segített elő, az 570-es évek közepéig volt a legélénkebb, utána bár alábbhagyott, de körülbelül a 7. század közepéig még kitartott. A közvetlen kapcsolatoknak a belső-ázsiai türk hegemonia megszűnése vetett véget véglegesen. Ebben az időszakban a bizánciak tudása fontos és új ismeretekkel bővült Belső-Ázsiáról és a Selyemút térségéről. A követségek küldése mindkét fél részéről rendszeres volt, a türköktől érkezők pedig selymet is bőségesen hoztak magukkal.

De vajon miért éppen itt vezetett az út, és milyen nagyobb úthálózatba illeszkedett a Kaukázus nyugati része? Annak ellenére, hogy az átkelés a magashegyi szakaszon eléggé nehézkes volt és nagyban függött az időjárástól is, mégis roppant előnyös volt: egyrészt így lehetett elérni a legrövi-

Légi felvétel Sarkel romjairól az 1930-as években

debb úton a Volgától a Fekete-tengert, másrészt pedig a bizánciak így tudták a legrövidebb úton kikerülni korabeli legfőbb ellenségüket a perzsa Szászánida Birodalmat. A Selyemút délebbi, fő útszakaszai ugyanis ennek a birodalomnak a területén vezettek keresztül, és a 6–7. században a Bizánci és a Szászánida Birodalom nagyon gyakran háborúban állt egymással. Értelemszerűen a perzsákkal ellenséges bizánciak (és az ugyancsak a perzsák ellenfeleinek számító türkök) követei nem tudtak ezeken a délebbi útvonalakon közlekedni.

Ráadásul a bizánciak a Kaukázus északnyugati részét uraló alánokkal általában baráti kapcsolatban voltak, területükön gond nélkül át tudtak haladni. Van példa arra is, hogy a Konstantinápolyból induló követség a Fekete-tenger északi partján szállt partra, onnan pedig szárazföldön folytatta útját, északról kikerülve a Kaukázust. Ez azonban hosszabb utazás volt, már

Cimljanszk mellett feltárt kővár rekonstrukciója

Cimljanszk mellett feltárt kővár romjai

Az Ermitázs-komplexum Szentpéterváron, ahol a Moscsevaja Balka-i leleteket is őrzik

a Don és a Volga közötti steppe vidék is száraz terület volt, ember, állat számára különösen megterhelő, főleg nyáron, ráadásul az éppen uralmon lévő és itt legeltető nomád törzsszövetségek jóindulatát is meg kellett szerezni. Ezért egyértelműen a kaukázusi út volt a legelőnyösebb.

Néhány évtized múlva azonban komoly változások következtek be. A Szászánida Birodalmat a 7. század közepén az arabok döntötték meg, akik a perzsák örökébe lépve hamarosan a bizánciakkal is háborút kezdeményeztek. Bizánc korábbi szövetségesét, a Türk Birodalmat pedig a kínaiak hódították meg (előbb annak keleti, majd később nyugati felét is), így a 7. század közepétől a Selyemút jelentős része már közvetlen kínai ellenőrzés alá került. Később, a 8. század első felében az arabok már próbáltak kelet felé is terjeszkedni, Belső-Ázsia irányába, itt azonban a kínaiakkal kerültek

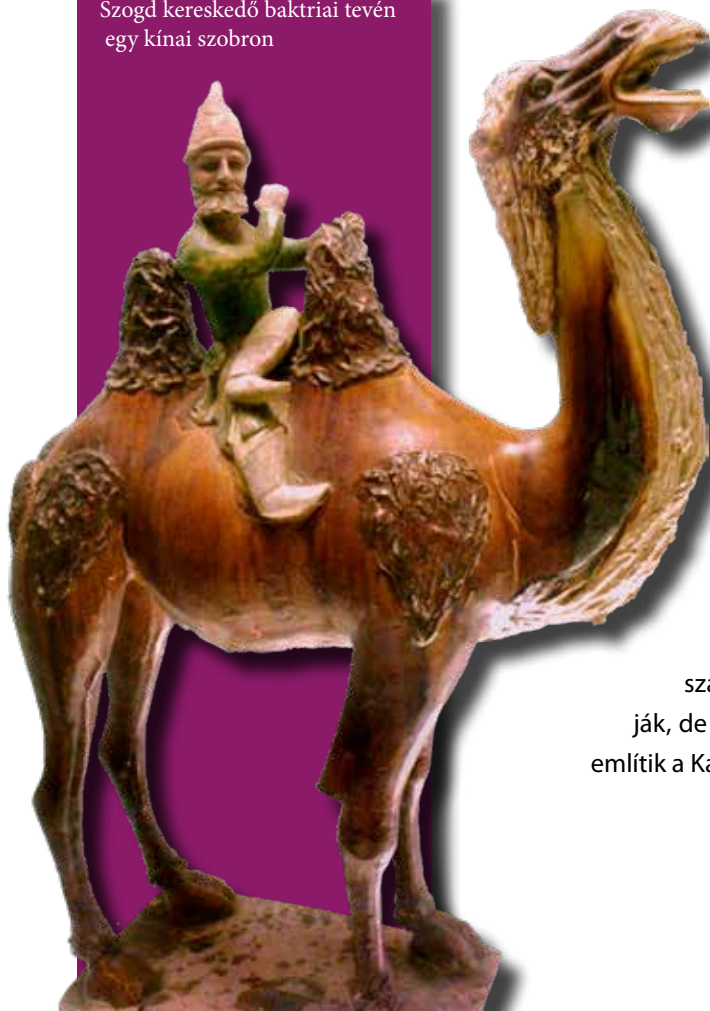

70

© 视觉中国

Szögd kereskedő baktriai tevéén egy kínai szobron

szembe. Ekkoriban a kelet-európai steppéken pedig a kazárok szerveztek erős törzsszövetséget, amely a 7. század második felére hatalma alá vonta a Kaukázus északi oldalát, és a Volgától a Dnyeperig terjedő területet. Kazária, illetve a Kazak-steppe nomádjai észak felé útját állták az arab terjeszkedésnek. A 8. század végétől az arabok azonban már többnyire békés kapcsolatokat kerestek északi szomszédaikkal. Ennek eredményeként virágzó kereskedelem alakult ki az iszlám világ északi határainál, amelynek az egyik központja éppen a Kaukázus volt. A délről érkező ezüst és az északról érkező prémek e térségben cseréltek gazdát. Ekkor már Perzsia felől is érkeztek textíliák e területekre, de nem a Kaukázus nyugati, hanem jóval inkább keleti hágóin keresztül. Azonban a keleti Selyemút forgalma sem szűnt meg. A 8–9. századi kaukázusi leletek ezt az élénk kereskedelmet jól mutatják, de a 9–10. századi arab és perzsa földrajzi leírások ugyancsak említik a Kazáriát Közép-Ázsiával összekötő kereskedelmi utakat.

Szogd kereskedő kínai szobra a Tang-dinasztia korából (618–907)

A kazárok a kereskedelmi vámokból fontos bevételekhez jutottak, amelyekkel törzsszövetségüket hosszú ideig fenn tudták tartani. Mivel területükön találkozott egymással az észak–déli Prémút (amely a tajgaövezet prémes állatainak értékes bőrének kereskedelmére épült), valamint a Kínát a Mediterráneummal összekapcsoló kelet–nyugati Selyemút, központjukat is áthelyezték a Kaukázusból a Volga-deltához, ahol természetes kereszteződési pontja volt ezeknek az utaknak.

A kazár korszakból további nyomait is ismerjük a keleti kapcsolatoknak. A Don folyónál épült Sarkel várának (amely egyúttal az ott húzódó kereskedelmi út fontos állomása is volt) 9. századi feltárási rétegében egy papírdarabkát, valamint egy elefántcsontból faragott sakkfigurát is találtak a régészek. Míg az előbbi egy szamarkandi műhelyben készülhetett a 9. században, az utóbbi egy szogdiai munka, amelyet a 7. századra kelteztek. Mivel a vár 840 körül épült, ez utóbbi tárgy is csak azt követően kerülhetett oda. A Don és Donyec környéki 8–10. századi temetőkből (Jutanovka, Cimljanszk-jobb parti erőd, Bolsaja Orlovka, Dmitrijevka) olyan bronztükrök is napvilágot láttak, amelyek párhuzamai keleten találhatók meg. Feltételezhető, hogy ezek kereskedelmi áruként vagy ajándékként kerültek a kelet-európai lakossághoz. A temetkezésekben gyakori kauricsigák szintén nagyobb részben keleti irányból érkezhettek (kauri díszek a fentebb említett Moszcsevaja Balka-i leletek között is láthatók).

Végül meg kell említeni a tevéket is, amelyek keleten, a Selyemút térségében a teherszállítás bevált eszközei voltak. Tevecsontokból és tevét ábrázoló rajzokból arra következtethetünk, hogy a Volgától keletre is alkalmazták őket. A Don melletti Majackoje várának egyik kövén, valamint a Donyec-vidéki Podgorovo lelőhelyen előkerült csonttárgyon ábrázolt kétpúpú, úgynevezett baktriai tevék Közép- és Belső-Ázsiában őshonosak. Mindkét rajzon ember vezeti őket, az egyik mellett (mögött) egy kocsis ábrázolása is látható.

A régészeti leletek és az írott feljegyzések alapján tehát joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a Selyemút nemcsak a Római Birodalmat és a Mediterráneumot kötötte össze Ázsiával, hanem az attól északabbra fekvő területeket is. Azokon a helyeken is jócskán éreztette a hatását, amelyeket az ókorban és a középkorban a barbár világ részének tartottak.

Ékszerek alapanyagául szolgáló kauricsiga

HR Interjú

Pénzek színes világa, és ami mögötte van

72

Tóth Csaba, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának régész-numizmatikusa, számos tudományos és tudományos-ismeretterjesztő írás, s nem mellesleg a *Határtalan Régészet* rendszeres szerzője, nemrégiben új oldaláról mutatkozott be. Fél évvel ezelőtt *Pénzek színes világa* címmel vlogot indított, amelynek eddig több mint 170 része került fel a Magyar Nemzeti Múzeum Facebook-oldalára és YouTube-csatornájára. A videókról és az ezek alapján összeállított és a napokban megjelenő könyvről kérdeztük a szerzőt:

HR: Igen szép teljesítmény több mint öt hónapon keresztül minden áldott nap elkészíteni egy videót. Hogy kezdődött?

T. Cs.: Amikor március közepén kiderült, hogy mindenki „házi őrizetbe” vonul, és a Magyar Nemzeti Múzeum várhatóan hónapokra bezárja kapuit mindenkitől jogosan várták el, hogy otthon is dolgozzon, sőt, lehetőség szerint minél több online tartalmat készítsen. Ennek ugyanis üzenetértéke volt: a múzeum fizikailag zárva ugyan, de nem szűnt meg.

HR: Eddig értem, de miért éppen videók lettek? A Nemzeti Múzeum a honlapján és Facebook-oldalán eddig is elég aktív volt, rendszeresen jelentek meg a kollégáid írásai, nem lett volna elég, ha oda írsz időnként?

T. Cs.: De, sokkal egyszerűbb lett volna. Viszont már régóta téma volt köztünk Kiss Erika kolléganőmmel, hogy indítani kéne egy videósorozatot, a középpontban egy-egy kiemelt műtárggyal. Megmondom őszintén, hogy ebből talán soha nem lett volna semmi, ha nem kényszerít rá bennünket a járvány.

HR: Egy dolog az írás, más dolog a videóképzés. Azért ehhez technikai felszereltségre is szükség van, amivel nem mindenki rendelkezik otthon.

T. Cs.: Való igaz. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy ebben a tekintetben az átlagnál magasabb a technikai felszereltségünk, ami azért jórészt a könyv-

kiadói tevékenységünkkel függ össze [Csaba a Martin Opitz Kiadó vezetője – a szerk.], így rendelkezésre állt a szükséges számítástechnikai hardver (egy digitális fényképezőgép formájában), mind pedig a szoftver.

HR: Hogy készültek az első filmek?

T. Cs.: Kommunikációs főosztályunk ellátott bőven tanácsal. Egy film hossza ne haladja meg az egy percet, csak az elején mutakozzam személyesen, a többi részben a képanyag domináljon. A tanácsokból csupán az egy percet nem tudtam elfogadni, mert nem éreztem elegendőnek, így kiegyeztünk 3–5 perc hosszúságban. A címet sem keresgéltek sokat, hamar kialakult a *Pénzek színes világa*. Az első felvétel viszont 17 perces lett. Megvolt hát az első tanulság: le kell írnom a szöveget, különben, nem tudom tartani az időhatárt, így lett egy-egy videó anyaga végül 3-4000 „leütésnyi” szöveg. A többi már könnyen ment, néhány nap alatt kialakult a rendszer.

HR: Mennyi időbe telt egy-egy film elkészítése?

T. Cs.: A nézők ugyan csak pár percet látnak, de ennek elkészítése valójában 3-4 órás munka volt. Megírom a szöveget, ami egyben forgatókönyv is, hiszen ebben jelzem a képhivatkozásokat is, esetleg egy-két adatnak még utánanézek, képeket válogatok. A felvétel maga pár perc

csupán, még akkor is, ha rontok és újra kell venni. Azután jön a képszerkesztés, a filmek vágása, ez is hosszútól és komplexitástól függően 1-2 óra. Ezekben egyetemista fiam, Bálint és a feleségem, Bertók Kriszta segített.

HR: Ezek szerint szabadság alatt is folytattad a filmezést?

T. Cs.: Úgy éreztem, hogy annyi téma van még a tarso-lyomban, hogy egyelőre nem állhatok le, gondoltam, augusztus 31-éig folytatom a „Napi Csabit”, ahogy Zsuzsi, egyik ismerősünk kislánya elnevezte. Rengeteg pozitív visszajelzést kaptam a nézőktől is. Ezt követően álltam csak át a heti egy alkalomra, hiszen a múzeumi munkakezdéssel lett elég egyéb feladatom, a mindennapi filmezés ebbe végképp nem fért bele.

HR: Meséj arról, milyen tematikájú filmek születtek?

T. Cs.: Megpróbáltam minél nagyobb területet átfogni, de nyilván befolyásolt szakmai előképzettségem. Középkorász régész vagyok, így főleg a középkor pénztörténetével foglalkozom. Azért az utóbbi években elkalandoztam az újkori magyar uralkodókoronázások numizmatikai tárgyi anyaga felé, de nagyon érdekel a kaliforniai aranyláz története is, főként a magyar származású „aranyásók” miatt, de vonz a műtárggyűjtés kultúrtörténete is. Mivel az MNM Éremtárában a „B” gyűjteményi egységet kezelem, amely a Magyarország és az egész világ fém-pénzeit tartalmazza a középkortól napjainkig, ideértve a verőszerszámokból álló gyűjteményt is, valami kevés fogalmam minden korszakról van.

HR: Tudom, nehéz kérdés, de egy részt emelj ki, amelyet valamiért a „legnek” tartasz! Nem annyira a legnézettebb, hanem inkább a személyes kedvenced érdekel.

T. Cs.: Talán a forint pénzrendszer ritkaságairól, illetve egy 1947-ben és 1949-ben folytatott pénzhamisítási ügyről szóló két videót emelném ki. Nem középkor, hanem a közelmúlt és részben a jelen történetei ezek, ennek ellenére hihetetlenül izgalmas mindkettő.

HR: Magától adódik a következő kérdés: milyen nézettséget ért el a vlog?

T. Cs.: A *Pénzek színes világa* alapvetően két platformon jelent és jelenik meg, ahová minden este 3/4 8-ra töltötte fel őket Misák Bianka kolléganőm: a Magyar Nemzeti Múzeum Facebook-oldalára és YouTube-csatornájára. Később az MNM honlapján is létrejött egy külön fül alatt, majd megszületett a Facebookon és a YouTube-on egy-egy önálló *Pénzek színes világa* oldal. Az összes platformon a nézettségek száma már meghaladja a 300.000-t, alig néhány esetben maradt

ezer alatt a megtekintések száma, jellemzően a Habsburg uralkodóinkkal kapcsolatos témák nem arattak nagy sikert. Több mint 170 film után elég jól lehet érzékelni, mely témák vonzzák legjobban az érdeklődőket. Főleg a kincsek, főként, ha azok kapcsolódnak a napjainkban oly divatos közösségi régészethez. A miskolci Herman Ottó Múzeum önkéntes fémkeresőskökből álló csapata által 2019 nyarán megtalált abaújívári leletet bemutató film toronymagasan vezet: több mint tízezer megtekintéssel, de a tatárjárás kori lelethorizont, az MNM közösségi régészeti programjának Esztergom környéki felfedezései, valamint a brassói városháza pincéjében a 19. században előkerült verőtövek története is háromezer feletti megtekintést ért el.

HR: Mik a további terveid?

T. Cs.: Elsősorban folytatni a filmeket tovább, hiszen mindig akad egy-egy új, pénztörténeti témájú felfedezés, amivel érdemes foglalkozni. Ennek jó példája a közelmúltban előkerült simontornyai kora újkori éremlelet, amelynek bemutatásához a leletet feldolgozó K. Németh András és Varga Máté minden segítséget megadott. A legfontosabb viszont az a könyv, amely a vlog alapján jelenik meg hamarosan. Mivel leírtam a filmek szövegét, viszonylag egyszerűnek tűnt ebből egy válogatást készíteni. Végül 109 videó anyagából lett összegyűrva kerekén 100 történet, 11 tematikus egységbe szerkesztve. (Valójában 99, mert bekerült egy kakukktojás is, amelyről eddig még nem készült film.) Az alapelv az volt, hogy kevés szöveg, sok kép, így az illusztrációk száma 224 oldalon meghaladja az ezret. Alapvető különbség a filmekhez képest, hogy egy-egy történetet bemutató oldalpár közepén mindig szerepel egy kiemelt műtárgy, amely köré a történet épül. A szerkesztésnél derült csak ki, hogy azért nem egyszerű történet összehozni egy ilyen jellegű könyvet, hiába áll rendelkezésre a szöveg és a képanyag. Ha nem áll mellettem Borbély Judit grafikus, aki jócskán túlteljesítve vállalásait, már-már szerkesztőként tett olyan jellegű megjegyzéseket, amelyek még engem is megleptek, továbbá feleségem és kedvenc szerkesztőm, Kriszta nem önti formába az anyagot, még mindig dolgoznánk rajta.

HR: Mikor vehetik kezükbe az olvasók?

T. Cs.: A kötet már nyomdába van, sőt, ki is van nyomva, november közepétől már megvásárolható a Martin Opitz Kiadó webáruházában és a könyvesboltokban.

ÉLETRE KELTETT ARCVONÁSOK KELTETT TÖRTÉNETEK

74

A koponyától az eleven arcig

A szobrászi arcikonstrukció lényege az arc lágyrészeinek visszaépítése a koponyára. A munka főbb lépéseit egy fiatal ókori egyiptomi nő koponyáján mutatjuk be:

Hortesznaht múmiája az Ahmim városához kötődő Kr. e. 3. századi temetkezési együttesekhez kapcsolható, amelybe nagyrészt a helyi Min-templom papságának tagjait temették. A Budapest Múmia Projekt keretében a fiatal nő koponyájáról készített CT-felvételek révén Hortesznaht egykori arcvonásait több mint kétezer év elteltével sikerült megeleveníteni.

A CT-felvétel 3D-s modelljén a múmia fejéről csak a csontrészeket (ami tulajdonképpen maga a koponya) választottuk ki, és azokból egy digitális modellt hoztunk létre (1–2. kép). A 3D modell képén jól látszik az agykoponya hátrafelé megnyúlt alakja, a nőiesen domború homlok, az ívelt nyakszirt és az

A koponya alapján felépített tudományos szobrászi arcikonstrukciók segítségével az egykor élt emberek visszakapják „valóságos” arcukat és „mesélni kezdenek”. Mesélnek a legendás Szent László király ismeretlen „hétköznapi” arcáról; Mátyás király „Janus arcú” tudós püspökének „valós” arcmásáról és hiteles korabeli ábrázolásának felfedezéséről; arról, hogy hogyan vált Semmelweis a 19. századi magyar orvoslás ikonjává, de akár egy fiatal nőről is, aki mit sem sejtve lubickolt egykor az ókori Nílus kék vizében...

erősen előreálló felső fogor. A koponya arányai és formai jellegzetességei már előreve-títik az arc alapkarakterét.

Első lépésként nem invazív, úgynevezett *rapid prototyping* (RP) eljárással másolatot készítettünk a múmia koponyájáról, hogy azon végezhesük el a szobrászi arcikonstrukciót.

A CT (computer tomográf) orvosi képalkotásra használt, térbeli adatokat megjelenítő eszköz. A hagyományos röntgenfelvétel technikáján alapszik, azonban nem csak egy irányból világítja át a tárgyat. A CT-felvételkor a „röntgencső” forog a vizsgált tárgy vagy személy körül, a hossz tengely mentén. A művelet végén részletesen megkapjuk az adott modell teljes keresztmetszetét.

1–2. kép: A koponya CT-felvételből rekonstruált 3D modellje

A koponya műanyagból készített másolatán a lágyrészek vastagságának megfelelő méretű töviseket rögzítünk az antropológiai mérőpontokon (3. kép). Ezek a szobrászi mintázási folyamat során mindvégig tapinthatók maradtak. A fejtartást a koponya vízszintes helyzetbe állításával adtuk meg. A nyakizmok fejlettségét és irányát a nyakszirtcsont reliefjei alapján következtettük ki. Az izmok közül elsőként a nyakizmokat, majd a rágóizmokat mintáztuk meg plasztilinből [a plasztilin egy glicerinnel képlékennyé tett gyurmatípus – a szerk.].

Az orr szélességét az orrüreg szélessége és alakja alapján határoztuk meg. A porcos orrhát alakja követi az orrcsontok és a felső állcsont homloknyúlványának formáját. A csontos formák szerint az orrhát keskeny, kiemelkedő és enyhén ívelt lehetett (3. kép). A szemgolyók méretét a szemüreg nagysága és mélysége alapján becsültük. A szemrés irányát a szemzugok helyzete adja meg, melyek a szemüreg peremén a szemhéjfüggesztő szalagok tapadási pontjánál találhatóak. Hortesznaht esetében a szemrések kissé a külső szemzugok irányába lejtnek, a szemhéjak fölött gyenge másodlagos szemredő látható (4., 6. kép).

A mimikai izmok rétegről rétegre történő pontos visszaépítése azért lényeges, mert irányuk, méretük és lefutásuk közrejátszik a száj, valamint az áll egyedi formájának kialakításában (4. kép). A száj formáját és teltségét több tényező együttesen – úgy, mint, a fogmederi nyúlvány előreállása, a szájhoz vezető izmok iránya és tömege, a fogsorív alakja és a fogak mérete – alakítja ki. A szájformát a „harapási forma” is befolyásolja. Hortesznahtra az úgynevezett „mély harapás” volt jellemző, azaz a felső fogsor jóval előreállóbb az alsónál, így záródáskor teljesen elfedi az alsó fogsort. Az ajkak közepesen teltek, s a nagy

A rapid prototyping, vagyis a gyors prototípusgyártás a háromdimenziós képalkotás kézzelfogható eredményének előállítását jelenti, amikor a tervező- vagy modellezőprogramban megrajzolt testek valamilyen háromdimenziós modellező technikával elkészülnek. Koponyamodellünk esetében a háromdimenziós nyomtatás (3 DP) technikát alkalmaztuk.

3. kép: A szemek üvegből készülnek. A külső orr viaszból felépített porcos váza megadja az orrhát kontúrját és az orrcsúcs helyzetét is

4. kép: A külső orr, a mimikai izmok és az agykoponyát beborító lágyrészek előzetes hálója plasztilinből készül

méretű metszőfogak a zárt ajkak mögül is előbukkannak (1–2., és 6. kép).

Az izmok felépítését a rekonstrukció szobrászi fázisa követte, amelynek során az arc formáit megmintázva a lágyrészeket bőrrel vontuk be. Az elkészült plasztilinmodellről végül szilikon-mintavétel után egy gipszöntvény készült, amelyet utolsó lépésként a bőrszín megfestésével Mäger Ágnes festőművész tett életszerűvé (5–6. kép). A haj és szemöldök rekonstrukcióját a nem és az életkor függvényében a történelmi kor és etnikum divatjának megfelelően akár több variációban is elkészíthettük volna, mivel azonban Hortesznaht esetében nem találtunk az egyéni hajviselet jellegére utaló biztos kiindulópontot, a tudományos hitelesség érdekében nem készítettük el a haj rekonstrukcióját.

A mumifikált test radiológiai vizsgálata során megfigyelt elváltozásokból a kutatók arra következtettek, hogy az egyiptomi mészáros okozta Hortesznaht halálát [a mészáros éleveszélyes, amely édesvizetből a szájon vagy a bőrön keresztül juthat be a szervezetbe – a szerk.]. A fiatal nő nem is sejtette, hogy fürdés közben korának legpusztítóbb betegsége leselkedik rá a Nílus kék vizében.

Vajon hasonlít-e a rekonstruált arc az egykor élő személyre?

A hasonlóságot ismert történelmi szereplők arckonstrukciójának és hiteles arcmásának egybevetése révén ellenőrizhetjük. A Semmelweis Ignác szülészorvos halálának 150. évfordulójára készült kiállításon az arckonstrukciója meglepő

5. kép: Hortesznaht arcreekonstrukciója élethű színezéssel. Kr. e 3. század, Ahmim; Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteménye (készítette: Kustár Ágnes és Vollmuth Krisztián, Magyar Természettudományi Múzeum, fotó: Kustár Ágnes és Végvári Zsófia)

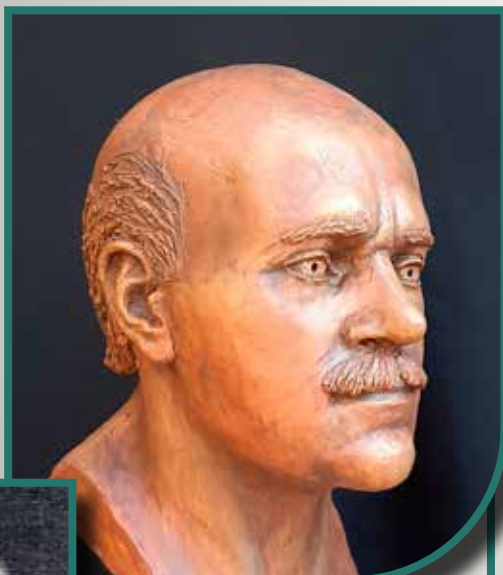

6. kép: Az elkészült arcreekonstrukció natúr gipszöntvénye

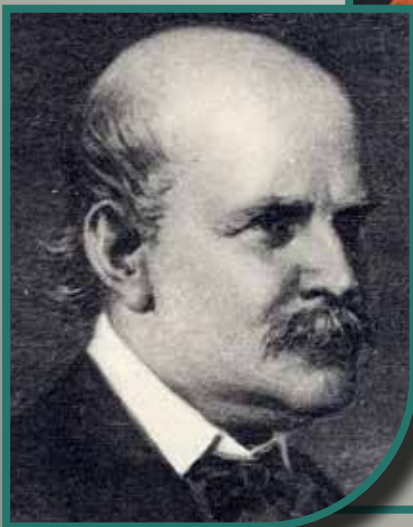
eredményt hozott (7. kép). Bár a rekonstruált arcvonások nagyfokú egyezést mutatnak a korabeli fotóval (8. kép), meglepő, hogy a legnagyobb eltérés a homlokon és a koponyatetőn mutatkozik. A tüzetesebb úgynevezett igazságügyi szuperimpozíciós vizsgálat kimutatta, hogy a fotót retusálták, ami nem volt szokatlan abban az időben, mégis kérdéses, hogy miért volt szükség Semmelweis amúgy is magas koponyájának további megmagasítására. A választ a 19. századi magyar orvostársadalom frusztrációja és kiútkeresése nyújthatja, mely során „igény” jelentkezett a nemzetközi szakmai elismertség megteremtésére is. Ehhez szükség volt egy olyan tudós orvosra, akinek ikonikus alakja méltán képviselhetette a magyar orvostudományt. Az imázs kialakításán buzgólkodó 19. századi „PR-szakemberek” a fotó retusálásával járultak hozzá a magas homlokú „olümposzi tudós” mítoszának megteremtéséhez, ami nem derült volna ki a modern arcreekonstrukció elkészítése nélkül.

Milyen új felismerésekhez vezethet az arcreekonstrukció?

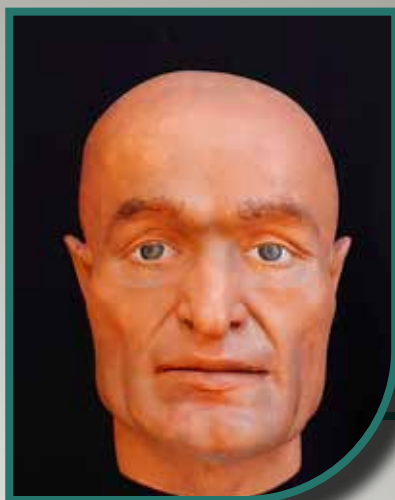
Mátyás király tudós püspöke, Janus Pannonius „új arca” is vegyes fogadtatásra talált (9. kép). A tudósok kételkedve fogadták a markáns arcreekonstrukciót, hisz az erőteljes, kissé durva arcvonások cseppet sem hasonlítanak az Andrea Mantegna által festett, közismert reneszánsz

7. kép: Semmelweis Ignác Fülöp (1818–1865) szobrászi arcreekonstrukciója (készítette: Kustár Ágnes és Balikó András, Magyar Természettudományi Múzeum, fotó: Kustár Ágnes)

8. kép: Semmelweis arcképe, 1860 (Fotográfia. Az eredeti példány elveszett. Reprodukció: Bruck Jakab: Semmelweis Ignác Fülöp. Bp., 1885. – első címloldal. A SOM Foto Archívumából)

9. kép: Janus Pannonius (1434–1472) szobrászi arckonstrakciója (készítette: Kustár Ágnes és Árpás Károly, Magyar Természettudományi Múzeum, fotó: Kustár Ágnes)

10. kép: Andrea Mantegna: Trasporto del corpo di San Cristoforo decapitato. (Részletek a freskóról. — Padova, Chiesa degli Eremitani, Cappella Ovetari, c. 1457). bal: A festmény közepén a háttérben álló fiatal sapkás férfi arca; jobb: A fiatal sapkás férfi arca és az arckonstrakció szuperimpozíciója. (fotó: Magyar Lóránt).

11. kép: A győri Szent László-herma (fotó: Szabó Béla)

12. kép: Szent László (1040–1095) szobrászi arckonstrakciója (készítette: Kustár Ágnes, Vollmuth Krisztián és Balikó András, Magyar Természettudományi Múzeum, fotó: Kustár Ágnes)

Janus-portrékra. Az arckonstrakció új tudományos kérdés elé állította a kutatókat: Vajon melyik lehet Janus igazi arca? A leírások szerint Mantegna személyesen ismerte és festette meg Janus Pannoniust, az arckonstrakció pedig 500 évvel a halála után készült. Amennyiben az arckonstrakciós módszer megbízható, mivel magyarázható, hogy a végeredmény ennyire eltér a még életében készült festményektől? A kérdést izgalmas nyomozás követte. Igazságügyi szuperimpozíciós módszerrel sorra megvizsgálva Mantegna megfestett alakjait, végül egy padovai freskón rábukkantunk a keresett „markáns arcú” emberünkre, akire korábban senki sem gondolt, hisz az arckonstrakciót megelőzően a kutatók nem is tudhatták pontosan, milyen arcot is kellene keresniük. Igazoltuk azt is, hogy a háttérben középen, az oszlop mögött álló piros sapkás ifjú arcvonásai szinte teljesen megegyeznek az arckonstrakcióval (10. kép).

A király hétköznapi arca

Szent László, Árpád-házi magyar királyról ugyan nem maradt fenn életében készült hiteles ábrázolás, azonban elképzelt legendás alakját számos középkori templom-freskón örökítették meg évszázadokkal később. A győri Szent László-herma jó 300 évvel László halála után készült, így az ötvösművész sem ismerhette a király arcvonásait (11. kép). Az aranyozott ezüstsóól készült, nemes arcvonású ötvösremek csodálatosan jelképezi az uralkodói szentséget. Ám a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár Látogatóközpontja számára készített arckonstrakció célja már nem a „szakrális király szimbólumának” megjelenítése volt, hanem a lovagkirály „világi arcának” megismerése (12. kép).

A hús-vér emberé, aki a csatában élen lovagolt, harcolt, izzadt, megsebesült, elfáradt, s lepihenvén egy szép magyar leány ölébe hajtotta fejét... Az elkészült arckonstrakció újabb kérdéseket vetett fel. Vajon hasonlít-e a rekonstruált arc a hermára? S ha nem, mire hasonlít a herma? Egyszer talán majd erre is fény derül.

Az arckonstrakciókról viszont az alábbi oldalon bővebben is olvashatnak: www.arckonstrakcio.hu

– Egy leprás férfi a 11. századból

Pálfi György – Kustár Ágnes – Scheffer Krisztina – Szikossy Ildikó – Pap Ildikó

Leprás férfi a Lászlófalva-Templomdűlő lelőhelyen feltárt temetőből

A Kecskeméttől mintegy 20 km távolságra található középkori Szentkirály település Árpád-kori és késő középkori temetőjének régészeti feltáráására Pálóczi-Horváth András régész vezetésével 1969 és 1990 között, több szakaszban került sor. A 409 feltárt sír többsége a temető Árpád-kori szakaszába tartozik.

Facies leprosa – krónikus leprafertőzést mutató 11. századi férfikoponya, Lászlófalva-Templomdűlő temetőjéből. A betegség következtében elpusztult és felszívódott a csontos orrüreg pereme, az elülső orrtővis és a felső állcsont fogmedri nyúlványa. A kórfolyamat során az orr elpusztult, az orrüreg kiszélesedett, a felső metszőfogak kihullottak, az arckoponya ellaposodott és besüppedt (MTM Ember-tani tár, 2010.10.06.)

Pálóczi-Horváth András megállapítása szerint a 79. számú sír – amelyből felnőtt (életkor becslése szerint

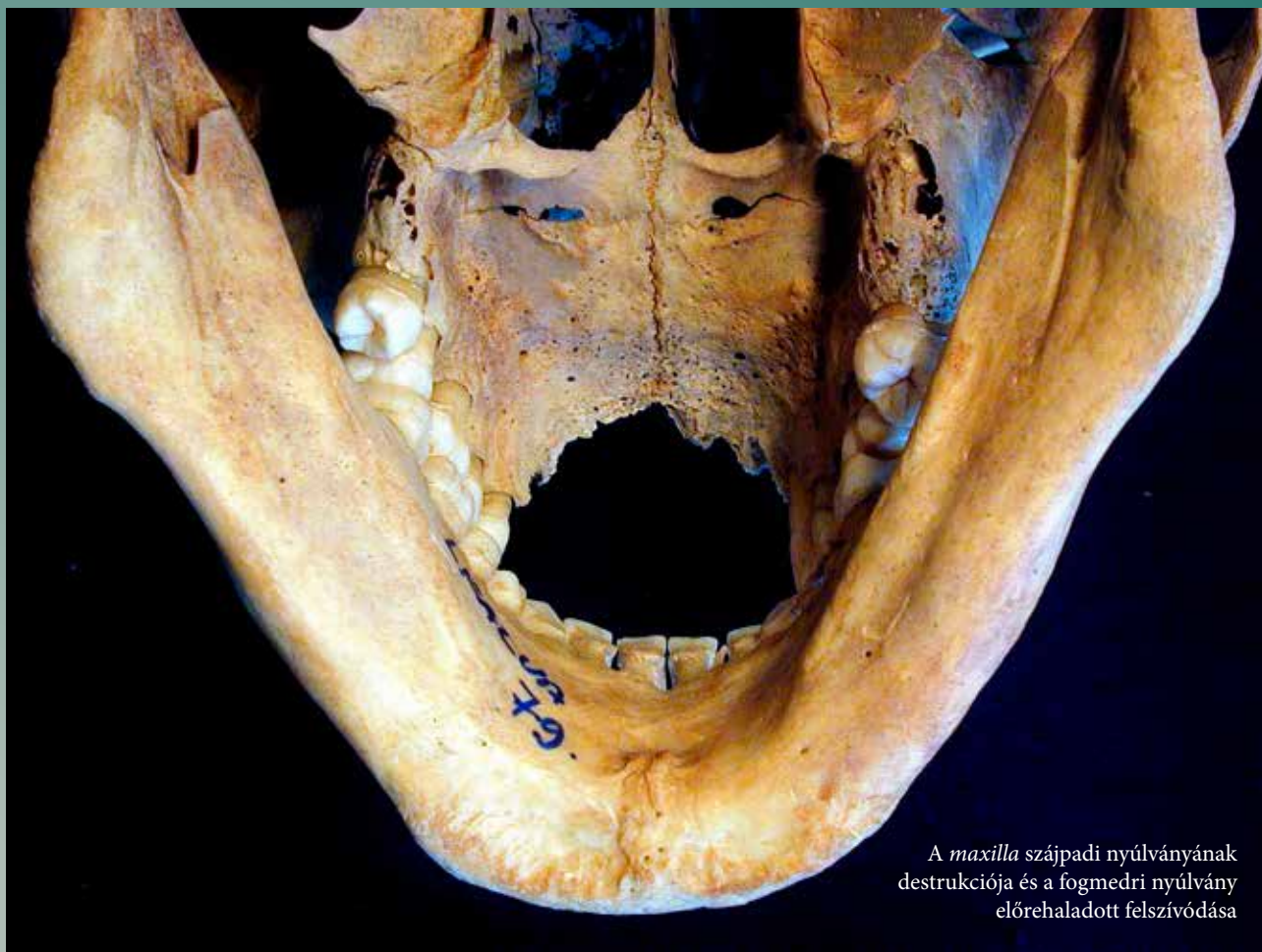
úgynevezett *adultus/maturus* korú) férfi jó megtartási állapotú váza került elő – a kora Árpád-korba, a 11. századra datálható. A maradványokat a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani tára őrzi (leltári szám: 2010.10.06.).

A sír korábbi bolygatása következtében sajnos a csontok nagy része (így a jobb combcsont és sípcsont, a kéz- és lábcsontok többsége) hiányzik. A maradványon a legfeltűnőbb kóros elváltozásokat a koponya mutatja. Legjellemzőbb a csontos orrüreg kiszélesedése, az elülső orrtővis, valamint az orrsövény életben bekövetkezett pusztulása. A felső állcsont, az úgynevezett *maxilla* szájpadi nyúlványának súlyos, gyulladásos folyamatra utaló destrukciója mellett a fogmedri nyúlvány előrehaladott felszívódása is megfigyelhető.

A fertőző megbetegedések paleopatológiai rekonstrukciója az utóbbi évtizedek kiemelt jelentőségű kutatási irányvonala volt mind a magyarországi, mind a nemzetközi paleopatológiai kutatásban. Természetesen elődeink is ki voltak téve a súlyos fertőzéseknek és azok krónikus változatainak. Az intenzív kutatómunka eredményeképpen számos specifikus, a csontokon jellegzetes elváltozást okozó fertőző betegséget (közte az úgynevezett mikobakteriális fertőzéseket és treponematózisokat) sikerült kimutatni a történeti embertani népségek csontmaradványain.

Ezek közül a klasszikus kórforma viszonylag könnyebb felismerhetősége miatt legmegbízhatóbb paleopatológiai adatokkal a lepra és a tuberkulózis esetében rendelkezünk.

Az arckoponya és a végtagok súlyos deformitásait kiváltó lepra nyomait a honfoglalás korától a középkorig terjedő időszakból sikerült kimutatni, elsőként az 1990-es években, Marcsik Antónia és Pálfi György kutatásai eredményeként. A világon eddig ismert legkorábbi, késő rézkorból származó leletet 2017-ben írta le a Köhler Kitti és Hajdu Tamás munkacsoportja. Jelen cikkünkben pedig egy újabb – több szempontból is izgalmas – esetet mutatunk be.

A maxilla szájpadi nyúlványának destrukciója és a fogmedri nyúlvány előrehaladott felszívódása

Az egyetlen megmaradt lábujjperccsont (a bal I. ujj felső ujjperccsontja) súlyos gyulladásos eredetű pusztulásról tanúskodik. A két orsócsonton is csontgyulladás, úgynevezett *osteitis* figyelhető meg, és mindkét szárcsont csonthártyagyulladás, azaz *periostitis* jeleit mutatja. A csontváz meglévő elemeinek jó megtartási állapota lehetővé tette, hogy felismerjük a szinte valamennyi nagyizületet érintő gyulladások nyomait. A csigolyatesteken a teljes gerincszakaszon a normálistól eltérő méretű és számú érbemenet és az úgynevezett kortikális állomány részleges átépülése is megfigyelhető.

Az arckoponya léziói a lepra előrehaladott stádiumban lévő úgynevezett rhino-maxilláris szindrómájának (*facies leprosa*) tipikus jeleit mutatják. Ugyancsak leprára utal a lábujjperccsont pusztulása és átépülése is. Ezzel a betegséggel hozhatók összefüggésbe a fentiekben említett *periostitis* és *osteitis* nyomok, valamint a *periarticularis* elváltozások is. A koponya radiológiai elemzése megerősítette a makroszkópos morfológiai vizsgálat diagnózisát.

A koponya specifikus elváltozásai és a nonspecifikus gyulladásos tünetek jellege, eloszlása együttesen a lepra diagnózisát támasztják alá.

A kítaszítottak

A betegség mások megvetését kiváltó, stigmatizáló elváltozás. Előrehaladott tünetei, a testi torzulások, csontkulások visszatetszést okoztak. A Magyar Természettudományi Múzeumban szobrászi, anatómiai módszerrel készült arckonstrukción is szembeütő az arc elriasztó külseje. Megjelenésük is hozzájárult ahhoz, hogy a leprásokat kítaszította magából a társadalom. Tisztátalannak tartották őket, sokszor rettegtek tőlük.

A betegség kialakulását részben Isten büntetésének tartották, másrészt isteni kegyelemként is értékelték, ezért a leprásokat, bár félték tőlük, mégis tisztelték. A kórt gyógyítani nem tudták, csak tüneti kezeléseket, sebgyógyítást alkalmaztak. A középkor folyamán a betegeket úgynevezett *leprosoriumok*ban (lepratelepeken) különítették el. Számuk Magyarországon a 11–14. században mintegy 100-ra tehető. A betegek számára előírták a jól látható

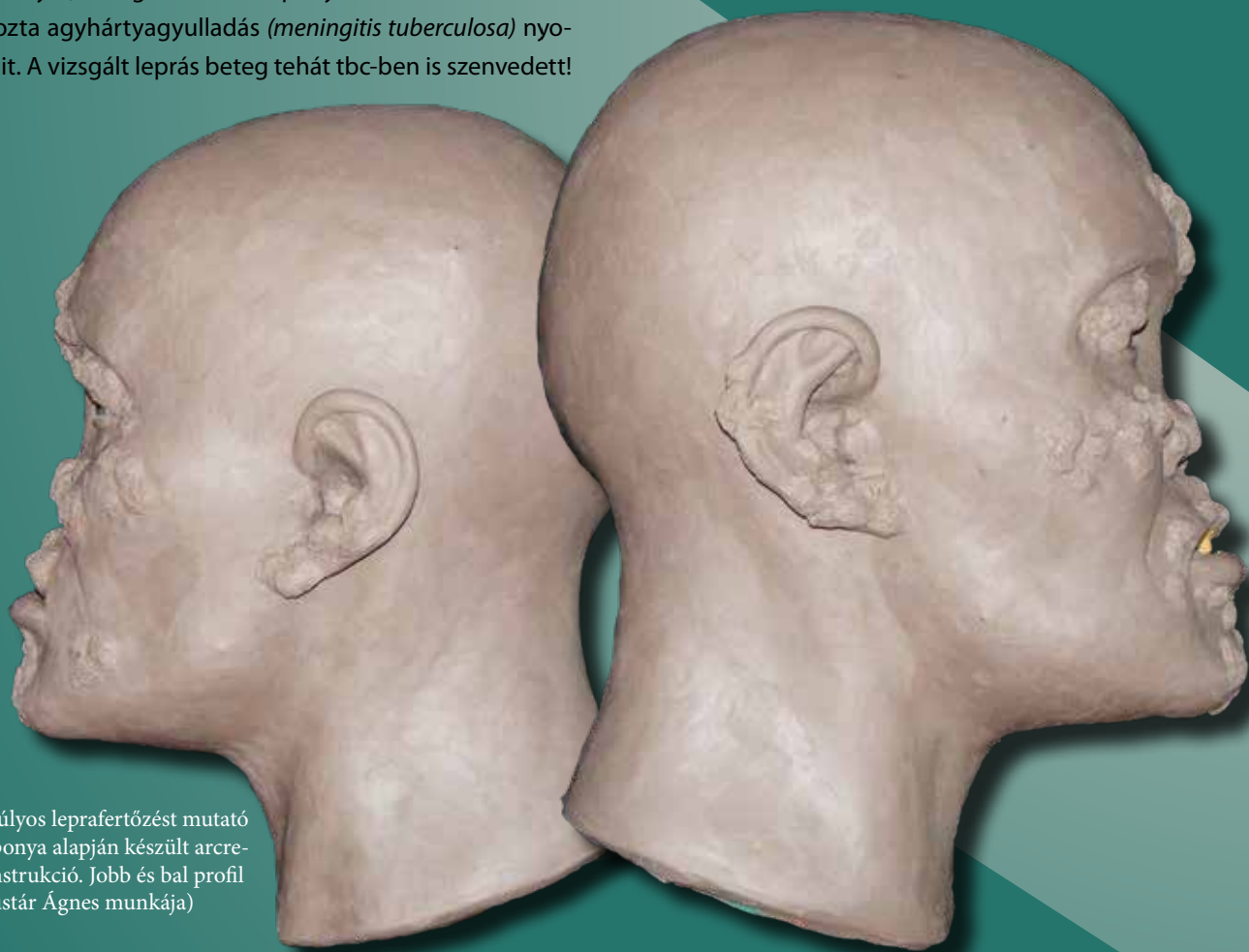
megkülönböztető jelzést, de az alamizsna-gyűjtést megengedték nekik. A megbetegedések csökkenése következtében a *leprosorium*okat a 16. században Európa-szerte bezárták.

Koinfekció

A csontelváltozások alapján feltételezett leprás és tbc-s esetek molekuláris vizsgálata 2005-ben tette lehetővé a két betegséget okozó *Mycobacterium leprae* és a *Mycobacterium tuberculosis* együttes előfordulásának, koinfekciójának a kimutatását. Ezzel Helen D. Donoghue és munkacsoportja kutatásainak köszönhetően az addigi ún. keresztimmunitás elmélet megdőlt. A Lászlófalva lelőhelyről származó férfi csontmaradványainak esetében is sikerült bizonyítani a koinfekciót. A két kórokozó DNS-maradványait kimutató paleomikrobiológiai vizsgálat eredményét látva kiegészítő endoszkópos vizsgálatnak vetettük alá a koponyát, ami igazolta is a koponya belső felszínén a tbc okozta agyhártyagyulladás (*meningitis tuberculosa*) nyomait. A vizsgált leprás beteg tehát tbc-ben is szenvedett!

Oldalirányú röntgenfelvétel a leprás eredetű arckoponya-elváltozásokról (fotó: Kristóf Lilla Alida)

A súlyos leprafertőzést mutató koponya alapján készült arckonstrukció. Jobb és bal profil (Kustár Ágnes munkája)

Lepra kontra tbc?

Érdekes módon Európában a középkor vége felé egyre kevesebb leprás megbetegedést észleltek, ugyanakkor egy új kór, a tbc, azaz a tuberkulózis egyre nagyobb számban szedte áldozatait. Ebből a megfigyelésből alakult ki az az elmélet, hogy a tuberkulózist okozó baktérium, a *Mycobacterium tuberculosis* immunissá teszi a szervezetet a leprát okozó *Mycobacterium leprae*-vel szemben. Ezért aki tbc-s lett, az már nem kaphatta el a leprát. Helen D. Donoghue és a University College of London munkacsoportjának paleomikrobiológiai kutatásai állapították meg, hogy a tbc jeleit magukon viselő csontok egy részében a lepra kórokozóját is ki lehetett mutatni. A kutató szerint a keresztimmunitás elmélete „*csupán feltételezéseken alapuló tudományos mítosz volt*”. Valószínűleg nem az történt, hogy a tbc legyőzte volna a leprát, hanem azok az emberek, akik mindkét kórtól szenvedtek, hamarabb elhunytak a gyorsabb lefolyású betegségben. A lepra miatt legyengült szervezetű emberek könnyebben elkaphatták a tbc-t, átvéve így a lepra helyét. A gyors lefolyású tbc-ben elhunytak „magukkal vitték” a lepra kórokozóját is. Ezért van az, hogy Európában a tbc 14. századi megjelenését követően idővel „el is tűnt” a lepra.

Kedvező körülmények között a két betegséget okozó baktérium töredékes biológiai maradványai a modern molekuláris biológiai technikákkal tehát kivonhatók és tanulmányozhatók. Ezért ezektől a betegségektől több ezer éve szenvedett elődeink közvetve a tudomány segítségére lehetnek a tbc és a lepra evolúciójának jobb megismerésében és az ellenük folytatott küzdelemben.

A rekonstruált arc jól tükrözi a betegség okozta jellegzetes deformításokat, az arc riasztó voltát

A DNS-vizsgálatot követő endoszkópos vizsgálat morfológiai alapon is igazolta a lepra-tbc társfertőzést: a tbc-s agyhártyagyulladás jellegzetes nyomokat hagyott a koponya belső felszínén

Straub Péter

82

Pannónia a Karoling-korban

Új monográfia jelent meg nemrégiben a Kárpát-medence egyik kevésbé ismert időszakáról, a 8–9. századi Dunántúl történetéről és régészetéről. Szőke Béla Miklós *A Karoling-kor Pannóniában* című munkája a maga több mint félezer oldalas terjedelmével igazán monumentális kötet. A mű alapját a szerző 2012-ben megvédett akadémiai doktori értekezése képezte, noha egyes részletei kisebb-nagyobb tanulmányokban és közleményekben – főképp idegen nyelven – már napvilágot láttak korábban. A most megjelent monográfiában azonban a Karoling-kori Pannónia és benne az egyik legfontosabb korabeli település, Zalavár történeti és régészeti emlékeit a szerző egy különösen értékes, korszakalkotó szintézisben összefűzve nyújtja át a szakemberek és a laikus érdeklődők számára.

A kötet első részében a Kárpát-medence 8–9. századi történelmének új szemléletű elemzését adja a szerző, mindezt úgy, hogy minden egyes rövid utalást, akár félmondatot kritikailag elemez abból a kevés írott emlékből, ami a vizsgált időszakból reánk maradt. Precíz munkája eredményeként nemcsak a Dunántúl közvetlen szomszédainak történetébe, de a Bizánci Birodalom és a pápaság küzdelmének összefüggésrendszerébe ágyazva is értelmezhetjük Pannónia szerepét és helyét a Karoling-korban. A szerző szintézise módszeresen ismerteti meg az olvasóval a korszak szereplőit, hatalmi viszonyait, és mélyrehatóan írja újra Pannónia Karoling-kori krónikáját. Így szemléletesen érzékelteti azt a folyamatot is, ahogyan az Avar Birodalom a 8. század végén és a 9. század elején megállíthatatlanul közeledett végnapjaihoz, szemben az épp hatalmuk csúcsán lévő, diadalmasan terjeszkedő

Gyöngysor, aranycsüngő és -gyűrű a Szent Adorján-bazilika temetőjéből

A korszak jellegzetes női ékszerei, a szőlőfürtcsüngős fülbevalók

A nyugati nemesek státuszszimbólumai, a sarkantyúk

A Karoling-kor férföveinek díszes szíjvégei Zalavárról

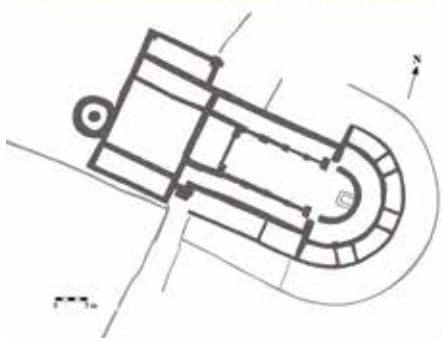
A petőházi Cunpald-kehely

frankokkal, akik határaik mentén alávetett, szövetséges államalakulatokat hoztak létre. A Kárpát-medencét benépesítő avarokat belső hatalmi harcok, a térítő missziók, az arisztokrácia megkeresztelkedése is megosztotta, de sorozatos külső támadások is folyamatosan gyengítették őket.

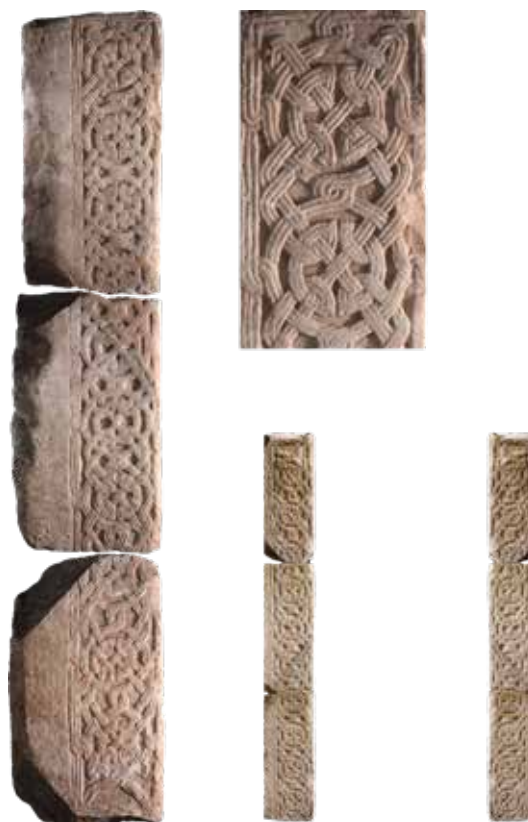
A kötetben a régészeti leletek és az írott források újraértelmezésével több mint fél tucat korábbi toposszal számol le a szerző. Így például a korábbi szocialista kultúrpolitika szélsőségesen egyoldalú pánszláv ideológiai köréből kiszakítja a Zalavár központtal létrejött egykori államalakulatot, és mint a legkeletibb Karoling grófságot értelmezi azt. De a frankok által kifosztott egykori avar fejedelmi központ elhelyezkedését is a korábbi elképzelésektől eltérően lokalizálja. Forrásokra alapozott véleménye szerint a frankokat vezető Erich, majd Pippin is (796-ban) nyugatról a Dráva és Száva mentén érkezett a Dunához, és azon átkelve érte el az avarok központját, amelyet Szőke Béla a Bácskában vagy a Bánátban vél megtalálni, ahogy szerinte korábban itt lehetett Attila hun király központja is. A forrásokban *hringnek* nevezett avar központ feltételezett helyétől nem messze fekszik Nagyszentmiklós is, ahonnan az avar korszak végének kiemelkedő, színarany asztali edénykészlete került elő. Emellett az ugyancsak a közelben található Adán egy olyan 9. század elejére keltezhető lovas sírt tártak fel öv- és lószerszámveretekkel, mely a nagyszentmiklói kincs egyik darabjához hasonló ezüstitálkát tartalmazott. Szőke Béla Miklós az avarság vesztének okát nem külső támadásokban keresi, sokkal inkább belső társadalmi és politikai okokban.

Történetünk szempontjából kulcsfontosságú a 811. évi aacheni béke is, ahol a Kárpát-medence valamennyi akkori politikai tényezője jelen volt. Kompromisszumos béke született, ami megnyitotta az utat ahhoz, hogy a Karoling adminisztráció Pannóniában berendezkedjen. Az utódállamok: *Sclavinia*, *Avaria* és *Pannonia* a Frank Birodalom vazallusai lettek. Miként a frankok többi határterületén, Pannóniában is az egyházi szervezet, illetve a Karoling adminisztráció kiépítése jelentette a terjeszkedés kulcsát.

A szerző részletesen újratárgyalja Priwina és Chezil, az iskolai történelemkönyvek jóvoltából a köztudatban is jól ismert alakjainak történetét is. A korábbi kutatás Priwinát – aki Mosaburg (azaz Zalavár) erődítéseit 840 körül kezdte építeni – mint nyitrai fejedelmet azonosította. A szerző azonban szakít ezzel a szláv népek körében máig elterjedt romantikus képpel. Állást foglal amellett, hogy valójában a Balaton környékén, többféle eredetű népességet maga köré gyűjtve az eredetileg szláv hűbéres herceg 847-ben magas rangú frank tisztségviselővé vált Pannónia tartományban.

A Hadriánus-templom rekonstrukciója és alaprajza

Szalagfonatos ajtószárkövek

A frank Arnolf császár, az uralkodása idején függetlenedő, keleti határon elhelyezkedő fejedelemségek, így a morvák ellen segítségül már a honfoglaló magyarokat hívta. A szerző kitér arra a mindenkit érdeklő kérdésre is, hogy vajon kiket is találhattak a Dunántúlon eleink. Bár a magyarok Kárpát-medencébe való letelepedésének egyenesen elfogadott időpontját a 895-ös hadjáratához kötik, Szőke Béla Miklós szerint a Dunántúlra biztosan csak 900 után tették át végérvényesen a szállásaikat. A frank tartomány sorsát azonban majd csak 907-ben, a forrásokban Brezalauspurcnak nevezett helyen vívott csata pecsételte meg, ami után újra az Ennshez tolódtott vissza a Frank Birodalom keleti határa. A szerző a csata helyszínének meghatározásában ugyancsak új elképzeléssel állt elő: a helységnév szerinte azonos a Zalavár irányítását 896-ban átvevő Breslav gróf várával, így a csata valójában a Karoling Pannónia egyetlen jelentős hatalmi központjának közelében zajlott. Lényegében ez a csata vezetett direkt módon a frank tartomány és „fővárosa” elnéptelenedéséhez.

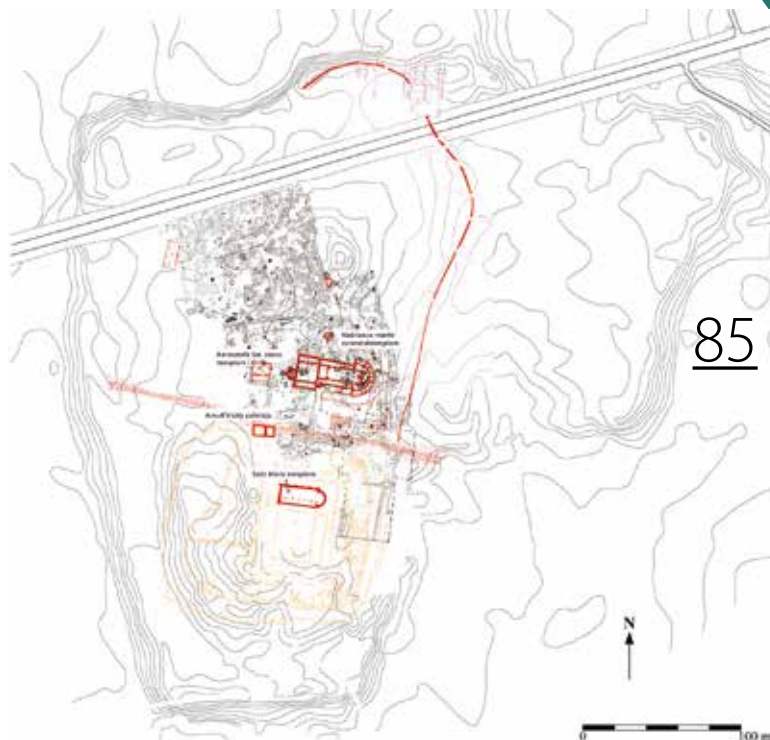
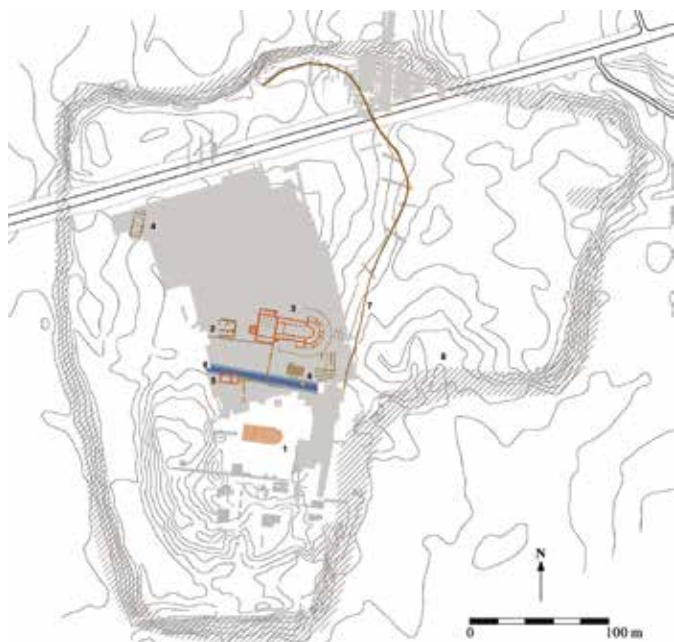
A történeti források, írott emlékek elemzése után az azokból megismert helynevek lokalizációjára tér rá, így kiemelten fog-

lalkozik a dunántúli Karoling-kori központ, Mosaburg, azaz „Mocsárvár” legvalószínűbb helyével is, ami a szerző véleménye szerint az általa az utóbbi évtizedekben kutatott Zalavár-Várszigettel.

A kötet második felében Szőke Béla Miklós a régészeti kutatások eredményeit összegzi. Elsősorban arról a korai, városias jellegű, több kisebb települési egységből álló hatalmi központról szól, ahol Arnolf császár palotáját, Priwina székhelyét, és nem utolsósorban a salzburgi érsek egyházi központját találták meg és hozták napvilágra a mintegy háromnegyed évszázada zajló ásátások. Ezek során hatalmas mennyiségű régészeti emlék, világi és egyházi épületek, paloták és templomok, erődítések és műhelyek maradványai, több ezer temetkezés, több százezer edénytöredék és állatcsont került elő.

A Vársziget nagy kiterjedésű szárazulatát a Kis-Balaton mocsárvilága ölelte körül, amelynek partját fa-föld szerkezetű nagy méretű sánc vette körbe. A háromszög alakú sziget központi részén állt a Karoling gróf rezidenciája: egy

Kol-
légaként
mindig hatalmas él-
mény volt évről évre hallgatni
a szerzőt az ásátásán, ahogyan az egyes
objektumok történetét elmesélte. A kor
zalavári főszereplőiről pedig sokszor szinte
mint személyes ismerőseiről mesélt. Élő-
vé tette az írott forrásokat: épületekhez
kötve elevenedtek meg a feltárás
oszlophelyei, falalapozásai, lakomák
maradványai, műhelyek
nyomai.

85

A Zalavár-Várszigeten feltárt Karoling-kori központ feltárt épületeinek alaprajza

gerendákból, nagy méretű fa oszlopsorokkal rendelkező palotaépület, ami az utóbbi évek szenzációs felfedezése volt. A szigeten számos templomot emeltek: a Mária, valamint a Keresztelő Szent János tiszteletére épült egyházak mellett a salzburgi érsek által építtetett, még a frank törzsterületen is jelentős méretűnek számító, mintegy 25 méter hosszú, háromhajós, egy nyugati lépcsőtoronnyal, keleti végében kriptakoszorúval készült, egykor Hadrianus vértanú ereklyéit őrző bazilika uralta a korabeli település képét. A kötet kiváló épületrekonstrukciói mellett az építészeti köemlékek, padlótegla-maradványok bemutatását is tudományos alaposág mellett, a nagyközönségnek befogadható módon teszi. Az épületek ismertetésénél kitér a különösen fontos műhelyek bemutatására is: így az üveghutára vagy épp a harangöntő gödörre (benne a harang öntőformájával).

A könyv végén a zalavári temetőkről kapunk előzetes képet, melyben megismerhetjük mind a temetkezési szokásokban (koporsókban, étel és ital adásában) megfogható különbségeket, változásokat, mind az ékszerek, fegyverek sokszínűségét. Megfigyelhetjük az egyes társadalmi csoportok elkülönülését, mind viseletben, mind temetkezési helyekben. Szőke Béla Miklós azt is bizonyítja, hogy a Karoling-kori elit sírmellékleteinek Zalaváron sincsen egyértelmű etnikus jellegük.

Az eredmények meggyőzőek, a régi megállapítások új megvilágításba kerülve, az új ásatások eredményeivel alátámasztva tárják eléink Pannónia, s benne Mosaburg és környezete 9. századi történetét!

Zalavár-Várszigeten már Rómer Flóris is kutatott, de nagyobb léptékben Fehér Géza, majd tőle a stafétát átvevő Cs. Sós Ágnes kezdte meg a 9. századi központ évtizedekig zajló régészeti ásatását. A Nemzeti Múzeum régésztnője magán a Várszigeten és annak környékén végzett több mint 30 év kutatómunkája során a központ körüli kisebb településeket, valamint a fősziget erődítéseit vizsgálta, majd a központ templomainak feltárását folytatta, bár az időközben gyerekbénulás miatt járni csak nehezen, mankókkal tudó szakembertől ez nem ritkán emberfeletti teljesítményt kívánt. 1994-től kezdődően Ritoók Ágnes és Szőke Béla Miklós a nagyobb, összefüggő felületek egyben történő kutatására korábbi szelvényező, illetve szondázó módszernél jóval nagyobb eredményeket tudtak elérni a többretegű telepobjektumok összefüggéseinek értelmezésében.

Rövid hírek.

86

2013-ban, Beisamoun (Izrael) mellett egy újkőkori települést tártak fel a régészek. Az egyik gödörben 355 megperzselődött emberi csontot találtak és a gödör falai is égetés nyomait mutatták. A kutatók szerint a fiatalon elhunyt felnőttet zsugorított helyzetben, szinte ülve és sásból font lepedőbe csavarva helyezték a gödörbe, majd elhamvasztották. A nemét és pontos korát nem tudták meghatározni, azonban a csontok elemzése szerint halála előtt pár héttel-hónappal egy – valószínűleg kovahegy által okozott – sérülést szenvedett, mely gyógyulásnak indult. A radiokarbon vizsgálatok szerint kb. Kr. e. 7031 és 6700 között élhetett. Ez a temetés lehet az egyik legkorábbi hamvasztásos sír a régióban.

A legkorábbi hamvasztásos temetkezés a Közel-Keleten

A Romanelli- és Paglicci-barlangokban (Olaszország) már kb. 30.000–40.000 éves emberi jelenlét is kimutatható. Az ásások során azonban a legérdekesebb leleteknek mégis néhány kutyacsont bizonyult. A kb. 14.000–20.000 éve élt kutyák a legidősebb háziállatok közé tartoznak. Az egyik példánynak sikerült rekonstruálni a genetikai profilját is, és kiderült, hogy hasonló profillal rendelkező kutya – kb. 1000-km-re északra – a németországi Bonn mellett került elő, melynek korát 14.000 évesre becsülik. A barlangokban találtak farkascsontokat is, melyek jóval nagyobbak, robusztusabbak háziállott rokonaiénál. A molekuláris genetikai vizsgálatok szerint 20–30.000 éve kezdett genetikailag elválni a farkas és a kutya.

Farkasok és kutyák a jégkori barlangban

Még az 1880-as években egy kisfiú portréval is ellátott múmiáját találták meg a hawarai piramis melletti temetőben. Nemrégiben CT-vizsgálatot is végeztek a maradványokon, aminek segítségével sikerült 3D-s rekonstrukciót készíteni a fiú arcáról. A kapott eredmény nagyon hasonló ugyan a portréhoz, azonban utóbbin a 3-4 éves korú gyermeknél egy kicsit idősebbet ábrázolt a korabeli művész. A kisfiú valamikor a Kr. e. 50 és Kr. u. 100 körüli időszakban élt, és valószínűleg tüdőgyulladásban hunyt el.

Egy kisfiú portréja Egyiptomból

... a világból

Bácsmegi Gábor

87

A spanyolországi Los Machos kőfülke falán újkőkori, Kr. e. 4500 és Kr. e. 2000 közé keltezhető sziklarajzok figyelhetők meg. A régészek tüzetesebben is megvizsgálták a rajzokat, hátha sikerül valami közelebbit megtudni az alkotókról. A vizsgálatok során sikerült ujjlenyomatokat is találni, melyek talán az őskori művészekhez köthetők. Ezek alapján két személyt sikerült azonosítani: egy 10–16 év körüli lányt és egy legalább 36 éves férfit. Valószínűleg mindketten részt vehettek a rajzok elkészítésében.

Neolitikus művészek nyomában

A legkorábbi labdák Euráziában

Janghaj (Kína) közelében egy kb. 5000 éves temetőt találtak a régészek. A sírokból előkerült leletek között 3 bőrből készült labda is volt, melyek átmérője 7,4–9,2 cm. Svájci, német és kínai kutatók is megvizsgálták a játékszereket, és az eredmények szerint Kr. e. 3200–2900 körül készülhettek, így ezek a példányok a legkorábbi labdák Euráziában. Találtak még néhány ütőszerű tárgyat is a sírokból, azonban azok kora fiatalabb a labdákénál. Az egyik sírban találtak egy nadrágot és egy összetett íjat is. Valószínűleg a lovasok a játék mellett testedzés gyanánt és ügyességfejlesztőnek is használták ezeket a labdákat.

Az egyik inka lelőhelyen, Tambo Viejóban (Peru) 5 fiatal, feláldozott lámát találtak a régészek. A mumifikálódott állatokon nem találtak vágásnyomokat, azonban a lábuk össze volt kötözve, és vagy az épületek padlóján, vagy a padló alatt elásva feküdtek. A barna és fehér szőrű lámák fülében színes szalagok voltak, illetve a nyakukban is hasonlókat viseltek. A barna példányokat az inkák Viracochának, a teremőznek, míg a fehéreket a Napnak áldozhatták fel mintegy 500 évvel ezelőtt.

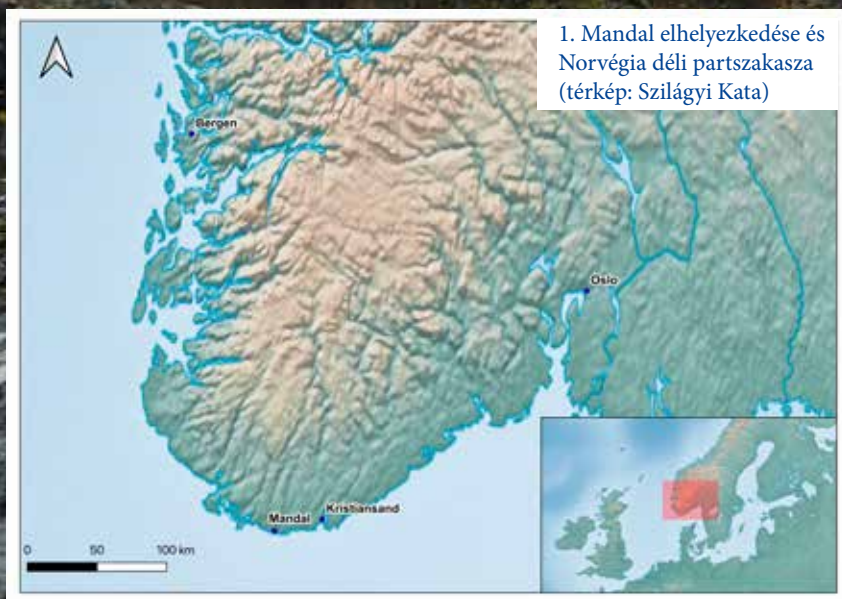
Inka lámaáldozatok Peruban

Ásatás a gyönyörű fjordok vidékén

88

A *Határtalan régészet* magazin egyik korábbi, vikingekkel foglalkozó tematikus számában már egy kis bepillantást kaphattunk Észak-Európa régészeti és kulturális örökségébe. Azóta is sokszor olvashattunk szenzációs viking leletekről, hajótemetkezésekről, bronzkardokról, fantasztikus állapotban megmaradt fából vagy éppen bőrből készült leletekről a régészeti témájú tudósításokban. Most személyes élményeimen keresztül egy középső kőkori, azaz mezolitikus (ez a Kr. e. 9500–4000 közötti időszak Norvégiában) lelőhely feltárásának kulisszatitkairól, az itt dolgozó norvég kollégáktól ellesett munkamódszerekről szeretném tapasztalataimat megosztani a magazin olvasóival. S ezzel együtt talán egy kis norvég társadalmi körképet is nyújthatok.

1. Mandal elhelyezkedése és Norvégia déli partszakasza (térkép: Szilágyi Kata)

A norvég régészek az útépítők érkezése előtt több helyszínen is úgynevezett megelőző régészeti ásatásokba fogtak. Ezek folyamatosan zajlottak 2020 augusztusától egészen novemberig. Ugyanakkor a tavasszal megjelenő koronavírus az élet szinte minden területét átalakította, így a legtöbb norvégiai ásatás is vagy meghiúsult, vagy csak nagyon szigorú korlátozások között valósulhatott meg. Itt sem történt ez másként, hiszen csak nagyon komoly higiénés szabályok mellett lehetett dolgozni (a szociális távolságtartás mellett a közös eszközöket például csak kesztyűben lehetett megérinteni), így a régészeti és építési projekten dolgozók mind egyetlen konténerkomplexumban laktak, szinte teljesen elszigetelve mindentől és mindenkitől. A már-már a katonai táborok körülményeire emlékeztető helyzetet nem

A régészeti kutatást – csakúgy, mint Európa-szerte sokfele – ebben az esetben is egy útépítés indokolta. A Norvégia déli és nyugati partszakasza mentén húzódó, E39-es autópálya építése jelen pillanatban is zajlik Mandal környékén. Az út Oslótól, Grimstad és Kristiansand érintésével, a nyugati parti fjordvidéken keresztül a tu-

risták által közkedvelt Stavangeren át (ennek közelében található a milliószor fotózott Szószék-szikla) vezet Trondheimig. Az útvonal nemcsak régészeti, de geológiai szempontból is rendkívül érdekes, ugyanis Norvégia nyugati és keleti fjordjai között jelentős a különbség mindkét tudományág kutatásának szempontjából.

igazán enyhítette, hogy mindez közvetlenül Norvégia egyik legszigorúbban őrzött börtöne mellett helyezkedett el.

A skandináv országok híresek arról, hogy boldogok, elégedettek az itt élő emberek, Európában itt a legkisebb mértékű a társadalmi egyenlőtlenség, de kínosan ügyelnek az átláthatóságra és a nemek közti egyenlőségre is. Ezt személyesen is megtapasztalhattam, amikor ugyanis a feltárássra jelentkeztem, mindenféle hivatalos igazoláson túlmenően, három – eltérő tudományos pozícióban dolgozó – referenciaszemélyt kellett megadnom, akiket telefonon is megkérdeztek velem kapcsolatban (eddiggi tevékenység, személyiség, problémamegoldó képesség stb.). A projektbe végül négy hónapos mérlegelés, szelektálás után kerültek csak be szigorúan egyenlő nemi arányban a munkatársak Tromsøtől Ålesundon át Bergenig.

A munkakörülmények megfelelő biztosítása elsődleges fontosságú Norvégiában (ebbe a területileg ajánlott védőoltások is beletartoznak), a nehéz hegyvidéki terepi

Az elszigetelt szállás: barakkrendszer a börtön mellett. (fotó: Szilágyi Kata)

A feltáráson együtt dolgozó csapat (fotó: Lucia Uchermann Koxvold, @MCH - Museum of Cultural History, University of Oslo)

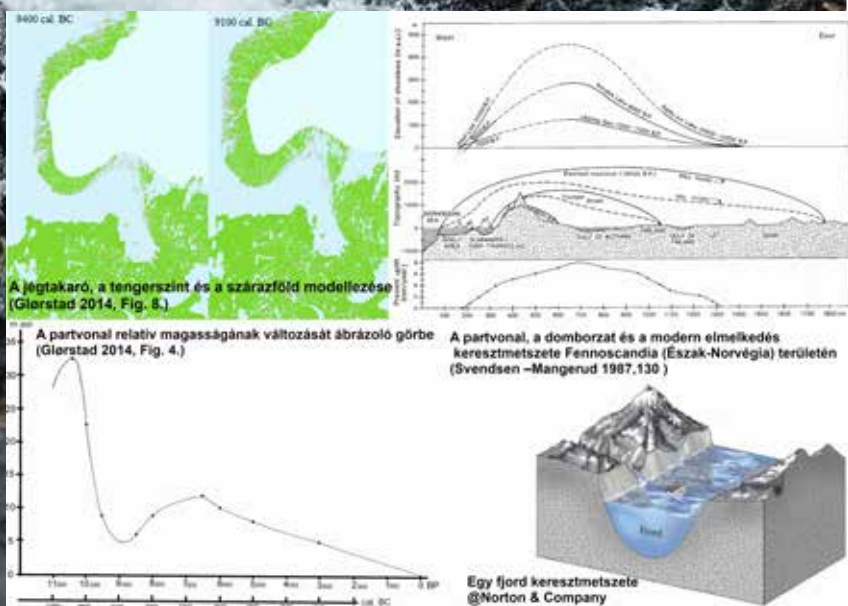
Egy fjord keresztmetszete @Norton & Company

munka pedig speciális munkaruházatot igényel. Ezen túlmenően, akik erdőben és munkagépek mellett dolgoznak, csak jól látható öltözetet viselhetnek (a vadászok és a munkagépek kezelői miatt). Teljesen megegyező munkaruhát szükséges mindenkinek használni, így nincs különbség robbantó szakember, gépkezelő és régész között. Mindenki egyenrangúan, ugyanazon körülmények között dolgozhat, ezáltal viszont mindenféle hierarchikus pozícióból eredő különbség megszűnik.

Norvégiában a lelőhelyek tengerszint feletti magassága kulcsfontosságú. Bergentől Oslóig, vagyis a nyugati partvidéktől egészen Norvégia keleti területéig erősen eltérő tengerszint feletti magasság jellemzi a különböző régészeti korszakokat, az utolsó eljegesedés óta pedig a Skandináv-félsziget folyamatosan emelkedik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a legidősebb lelőhelyek a legmagasabban helyezkednek el, míg a legfiatalabbak a mai tengerszinthez legközelebb. Ebből kifolyólag a lelőhelyek relatív magassága is egyfajta korhatározó szereppel bír az egykori tengerszint modellezésében.

A nyugati régió (Bergen, illetve Stavanger környéke) nagyon alaposan feltérképezett – a látványos, hosszú és mély fjordokról legismertebb turistacélpontok ezen a területen helyezkednek el –, e terület kialakulása és geológiája is jól kutatott. Ez az Oslo-fjordra és környékére vonatkozóan szintén elmondható. Norvégia legdélebbi részének ezernyi szigetével és kisebb méretű

A tengerszint változása (készítette: Szilágyi Kata)

fjordjaival azonban már más a helyzet. Innen nem ismerünk annyi adatot, s egy-egy fjord pontos egykori tengerszintjének modellezése is még csak egy jövőbeli feladat. Éppen ebből fakadóan a Mandal környéki ásatások áttörést jelenthetnek az egykori tengerszint korszakok szerinti modellezésében, s idővel talán a nyugati és keleti partvidék közötti összekötő kapcsot is képezhetnek. A tengerszint relatív magassága mellett a szerves anyagok, a faszén, a mogyoró és egyéb csonthéjas termékek héja is alkalmas abszolút kormeghatározásra, ugyanakkor a meleg- és hidegtűrő fajok elterjedése és a pollenozókat jól ismertek a Skandináv-félszigeten, amelyek egyaránt fontos keltező értékkel rendelkeznek.

Köztudott, hogy a norvégok imádnak a természetben lenni, és amint egy percnyi idejük van, már kötik is a bakancs cipőfűzőjét, és arccal a hegyek felé veszik az irányt. Ez kimondottan hasznos tevékenységnek bizonyul a halász-vadász-gyűjtögető életmóddal

Pillanatkép az ásatásról (fotó: @MCH – Museum of Cultural History, University of Oslo)

A tengerszintjének relatív magassága nem csak az úgynevezett harmad- és negyedidőszak földtörténetének szempontjából kulcskérdés, hiszen a Skandináv-félsziget a mai napig folyamatosan emelkedik. Ezt izosztatikus kiemelkedésnek hívja a földtan, ugyanis a pleisztocén időszakban a jégtakaró súlya a Balti-pajzsot mélyebbre nyomta, majd ezt követően (a holocén időszakban), a jégtakaró olvadása nyomán ez a besüllyedt kőzetlemez folyamatosan kiemelkedik a tengerből. Az északi területeken a posztglaciális [a jégkorszakot követően kialakult – a szerk.] partszakasz a mai tengerszinttől 250 méter magasan helyezkedik el. Ugyanakkor az egykori jégsapka olvadt vize a tengervíz szintjét is folyamatosan emeli.

Időszak B.C.	9500	8500	7500	6500	5500	4500
Mezolitikum Norvégiában	Kora m. (Fosna)	Középső mezolitikum (korai Nøstvet)		Késő mezolitikum (klasszikus Nøstvet)		
Mezolitikum Dániában	Késő paleolitikum	Kora mezolitikum (Maglemose)	Középső mez. (Kongemose)	Késő mezolitikum (Ertebølle)		
Klíma periódusok	Preboreális		Boreális		Atlantikus	
Kárpát-medence	Mezolitikum				Kora neolitikum (Starčevo–Körös–Cris)	

A mezolitikum időszakainak összehasonlító táblázata

Mezolitikus sátor nyomai és rekonstrukciója

Mezolitikus sátor nyoma lme lelőhelyen
Fotó: Szilágyi Kata

Modern sátor Hardangervidda környékén
Fotó: Szilágyi Kata

Rajz: Sissel Brun-Hansen
Forrás: www.tarvik.kommune.no

Egy nyílhegy lme lelőhelyről

jellemezhető mezolitikus közösségek kutatásának fényében. Gyakori kérdésnek számít, hogy hol a legjobb a sátorhely, miből és hogyan lehet tüzet gyújtani, hol található iható vízforrás. Ennek régészeti fontosságára akkor eszméltem rá csak igazán, amikor a lehetséges sátor- és horgász helyek, s a szélvédett terület mellett a csónak szárazföldi kiemelésére alkalmas kikötők is mint lehetséges egykori aktivitási helyszínek merültek fel kérdésként. Ezen az erősen erdős területen a talaj aljnövényzettel teljesen fedett, a mezőgazdasági talajművelés elhanyagolható, így nincs esély felszíni leletgyűjtésre (azaz régészeti terepbejárásra), mint például a Kárpát-medencében. A potenciális régészeti lelőhelyeket, azon belül pedig az aktív tevékenységi zónákat (értsd: ahol régészeti leletek találhatóak) 1x1 méteres alapterületű próbagödrökkel keresik meg. Ebből a szempontból a természetjáró tapasztalatok és képességek nagyon hasznosak a terepi kutatásban is.

Norvégiában a régészeti jelenségek megmaradásának egyáltalán nem kedvez a talaj kémiai összetétele, az elszíneződések néha nagyon nehezen vehetők észre a sötét színű talajban, így gyakran a kőpakolások jelentik a biztos jelét egy-egy régészeti jelenségnek (ezt struktúrának nevezik). Lme lelőhelyen egy mezolitikus sátor helyét sikerült így megfigyelni, amelyet a kisebb és nagyobb méretű kövek jeleztek a sötét talajban látható fekete színű folt körül. Norvégiában több száz mezolitikus lelőhely található – e korszak lelőhelyei a Kárpát-medencében ritkának számítanak –, ezért ez az egyik legjobban kutatott időszak a viking kor mellett. Ebben a periódusban kisebb közösségek éltek együtt. A halászat, vadászat, a természetadta növények és termékek begyűjtése jelentette ekkoriban az elsődleges élelemszerzési módszert. Ebből fakadóan az életmódot nagy mobilitás jellemezte, vélhetően egy-egy kedvelt horgász- és vadász helyre bizonyos időközön-

ként vissza-visszatértek, s e vidékek környékén néhány napig vagy hétig használt időszakos tábor is feltételezhetünk. Ez a rövid ideig használt tábor vagy csak egy-két sátor viszont sajnos alig hagy régészeti nyomot a talajban, a közvetlen bizonyítékokat így csupán a megtalált leletek, szinte kizárólag kőeszközök jelentik.

Norvégia területén nem fordul elő kova – ami másutt a pattintott kőeszközök készítésére leggyakrabban használt nyersanyag –, így java-részt a helyi kvarcból és egyéb kvarcit nyersanyagokból készítettek eszközöket. A mégis előforduló kis számú kovaeszközök így elsősorban a mai Dánia területéről érkezhetnek ide. A kutatók gyakran azonosítják kizárólag az úgynevezett mikrolitokkal [kis méretű pattintott kőeszközök – a szerk.] a mezolitikum időszakát, amely nem minden területre helytálló megállapítás, elmondható azonban, hogy az előző korszak (a paleolitikum/öskőkor) kőeszközeihez képest ezek valóban jelentősen kisebb méretűek. A mikrolitok, vagyis döntő többségben a különféle nyílhegyek elkészítéséhez ún. mikropenge-technológiát használtak, amely első lépésben kis méretű pengék (mint egy modern kés vagy egyéb vágóeszköz) pattintással történő kialakítását jelenti. A néhány milliméteres pattintott kőeszközök megtalálása a sötét talajban rendkívül körülményes, így minden kitermelt földet vizes szitálással átmostunk. Az összes Mandal környéki ásatáson szitálóállomások is működtek, ehhez

Jég okozta nyomok egy kőbaltán Ime lelőhelyről (fotó: Szilágyi Kata)

a talajvizet szivattyúzták ki, és egy pumparendszeren keresztül juttatták el minden lelőhelyre, így okozva a legkisebb környezeti terhelést.

A mezolitikum középső és késői időszakában a helyi nyersanyagból készítettek baltákat, amelyek már valamivel nagyobbak, gyakran 5 és 15 centiméter közötti nagyságúak. A kora mezolitikumban a kőbalták

nagy hangsúlyt kapnak a kutatásban, és a keresztmetszetük, jellegzetes formájuk alapján igyekeznek adott területekhez is kapcsolni egy-egy kőbaltatípust, ami alapján egy időben élt különböző mezolitikus közösségeket feltételeznek. A korszak középső és kései időszakában a kőbalták formája és kialakítása nagyfokú változatosságot

mutat. A kőbalták elkészítésének technológiai fejlődése az elnagyolt pattintott formától a részlegesen és a teljesen csiszolt formáig terjedően végig megtalálható a lelőhelyek kőanyagában. Az eszközökön megfigyelhető jellegzetes nyomok alapján következtetni lehet elkészítésük módjára, valamint használatukra, hogy pontosan

A letek előkerülési folyamata: a régészeti jelenségtől a szitálóállomáson át az elsődleges feldolgozásig. (fotó: Anette Sand-Eriksen)

milyen munkavégzésre és milyen intenzíven vették igénybe azokat. A lelőhelyen előkerült egyik kőbaltán a jég okozta elváltozás jele látható volt.

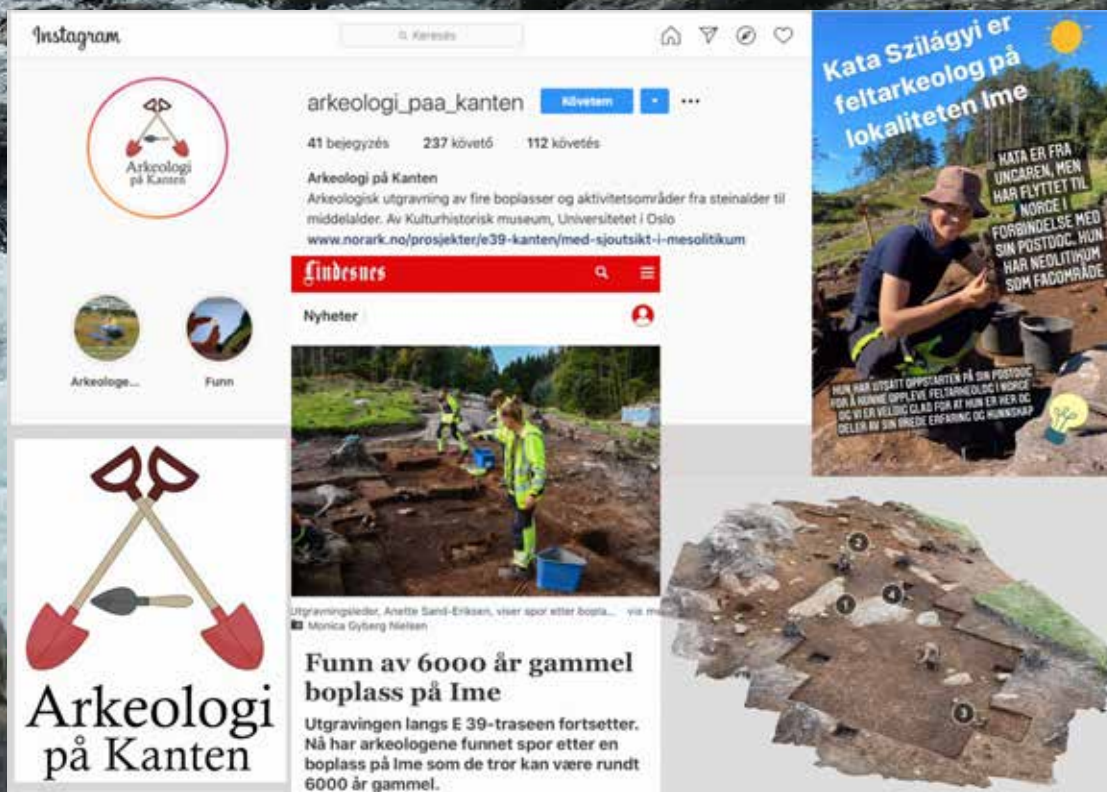
Norvégiában majdnem minden teljesen transzparens, vagyis átlátható a fizetésektől kezdve a befizetett adón át az adóból megvalósuló beruházásokig. Éppen ezért a régészeti projektek transzparenciájára is ügyelnek. A közösségi felületeken közvetlenül, napi szintű kommunikáció keretében informálnak a lelőhelyeken történekről, fénykép, videó, újságcikk, tudományos cikk formájában. Az életképek (mindennapos munka, esővízzel teljesen elárasztott területek stb.), 3D terepmodellek vagy egy-egy érdekes lelet (nyílhegy, kőbalta stb.) mellett az itt dolgozó kollégákat is bemutatják, így meg-

tudható, kik is valójában, akik egy-egy ilyen ásatáson dolgoznak.

Csak igazolni tudom, hogy északon a legtöbben nem beszédesek, főleg munka közben nem. Mindenki a maga kis esőkabátjába behúzódva dolgozik. Norvégiában nincs agyagos talaj, mint a Kárpát-medencében, s a hegyoldalakon sincs vastag talajréteg, így ha esik, itt nem jelent gondot a munkavégzés. A mindennapos csapadék miatt minden vízhatlan: a milliméterpapírtól kezdve a kesztyűig. Tehát nem áll meg a feltárás, ha esik, nincs esőnap, s csak akkor állunk meg, ha már nem látjuk egymást. Volt, hogy hatórányi masszív égszakadást követően, amikor mindenkinek „tele volt már a gumicsizmája”, mindig volt egy olyan személy, aki nem mondott semmit, csak bólintott egyet és mosolygott, s ennyi

éppen elég volt a folytatáshoz. Mindez felejthetetlen élmény volt. A hideg Észak világa pedig leírhatatlanul csodás. Végeredményben a személyek, akik a múltat kutatják – történjék az a sivatag rekkenő hőségében avagy a hideg és fagyos északon –, végtelen szenvedéllyel, elszántsággal teszik, s valóban igaz: a régészet határtalan.

A norvégiai kutatásom és a régészeti feltáráson történő részvétel is a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj „Nyersanyag és információáramlás társadalomrégészeti szempontú kutatása Közép és Észak-Európa területén a Kr. e. 7–3. évezredben” (MAEÖ 2020-2021/159019) című posztdoktori ösztöndíjának segítségével valósult meg.

Az ásatás kommunikációja a közösségi felületeken
 (www.facebook.com/ArkeologiPaaKanten/ és https://www.instagram.com/arkeologi_paa_kanten/)

A TÉRIDŐ VÁNDORAI

14

szöveg: Felföldi Szabolcs
rajz: Fekete Brigitta

94

Egy szemernyi fény sem pislákkolt Avignon utcáin, ahogyan Mayard a folyó felé tartott, a jéghideg eső teljesen átáztatta ruháit. Amikor elérte a hidat, ahol egy lélek sem járt, remegő lábakkal felkapaszkodott a híd kőből épített mellvédjére.

Ahogy ott állt, végigfutottak agyában az elmúlt évek emlékei, az egykori tudományos élete, a CERN, az időutazás, új élete első heteinek, hónapjainak nehézségei, új életében a felesége, Camille megismerése, majd a lánya, Penelopé megszületése...

Most már mindketten halottak...

Véget vetek ennek az egésznek.

Mayard már épp ugrani akart, amikor a sötétből valaki egyszer csak megragadta a bokáját.

96

Robert, kérem ne! Professzor, ne tegye!

Mi a..?!

Ki vagy te?

Honnan tudod a nevem? Ki az ördög vagy te?

Egy réges-régi jóbarát, hajtotta le a kámzsát az alak.

Adam!

Ez lehetetlen! Mégis hogyan?

Ez egy hosszú történet professzor, nagyon hosszú történet...

Folyt. köv.

Recept

Zay Orsolya

Mitikus lények a tányéron

Többnyire minden történeti korszakban lakomát rendeztek, amikor megünnepték az emberi élet nagy fordulópontjait: születést, házasságot, katonai győzelmet, egyházi, avagy világi eseményt. Mivel a lakoma a társadalom számára egy reprezentációs alkalom is volt, így a házigazda minden esetben igyekezett kitenni magáért. Ha megfelelő anyagi helyzetben is volt, akár különleges ételeket is rendelhetett. A kivételes, ritka alapanyagok mellett a látvány is fontos elem volt ilyenkor: gyakran különféle vallásos, sőt mitikus témákat is választhattak. Így a középkor és a kora újkor folyamán divattá vált a királyi és főúri udvarokban a „mitologikus állatok” tányérra helyezése is. A varázslatos történetek lényeit különféle bestiáriumban írták és persze rajzolták le az érdeklődők számára. Ezeknek a különleges állatoknak a száma a nagy földrajzi felfedezésekkel csak nőtt, hiszen az ismert világ kitágult, a hajósok, kereskedők pedig mindenféle csodás lényről számoltak be hazatérve a messzi tengerekről.

E mitikus fogásoknak persze nem volt „kötelező” elkészítési módja, de találunk ajánlásokat például középkori szakácskönyvekben is, hogy miképp is kellene megjeleníteni a főnixet, az egyszarvút, avagy a baziliszkuszt. VIII. Henrik angol király asztalán például többször is megjelentek ilyen lények. Így a leírások szerint kakasból és malacból varrták össze a sárkánykígyót (cockatrice), melyet fűszernövényekkel és aranyporral festettek meg. Az ilyen fogásokat elkészítésüket követően tollakkal, ékszerekkel díszítették vagy akár be is öltöztethették apró, külön erre a célra varrt ruhákba.

A magyar királyi és főúri udvarokban is megjelentek különleges bestiák, hiszen nagyon sok család rendelkezett a címerében ilyen állatalakkal. A sárkány volt az egyik leggyakoribb ilyen lény, amely általában, a keresztény világnézethez igazodva, a gonoszt testesítette meg. Így az ezt megjelenítő családok kifejezetten a gonosz elleni harcot, avagy a gonosz legyőzését ábrázolták címereikben. Ezért gyakorta érdemesnek tartották egy-egy lakoma során a családi legendát is bemutatni.

A következő recept olyanok számára is könnyen elkészíthető, ugyanakkor dekoratív megoldás, akik a különféle állatok összevarrásával még várnának egy kicsit:

Főnix aranybundában

Hozzávalók:

1 egész csirke

250 g kenyér

2 db csirkemáj

2 db vöröshagyma

2 db fokhagyma

4 db tojás

fűszerek: 1 csokor petrezselyem, só, bors, bazsalikom, gyömbér, szerecsendió-virág aranypor vagy -lapocska (cukrászati kellékboltban kapható) emberi fogyasztáshoz
alma és körte a dekorációhoz

Recept:

A kenyér belét vágjuk apró kockákra, majd a felaprított májjal, vörös- és fokhagymával, valamint a fűszerekkel és kevés vízzel gyúrjuk össze. Adjuk hozzá a 2 megfőtt tojást felaprítva, valamint a két nyers tojást a masszához. A csirkét tisztítsuk meg, majd a belsejébe és a comboknál a bőre alá töltjük be a masszát. A lábainál varrjuk össze vastagabb cérnával, majd kenjük be a csirke bőrét vajjal. Tegyük be a sütőbe, majd süssük aranybarnára. Az általános szabály, hogy kb. 180–200°C-on süssük, az időt pedig úgy számoljuk ki, hogy kilogrammonként 40–50 perc sütési időt vegyünk alapul: tehát egy 3 kg-os tyúkot 120–150 percig kell sütnünk. A kész csirkét kivéve a sütőből vonjuk be az ehető arannyal, így egy elég drága, a tűzből „újjáéledő” főnixmadarat helyezhetünk az asztalra. Mivel a mitikus jószág az asztal díszé lesz, így érdemes különleges tálat választani hozzá, köré pedig cikcokban felvágott almát, körtét tegyünk.

Jó étvágyat!

Ezek a misztikus lények egy-egy híres film vagy mese szereplői. Ám korábbi legendákban is találkozhattál már velük.

Meg tudod mondani, a filmbéli nevüket, és hogy mely sosem volt állat ihlette őket?

98

A megfejtést beküldők között három nyereményt sorsolunk ki.

A megfejtést 2021. február 12-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Rooseveltt tér 1-3.) kérjük elküldeni.

Előző számunk szókereső játékának nyertesei a következők:
Csonka Livia, Labundy Bertalan, Péntek Nóra. Gratulálunk!

TUDJA, HOGYAN SPÓROLHAT A VÍZDÍJON?

Váltson **MOST** e-SZÁMLÁRA,
és 1000 Ft kedvezményt adunk lakossági vízdíjából!
NEM SORSOLUNK, **ÖNNEK IS JÁR!**

Részletekért
kattintson
a bacsviz.hu-ra!

Víz - a jövőnk!

 BÁCSVÍZ
Víz- és Csatornaszolgáltató Zrt.

A Martin Opitz Kiadó ajánlata

Információ:
+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

Stílus és elegancia
AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg bisztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

